

Středoškolská technika 2016

Setkání a prezentace prací středoškolských studentů na ČVUT

HISTORICKÝ VÝVOJ STŘEDNÍ ASIE SE ZAMĚŘENÍM NA RUSKOU A SOVĚTSKOU NADVLÁDU

Pavel Kantner

Mensa gymnázium, o. p. s.

Španielova 1111/19, Praha 6

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem svou práci SOČ vypracoval samostatně a použil jsem pouze podklady (literaturu, projekty, SW atd.) uvedené v seznamu vloženém v práci SOČ.

Prohlašuji, že tištěná a elektronická verze soutěžní práce SOČ jsou shodné.

Nemám závažný důvod proti zpřístupnění této práce v souladu se zákonem č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) v platném znění.

V ..... dne ..... podpis: .....

Poděkování.

Děkuji Mgr. Martinu Kulhánkovi za obětavou pomoc a podnětné připomínky, které mi během práce poskytoval.

ANOTACE	Práce zkoumá historický vývoj ve středoasijském prostoru od jeho nejranějších osídlení až po rozpad Sovětského svazu. Zvláštní pozornost je věnována obsazení prostoru Ruským impériem a zejména následnému komunistickému období, které výrazně ovlivnilo i jeho dnešní podobu.
KLÍČOVÁ SLOVA	Střední Asie, Kazachstán, Kyrgyzstán, Uzbekistán, Turkmenistán, Tádžikistán, Ruské impérium, Mongolská říše, Perská říše, národ, kočovnictví, zemědělství, Ruská občanská válka, komunismus, SSSR
ANNOTATION	Work examines historical development of central asian area since its first settlements until the collapse of Soviet union. Special attention is focused onto Russian conquest and following Soviet era, which significantly influenced its current state.
KEY WORDS	Central Asia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Turkmenistan, Tajikistan, Russian Empire, Mongol Empire, Persian Empire, nation, nomadism, agriculture, Russian civil war, communism, USSR

Obsah

1. Úvod:.....	7
2. Raná historie	8
3. Mongolové, Uzbeki a Kazaši.....	13
4. Kazašský chanát a jeho sousedé	19
5. Uzbecké chanáty a jejich kolonizace.....	21
6. Ruská kolonizace Kazachstánu.....	31
7. Protiruská opozice.....	35
8. Upevnění sovětské moci a období do konce Druhé světové války.....	38
9. Poválečné období.....	50
10. Závěr	70
11. Literatura a zdroje:	73
12. Přílohy:.....	79

Seznam příloh

Příloha 1 – Předpokládaný původ a směr migrace starých Maďarů

Příloha 2 – Mongolská říše na sklonku 13. století

Příloha 3 – Tradiční rozdělení Turkestánu a jeho okolí na subregiony

Příloha 4 – Uzbecký chanát na konci vlády Muhammada Šejbáního

Příloha 5 – Kazašské žusy

Příloha 6 – Trojice uzbeckých chanátů v 19. století

Příloha 7 – Rozmach Ruského impéria

Příloha 8 – Sovětská Střední Asie roku 1922

Příloha 9 – Etnické složení dnešního Tádžikistánu

Příloha 10 – Plánek taškentského metra

Příloha 11 – Program panenské půdy

Příloha 12 – Postupné vysychání Aralského jezera

1. Úvod:

Práci jsem si vybral z toho důvodu, že se delší dobu zajímám o moderní historii a současnou politickou situaci Střední Asie a chtěl jsem odhalit její historické kořeny. Cílem práce je zmapovat středoasijský historický vývoj od prvních významnějších osídlení až ke sklonku komunismu, se zaměřením na ruskou a sovětskou kolonizaci. Rozsahem zvoleného období je práce v českém prostředí výjimečná, a jako taková by měla být schopná sama posloužit k pochopení historie regionu. Negativním důsledkem je relativně malý prostor věnovaný některým tématům zejména staršího období.

Při práci jsem vycházel především ze sekundárních zdrojů. Částečně mě limitovala neznalost ruského jazyka, která mi neumožnila studování takových primárních zdrojů, které nebyly přeloženy do angličtiny.

Zhruba do období vzniku Sovětského svazu čerpám zejména z několika knih českých odborníků Jana Pargáče a Petra Kokaisla, které příležitostně srovnávám s dílem francouzského turkologa Jean-Paul Rouxa, jež chápe Střední Asii v širším kulturním kontextu a pojednává o Íránu, Tibetu, Mongolsku a dalších sousedních státech, a některými internetovými zdroji. Za největší překážku v této části práce považuji nejednoznačnost národnostního názvosloví. Národy v dnešním slova smyslu přinesli do Střední Asie až Sověti. Většina do té doby existujících celků dostala škatulku národa zvenčí, ta se pak mezi jednotlivými zeměmi i časovými obdobími lišila.

Reálně se středoasijská společnost rozdělovala do kmenů, které podle potřeby tvořily a bořily kmenové svazy, v nichž si předávali určité kulturní znaky. Zvenčí přiřknutá škatulka národa tak fakticky označuje soubor kmenů sdílející panovníka a způsob života. Při změně panovníka a způsobu života tedy logicky dochází k zániku anebo přejmenování národa. Odborníci určili, který název náleží kterým národům a kdy vlivem okolností došlo k jejich vývoji a proměně, ale ne pokaždé se shodli (nejčastější rozpor panuje mezi tím, zda určité národy byly skutečně národy anebo jen kmenovými svazy). Zpětný popis středoasijských národů tak není zcela přesný a v některých případech ani všeobecně ustálený. Já nejčastěji využívám názvosloví používané Kokaislem a Pargáčem, kteří čerpali z ruských pramenů. Při mně známé odchylce od běžného vnímání o ní informuji.

Druhá část práce zaměřená na období sovětské nadvlády vychází z kratších úzeji zaměřených prací různých autorů a je obohacena o studium některých primárních zdrojů

přeložených do angličtiny. Právě tuto část se snažím zpracovat detailněji a obsáhnout ji v plné šíři, včetně témat, která bývají mnohdy v klasických publikacích opomíjena, jako je testování zbraní, dvojice zemětřesení v hlavních městech středoasijských republik nebo zásahy do tamního zemědělství.

2. Raná historie

Za ranou historii lze označit prakticky celé období mezi jejím prvním osídlením a počátkem mongolské nadvlády, který výrazně ovlivnil tamní společnost i etnogenezi. Období je charakteristické rychlým tvořením a bořením kmenových svazů a stěhováním národů a jeho nejdůležitějším dědictvím je rozšíření Islámu.

2.1. Obecné kulturní pozadí a nejstarší dějiny

První zmínka o Střední Asii pochází z období asi 3500 let před naším letopočtem, kam je datováno první osídlení koně člověkem, právě obyvateli středoasijských stepí. V současné době se zkoumá, zda je možné stáří koster zdomácnělých koní objevených na Arabském poloostrově skutečně datovat až k roku 7000 před naším letopočtem, pokud ano, tak střední Asie toto prvenství ztrácí. Minimálně jedno prvenství ve vztahu ke zvířatům střední Asie však má. Je prvním místem na světě, kde si lidé ochočili orly. Přesné stáří tohoto zvyku není známé, ale jedná se řádově o mnoho staletí. Kazaši považují lov lišek orly pouštěnými z koní za národní tradici.

Prakticky celý starověk a středověk procházela Střední Asií významná obchodní cesta jménem Hedvábná stezka (její centrum tvořila města Chíva, Samarkand a Buchara, která budou v této práci často skloňována). Z toho lze vyčíst, že již od starověku tvořila Střední Asie místo střetu odlišných kultur (Indická, Čínská, Perská, Řecká, Asyrská, později Turecká, Římská a Arabská), přičemž největší vliv měly, nikoli překvapivě, okolní národy, především Peršané a Turci, v menší míře potom ještě Indové a Arabové. Jejich největším přínosem je rozšíření Islámu na území Střední Asie, které začalo už krátce po jeho vzniku. V osmém století, poté, co Arabové dobyli Persii, Islám vytlačil Zoroastriánství, rozšířené především mezi persky mluvícím obyvatelstvem Ferganské kotliny a nejpozději o tři století později tengristické šamanské praktiky (Exnerová 2008).

V mnoha historických publikacích se můžeme setkat s pojmem šamanismus, ale je ve skutečnosti zjednodušený. Náboženství, které ve Střední Asii existovalo, se nazývalo

Tengrismus podle boha nebes Tengriho¹ a obsahovalo mnoho šamanských praktik. Základem byla víra v existenci boha Tengriho, který je zodpovědný za všechno dobro na světě a obdarovává s ním lidi, kteří žijí v souladu s přírodou a úctě ke svým předkům. Předmětem modliteb jsou bůh Tengri, Matka Země a vlastní předkové (Svatá Trojice). Tengrismus dále věří v existenci světa duchů a jedinečnost každého člověka. Ti, kteří jsou obdařeni dostatečnou moudrostí, dokážou porozumět lidskému tělu a psychice, pomáhat ostatním a stát se šamany. Někteří jsou natolik úspěšní, že objeví část moudrostí nadpřirozeného světa a vytvoří vlastní okruhy víry. Šamani musejí být předmětem úcty, ale nesmí být předmětem uctívání. Jejich objevy musí být respektovány, ale také kriticky posuzovány.²

Z důvodu činnosti šamanů, dlouhotrvající existence víry (vznikla údajně už tisíce let před naším letopočtem) a její relativně velké územní rozlehlosti při minimálních možnostech komunikace (je třeba brát v úvahu členitost zdejšího terénu a dobu, v níž se pohybujeme) vytvořil Tengrismus velmi nesourodý celek. Po svém vytlačení Islámem nezánikl úplně, ale spousta jeho prvků přežila jako součást lidové kultury a podle některých názorů dokonce ovlivnila podobu samotného Islámu směrem k toleranci k jinověrcům a úctě k předkům a přírodě (Paksoy, 2009). Nejvíce jeho prvků si osvojily některé z národů Sibiře a Mongolové, kteří se dodnes modlí mimo jiné i k nebi, částečný vliv lze sledovat i v samotné Střední Asii. Po získání k nezávislosti se v některých středoasijských republikách, především v Kazachstánu a Kyrgyzstánu, objevily některé kulturní nebo politické spolky se snahou o obnovení Tengrismu jako náboženství, ale jejich úspěch byl značně limitován a omezil se převážně na intelektuální kruhy (Laruelle, 2006).

První národ, který obýval území Střední Asie, se nazýval Árjové. Jejich kolébkou je Sibiř a řadí se Indoiránské skupině obyvatel. Jsou to vlastně předchůdci dnešních Íránců. Někteří autoři označení Árjové jako takové zpochybňují a od začátku označují předchůdce Íránců za Íránce. Jednalo se o kočovný národ, který na jižní Sibiři velice rychle odhalil potenciál koní a do Střední Asie se přesunul kvůli lepším podmínkám pro jejich chov. Během zhruba tisíce let prokočovali Střední Asií na území Persie, velká část z nich se v úrodné oblasti usadila a s přispěním jiných domorodých národů vytvořila slavné Perské říše (Roux, 2007). Také Tádžikové se vzhledem ke svým íránsko-perským kořenům hlásí k tomuto

---

¹ Slovo „Tengri“ znamená „ten, kdo žije v nebi“

² Informace o pilířích víry přebrány především z:

Welcome to the first virtual Temple of Tengri. *Temple of Tengri* [online]. 2009 [cit. 2016-01-24]. Dostupné z: <http://www.tangrim.org/main.html?src=%2Findex2.html>

národu a někdy o něho opírají tvrzení, že jsou sami prvními obyvateli této oblasti (Masov, 2013).

Dalšími obyvateli Střední Asie byli Hunové. Tito kočovníci jsou ve Střední Asii poprvé doloženi v prvním století našeho letopočtu. Později začalo docházet k jejich výbojům do Evropy, jejíž značnou část za známého velitele Attily dobyli. Říše si svoji moc udržela pouze krátkou dobu, ale při jejím rozpadu došlo ke vzniku některých významných národů, které vznikly sdružováním kmenů do kmenových svazů (Kokaisl, 2006).

Kromě Hunů území Střední Asie pravděpodobně obývali také Maďaři. Obecně se má za to, že Maďaři pochází z oblasti Uralu a Střední Asii se při kočování vyhnuli,³ ale studie DNA v roce 2009 prokázala, že genotyp malého kazašského kmene Madžarů je genotypu dnešních Maďarů podobnější, než genotypu kteréhokoli z jejich sousedů, což lze těžko vysvětlit jinak, než vzájemnou příbuzností a pravděpodobným pobytem, pokud ne původem, Maďarů ve Střední Asii. Na druhou stranu genotyp Maďarů je více podobným balkánským sousedům, než Madžarům ze Střední Asie. Jazykově příbuzným Finům však už méně, středoasijské geny převládají nad uralskými.⁴ Pravý původ Maďarů je tedy záhadou a zřejmě bude zapotřebí dalších zkoumání.

Další národy, které vykazují mnoho společných znaků s pozdějšími obyvateli Střední Asie, zejména s Oghuzy a Ujgury, ale nejsou na jejím území technicky doloženi, jsou Chazarové a Protobulhaři. Často se můžeme setkat i s pojmem Bulhaři, který se šíří zejména nepřesným překladem z jiných jazyků.⁵ Chazarština a Protobulharština patří do skupiny Oghurských jazyků. Podle některých názorů mezi lidmi oghuzské a oghurské jazykové větve docházelo k míšení. Skutečný původ Bulharů a Chazarů je předmětem sporů.

Bývalý velvyslanec Velké Británie v Turkmenistánu a Kazachstánu, Paul Brummell zmiňuje ještě před Hunským obdobím na přelomu čtvrtého a třetího století před naším letopočtem Řeky a Parthy. O těchto národech má smysl mluvit především ve vztahu k Turkmenistánu, jež sousedí s Persií, kterou se podařilo dobýt Alexandru Makedonskému. Oblast však pod jejich nadvládou nevydržela ani stovku let. Vytlačeni byli výše zmíněnými Parthy, což je národ velice těsně příbuzný s Peršany, kterými byli zřejmě později asimilováni.

---

³ Předpokládaná trasa migrace Maďarů, viz příloha číslo 1

⁴ Čerpáno ze závěrů studií shrnutých pod názvem: Hungarian Genetics: Abstracts and Summaries na stránce Khazaria

⁵ Srovnej označení Protobulharů v angličtině „Bulgars“ a ruštině „Булгары = Bulgari“ s anglickým „Bulgarians“ a ruským „Болгары = Bolgari“ pro dnešní Bulhary

Jejich říše byla rozlehlá, ale měla jepičí život a nahradila ji jedna z Perských říší. Parthové byly vyznavači Zoroastriánství (Brummell, 2005). Přes některé architektonické památky je však jejich vliv na pozdější charakter Střední Asie minimální, neboť stejně jako Řekové nedosáhli území dnešního Uzbekistánu nebo Kazachstánu, které jsou pro oblast klíčové.

Obecně však lze říci, že perská kultura jako taková Střední Asii ovlivnila. Dělo se tak zejména v pozdějších obdobích. Perské říše většinu dějin územně ovládaly některé jižní oblasti Turkmenistánu⁶ a soupeřily s kočovnými národy o další oblasti regionu. O nejvýznamnějších střetech v této práci bude ještě řeč.

2.2. První turkické státní útvary

Někteří autoři, například Jan Pargáč používají k označení etnických skupin raného období konzervativní pojem kmenové svazy, které dále dělí na jednotlivé kmeny, zatímco jiní, například Jean-Paul Roux používají moderního pojmu národy, které rozdělují na kmeny. Ať je to jakkoli, mezi nejvýznamnější kmenové svazy/národy (já budu pro potřeby této práce nadále používat termínu národ) v počátcích turkického osídlení středoasijského prostředí patřili Kypčakové, Kimakové, Turci, Ujguři, Oghuzové, Kyrgyzové, Basmalové a Karlukové. Ne všechny však vznikly právě v období Hunské říše, například o Kyrgyzech nebo Oghuzech lze najít v čínských pramenech zmínky už kolem druhého století před naším letopočtem (Kokaisl, 2006).

Nejmocnějším z těchto národů byli v počátcích osidlování bezesporu Turci. Avšak důležité je zmínit, že tehdejší Turci nejsou totožní s pozdějším tureckým národem. Turci a obecně všichni Turkicové⁷ pochází z území Východního Turkestánu, což je v dnešní době Čínou spravovaná autonomní oblast Sin-tiang. Některé méně významné kmeny pravděpodobně z oblastí Dálného východu.

V 6. století našeho letopočtu utvořili Turci nezávislý stát na území Mongolska, který během několika let připojil Středoasijské prostory. Jmenoval se Turecký, či podle jiných překladů Turkický kaganát. Jedná se o důležitý rozdíl, protože pokud by jeho jméno znělo Turecký, tak by odkazovalo na dominanci tureckého národa. Pokud by se naopak jmenoval Turkický, tak by jeho jméno znázorňovalo rovnost všech turkických národů, které jej obývali. Dominance Turků, jakkoli byla v začátcích nového osidlování Střední Asie realitou, rychle vyprchala a turečtí vládcí museli zápasit s mnohými separatistickými národy. Po určité době

---

⁶ Viz oblast Chorásán v příloze číslo 2, která je tradiční sférou vlivu Peršanů.

⁷ Lidé mluvící turkickými (zastarale též turkotatarskými) jazyky.

byl kaganát rozdělen na dva nezávislé státy – Západoturecký kaganát a Východoturecký kaganát. Ani jeden z nich neměl dlouhého trvání (Kokaisl, 2006).

Ve Východotureckém kaganátu se k moci dostali Oghuzové, avšak vydržel pouze čtvrt století, než jej anektovali Číňané. Západoturecký kaganát naproti tomu zůstal pod kontrolou Turků, ale i ten se rozpadl po šedesáti letech své existence. Příčinou byl čínský vpád, který využil právě probíhající občanské války. Čínský vliv nad touto oblastí však vydržel slabých padesát let. Poté následovalo vyhlášení nového Turgešského kaganátu, ten se však nacházel v permanentní válce s Číňany a Araby. Pravidelně, pokaždé když byli Arabové zatlačeni na ústup, také povstával národ Karluků, který měl na jejich porážkách veliké zásluhy a nechtěl se smířit s podřízenou rolí. Turgešský kaganát nakonec zanikl po 52 letech své existence. Nástupnickými státy se staly: chazarský stát, oghuzský stát, kimacký stát a karlucký stát. Důležité je ještě zmínit, že s pádem Turgešského kaganátu došlo k zániku původního tureckého národa. Jako dnešní Turci se označují potomci Oghuzů,⁸ kteří migrovali na jihozápad směrem k území Malé Asie, kde založili Seldžuckou dynastii. Avšak ani s dávným Oghuzským národem nemají příliš společného, jelikož později založili mnohonárodnostní stát Osmanskou říši a dnes se tak z velké části jedná o asimilované obyvatelstvo jiných národností, především Řeků, Arabů a Slovanů (Kokaisl, 2007).

Ve Východním Turkestánu a Mongolsku držely moc tři národy, které k sobě pojilo křehké spojení. Jednalo se o Ujgury, Karluky a Basmaly. V roce 742 se do jejich čela dostali Basmalové a jejich zástupce dokonce získal titul kagana.⁹ Po dvou letech však byl svržen společnou ofenzivou Karluků a Ujgurů a došlo k vyhlášení Ujgurského kaganátu. Karlukové si byli vědomí toho, že proti Ujgurům by neměli v ozbrojeném střetu šanci a tak Ujgurský kaganát opustili a vtrhli do Západního Turkestánu, kde obsadili část území původně náležících Turgešskému kaganátu. Ujgurský kaganát se krátce na to rozpadl. Karlucký stát padl v roce 940. Jeho novými vládci se stali Karachánovci. V tomto případě se nejedná o název národa, nýbrž o název dynastického rodu. Za jejich vlády došlo do té doby k nebývalé míře decentralizace moci. Za nejvýznamnější počín Karachánovců lze označit přijetí Islámu jako státního náboženství a jeho masivní rozšíření mezi svobodné obyvatelstvo. Právě do tohoto období spadá islamizace této oblasti (Kokaisl, 2006).

---

⁸ Oghuzové sami bývají kvůli této návaznosti často označováni za Oghuzské Turky.

⁹ Faktická obdoba evropského císaře. Běžnější titul „chán“ měl podobnou prestiž jako evropský král.

2.3. Počátek druhého tisíciletí

Roku 1124 nebo 1128 vznikl Karakitanský chanát, ovládaný mongolským kmenem Kitanů.¹⁰ Roku 1141 se jim podařilo dobýt stát Karachánovců a Karakitanský chanát se tak stal prvním státem na území Střední Asie, který byl ovládnán Mongoly. Stát nadále řídili Karachánovci, ale pouze jako vazalové a museli odvádět Kitanským pánům tučné daně. V roce 1212 byl z popudu Íránského šáha zavražděn poslední žijící zástupce rodu Karachánovců (Kokaisl, 2006).

Oghuzové vypěstovali velice pozitivní vztahy s Kyjevskou Rusí, po jejímž boku rozvrátili státy Chazarů i Povolžských Bulharů. Základem Oghuzské ekonomiky byl chov dobytka. Ten z větší části prováděli otroci, získaní při vojenských taženích. Významným zdrojem příjmů byl též prodej otroků do jiných států. Oghuzský stát se nacházel na území dnešního Kazachstánu a jeho centrem bylo povodí řeky Syrdarja. Kolaps Oghuzského státu lze datovat do poloviny jedenáctého století. Dlouhodobé příčiny lze hledat v rebéliích takzvaných Seldžuků, což byla oghuzská dynastie vymezující se vůči určitým aspektům oghuzské kultury, která se viděla jako samostatný národ. V situaci blízké občanské válce mezi kočovníky považujícími se za Oghuze a kočovníky považujícími se za Seldžuky byl Oghuzský stát dobyt Kypčaky, pocházejícími z Kimackého kaganátu. Navrch však znovu získali Seldžukové, kteří na jeho území vyhlásili Seldžuckou říši, již rozšířili na území dnešního Íránu, Iráku a Turecka (Kokaisl, 2006).

Oproti tomu Kimacký stát byl od začátku tvořen dvěma rovnocennými a velice blízkými národy Kimaků a Kypčaků. Expanze tohoto státu byla ohromná. Po pádu Ujgurského kaganátu se k němu připojili národy Kyrgyzů, Ujgurů a Tatarů a hlavní představitel státu získal titul kagana. Fakticky tím byla stvrzena hegemonie tohoto území. Ani tento stát však nebyl ušetřen vnitřních sporů a v jedenáctém století byl pokojnou cestou rozdělen na dva chanáty – Kimacký a Kypčacký (Kokaisl, 2006).

3. Mongolové, Uzbeki a Kazaši

Následující kapitola pojednává o mongolské nadvládě a jejích důsledcích. Nejdůležitějším je bezpochyby vznik dvou největších středoasijských národů, Uzbeků a Kazachů. Začíná samotným vysvětlením podmínek mongolského sjednocení pod vládcem Čingischána.

---

¹⁰ Používají se i další přepisy jako Chitanové či Qitanové.

3.1. Čingischánovo tažení

V roce 1189 došlo ke shromáždění všech Mongolů, které mělo zastavit přes dvacet let trvající občanskou válku a určit svrchovaného vládce všech mongolských kmenů. Na tomto shromáždění vystoupil vážený šaman, který prohlásil, že se mu ve snu zjevil Tengri¹¹ a vzkázal Mongolům, že mají za svého vůdce zvolit Temudžina. To se sice stalo a Temudžin získal kontrolu nad rozsáhlým územím a spoustu spojenců, ovšem existovaly různé často se měnící koalice, které s výsledky shromáždění nesouhlasily. Epicentrem odboje bylo kmenové území Najmanů. Temudžin musel mezi lety 1189-1206 vybojovat 32 bitev, než se mu podařilo konečně sjednotit 81 mongolských kmenů. Nejsilnějšími postavami odboje byli Džamucha a Tughril. Oba byli nejprve Temudžinovými spojenci. Tughril byl zabit roku 1203, Džamucha v roce 1206 poté, co byl zrazen svými stoupenci. Temudžin mu nabídl milost, ale on si přál být popraven. Po jeho smrti roku 1206 došlo k novému mongolskému shromáždění, které potvrdilo Temudžina ve vůdčí pozici a udělilo mu titul Čingischán¹², občanská válka byla u konce (Enkhataivan, 2009).

První výpravy Čingischána směřovaly na jih proti čínským říším Ťin a Si-Sia, kterou spravovali kočovní Tanguti. Čingischán postupně ztenčoval míru jejich nezávislosti a provokoval jejich vzájemné střety, které mu hrály do karet. Roku 1215 obsadil hlavní město říše Ťin, Žongdu¹³, Tanguty anektoval až roku 1227, ovšem již dávno předtím fungovali jako jeho loutky (Enkhataivan, 2009).

Pro nás jsou zajímavější jeho výpravy na západ. Ty směřovaly jako první do sousední Střední Asie, v níž měly tou dobou nejsilnější postavení Karakitanský chanát a perská říše Chorézm ovládající zhruba oblast na jih od řeky Amudarja – dnešní Turkmenistán a část jižního Uzbekistánu. Do Karakitanského chanátu uprchl Čingischánův nepřítel z Najmanského kmene Kučlug, který zde nejprve získal status hosta, poté rádce na chánově dvoře a nakonec si sám uzurpoval chánský titul. Zavedl diskriminační politiku vůči muslimům, a když na jeho stát v roce 1218 Mongolové udeřili, obyvatelé je vítali jako osvoboditele (Enkhataivan, 2009).

Mongolové se poté rozhodli ke svým novým poddaným chovat slušně a s respektem k jejich kultuře. Nesnažili se zdejší obyvatele nijak asimilovat ani nahrazovat jejich kulturu či

---

¹¹ Mongolové v této době stále ještě vyznávali Tengrismus, který je vysvětlen v první kapitole této práce

¹² Do češtiny lze přeložit jako „velký chán“ či též „neomezený chán“.

¹³ Dnes se toto město jmenuje Peking a je třetím největším v Čínské LR, kde vykonává funkci hlavního města

náboženství, naopak se tvářili jako velcí přátelé muslimů, což bylo i pro ně přínosné, protože se nemuseli obávat rebelií. Středoasijské obyvatele chránili před jejich výbojnými sousedy výměnou za určitou daň. Pro Střední Asii bylo toto období relativně šťastné, protože Mongolové, kteří byli sami kočovníci, měli k mnohým tradicím obyvatel pochopení, a oblast bohatla z obchodu mezi Čínou a Evropou, který Mongolové řídili a ochraňovali před loupeživými kmeny (Enkhataivan, 2009). Mongolskou nadvládu popisují jako pohromu zejména historikové z Arábie nebo jiných oblastí žijících usedlým způsobem života a vzdorujících silnou armádou. Na rozdíl od její správy totiž šíření Mongolské říše probíhalo brutálním způsobem. Mongolové dosáhli vysoké technické vyspělosti, která se projevila při konstrukci obléhacích strojů. Neváhali srovnat se zemí celá odporující města nebo do nich zavléci epidemie katapultovanými mršinami. Čingischán sám byl milovníkem psychologické války, který považoval za úspěch, že jej jeho pověst předchází a nepřítel ztrácí část morálky již před bojem. Při nejslavnější bitvě o Bagdád, která se odehrála až po jeho smrti, roku 1258 přišly o život statisíce lidí a je považována za konec zlatého věku Islámu. Obojí bylo, pokud ne ovlivněno, tak přinejmenším obhajováno, Tengrismem, který hlásal toleranci a vzájemný respekt k rozdílnosti, včetně odlišného náboženství, jež je výrazem hledání vlastní cesty k Tengrimu a zkoumání odlišných možností, ale zároveň požadoval, aby byl svět sjednocen pod jednoho panovníka a jeden bůh – Tengri – na nebi, měl tak na zemi jednoho svého zástupce, který se o ni stará. Mezi mongolskými vládci je Tengrismus doložen ještě na sklonku třináctého století (Crha, 2010).

Čingischán zemřel roku 1227. Jeho potomci, označovaní jako Čingisovci, rozšířili Mongolskou říši do zbylých částí Číny, na Blízký východ nebo do východní Evropy. Už na konci třináctého století se však pro svou těžkou ovladatelnost fakticky rozpadla na několik nezávislých celků.¹⁴ Jeden spravovali perští místodržící, další čínská dynastie Juan. Pro nás jsou nejdůležitější Zlatá Horda a Čagatajský chanát. Míšení mongolských a turkických kmenů, které na jejich území probíhalo, mělo zásadní vliv na etnogenezi dnešních středoasijských národů.

3.2. Vznik Uzbeků

Především vznikly dva největší národy střední Asie – Uzbeki a Kazaši. Pojem národ tehdy neznamenal totéž, co v dnešním evropském pojetí. Jednalo se spíše o skupinu kmenů, které spojoval společný panovník, prostředí a způsob života. Uzbekové vznikli okolo dynastie

---

¹⁴ Viz příloha číslo 3

Šejbánovců, která přijala druhé jméno Uzbek na počest významného vládce Zlaté hordy Uzbekchána, kterého si neodůvodněně přivlastnila. Dynastie Šejbánovců byla založena vojevůdcem Šíbán, který byl perskými historiky překřtěn na Šejbáního. Za vojenské úspěchy byl vyznamenán ziskem území, které obývali kmeny Kuščiů, Najmanů, Bujraků, Ghaziů a Karluků. Jednalo se o směs mongolských (například Najmané) a turkických (například Karlukové) kmenů. Právě tyto kmeny daly základ takzvaným stepním Uzbekům (Pargáč, 2009). Termín stepní Uzbekové se užívá, pro jejich odlišení od současných Uzbeků, protože mezi etnology panuje shoda, že se tento národ významně proměnil.¹⁵

Uzbekové byli celé patnácté století v prakticky nepřetržité válce s národem Ojratů, který kočoval na východ od jejich území na území dnešní čínské oblast Sin-Tiang. Právě tato válka byla příčinou povstání proti uzbekému vládci Abdul Chajrovi, na kterého se nyní z delší historické perspektivy nahlíží jako na velmi schopného vládce (Pargáč, 2009).

3.3. Vznik Kazachů

Přímým důsledkem povstání byl vznik národa Kazachů. Ti vznikli na počátku 15. století z Abdul Chajrových odpůrců, kterých bylo na několik set tisíc. Po potlačení povstání odkočovali na sever, k řece Ili, kde založili samostatný stát, z něhož poté podnikali výpady proti Uzbekům žijícím na jihu. Uzbeki je začali nazývat Özbek-Қазақ, kdy slovo Қазақ znamená „utečenec“, časem se plynule přešlo na označení Kazaky. Dalšími význačnými nepřáteli Uzbeků byli Čagatajové, národ zformovaný ze stoupenců jednoho z Čingisových synů Čagataje a jeho potomků. Čagatajové s Uzbeky opakovaně válčili o Transoxanii¹⁶ (Pargáč, 2009).

3.4. Tamerlán

Původními vládci Transoxanie byli Timurovci, potomci Timura,¹⁷ který na přelomu čtrnáctého a patnáctého století vládl Čagatajskému chanátu, respektive ulusu. Titulován byl jako emír a titul chána nikdy nezískal, protože nebyl Čingisovým potomkem. Pocházel z kmene Barlasů¹⁸ a na rozdíl od svých předchůdců vyznával Islámské náboženství. Stál v opozici ke Zlaté hordě, se kterou svedl mnohé války a jejíž část si podrobil. Jeho cílem

¹⁵ Tato proměna je vysvětlena v kapitole 7.4. Teritoriální reorganizace

¹⁶ Její geografická poloha, viz příloha číslo 2. Další názvy, pod nimiž je oblast hojně známa jsou z arabštiny převzatý „Maverennáhr“; „Turán“ z perštiny a „Sedmiříčí“.

¹⁷ Uváděného často se svým přízviskem Timur Lenk, což v češtině znamená „Timur Chromý“ či jeho poevropštěnou podobou „Tamerlán“.

¹⁸ Původně mongolský kmen, který se při výbojích Mongolů usadil ve Střední Asii a přebíral její kulturu, čímž se „turkizoval“. Timur proto bývá obvykle označován jako „turkomongol“.

nebylo Zlatou hordu zcela dobýt, ale pouze oslabit a zabránit jí v nájezdech na jeho panství. Hlavní pozornost věnoval směrem na jihovýchod, kde dobyl Perskou říši, oblast dnešního Pákistánu a za triumfální je považováno jeho dobytí Bagdádu. (Roux, 2007) Se svou armádou dokázal také na hlavu porazit armádu Dillíského sultanátu a srovnat se zemí jeho hlavní město Dillí. Toto odlehlé území se však ani nepokusil udržet pod svou kontrolou a opět odtáhl, protože oblast zachvátil chaos (Filipský, 2008).

Širší veřejnosti je Timur znám jako jeden z největších masových vrahů historie vůbec. Na svých taženích opakovaně vyvolával úmyslné hladomory, města vypaloval, či zaplavoval vodou a po vítězství masakroval porobené civilisty. Odhaduje se, že jeho výboje mohly mít na svědomí na 20 milionů lidských životů. Mimo to nechal zapálit Bagdádské knihovny, které obsahovaly už v té době vzácné historické rukopisy. Autoři zaměření na Střední Asii však upozorňují, že k vlastním lidem se na druhou stranu choval na tehdejší poměry nebývale vstřícně a mimo jiné jim dovolil svobodu náboženského vyznání a to včetně šamanismu. Jeho největším přínosem bylo zajištění rovných práv kočovnému i usedlému obyvatelstvu, což bylo výjimečné. Timur využil odlišnosti obou skupin k jejich vzájemnému obohacení a prospěchu, zatímco dřívější státy zpravidla jednu z nich utlačovaly. Navíc jeho agrese směřovala výhradně ven z říše, zatímco její města vzkvétala. U dřívějších vládců nebylo výjimečné, že drancovali svá vlastní města, která neuměli jinak využít a neměli v nich dostatečnou autoritu. Způsob jeho vlády je proto považován za průlomovou aplikaci moderních myšlenek a přístupů.

Správu nad říší Tamerlán po své smrti rozdělil mezi syny. Jejich vzájemné střety a boje s Uzbeky vedly k jejímu rozpadu. Ještě v patnáctém století však drželi kontrolu nad Transoxanií a ze Samarkandu učinili oblast vzdělanosti. Uzbeci, kteří oblast dobyli až později, toto období v současnosti paradoxně oslavují a ze zakladatele dynastie Tamerlána učinili svého národního hrdinu. Zejména z výše zmíněných důvodů a faktu, že uzbecký národ není vlivem sovětského zásahu totožný s někdejšími uzbeckými následovníky Šejbánovců, jimž ovládnutí a udržení Transoxanie zřejmě zajistilo budoucnost v podobě jednoho z dlouhodobě nejpočetnějších a nejmocnějších národů Střední Asie.

3.5. Počátek šestnáctého století

Na konci 15. století se začala vlivem mocenských sporů rozpadat celá Zlatá horda. Její nástupnické státy se označovaly jako chanáty (Krymský, Astrachaňský, Kazaňský, Kazašský, Nogajský, Uzbecký, Sibiřský a Kasimovský). V jejich čele stáli chánové. Titul chán však

mohl užívat pouze Čingisovec, přičemž prakticky heterogenní kmenové státy byly často vedeny chánem zcela odlišného národa. Pokud se v některém státě dostal k moci nečingisovec musel změnit svůj titul a jméno státu (Pargáč, 2009). Šejbánovci ovládli chanáty Uzbeký a Sibiřský. Sibiřský chanát však byl, stejně jako Astrchaňský a Kazaňský ještě v 16. století rozvrácen a anektován Ruskem. Stejný osud potkal o století později i Kasimovský chanát. Krymský chanát se naproti tomu stal roku 1475 vazalem Osmanské říše, i ten ale Rusové roku 1783 anektovali. O kontrolu nad Uzbekým chanátem museli Šejbánovci svést krutou válku. Celistvé území, včetně největších měst Samarkandu a Buchary se podařilo v roce 1500 ovládnout jejich vůdci, jež se jmenoval Muhammad Šejbání.

Muhammad Šejbání patří k vůbec největším osobnostem uzbekých dějin. Sjednotil většinu Uzbeků ovládaného území, mezi svými poddanými měl absolutní respekt a jeho vliv dosahoval i za hranice říše.¹⁹ Měl však smůlu, že vládl v době, kdy byly v okolních u moci další dvě mimořádné osobnosti. Protivníky se mu stali íránský šáh Ismaíl I. a timurovec Bábura z Fergany. Z důvodu jejich vzájemných střetů bývá počátek šestnáctého století považován za jedno z nejzajímavějších období středoasijských dějin (Roux, 2007).

V roce 1510 byl Uzbeký chanát napaden Íráským šáhem Ismaílem I. Uzbeký vládce Muhammad Šejbání mu připravil drtivou porážku, ale sám v bitvě zemřel a v zemi vypukla občanská válka, které využili Timurovci, a pod vedením Bábura na Uzbeký chanát zaútočili. V chaosu občanské války Bábura toto území skutečně dobyl, avšak po několika měsících se do čela Uzbeků propracoval synovec Muhammada Šejbáního, Ubajdulla, který jej z Transoxanie vyhnal. Bábura se spojil s Čagatajovci a Ismaílem I. z Persie, ale jejich sjednocené vojsko bylo roku 1512 na hlavu poraženo (Pargáč, 2009).

Bábura donutily porážky v boji s Muhammadem Šejbáním opustit úrodnou Ferganskou kotlinu a přesunout se spolu se svými věrnými do oblasti dnešního Afghánistánu. Novým centrem jeho moci se stal Kábul, odkud navázal přátelské vztahy s vládcem sousedního Pandžábu (provincie v dnešní Indii) a následně jej podpořil proti tehdejšímu Dillískému vládci Ibráhímu Lódímu. Na rozdíl od nepřátel používala jeho armáda první primitivní palné zbraně. S pouhými několika tisíci vojáky obsadil roku 1526 centrum státu Dillí. Založil dynastii Velkých Mughalů, která si postupně podmanila celou Indii a část dnešního Afghánistánu. Byla jedním z největších států své doby, zasloužila se o indické

---

¹⁹ Rozloha a umístění Uzbekého chanátu na konci jeho vlády, viz příloha číslo 4.

sjednocení, dovršila probíhající islamizaci a vydržela až do příchodu koloniálních mocností (Filipský, 2008). Také on je dnes paradoxně vnímán jako uzbecký národní hrdina.

4. Kazašský chanát a jeho sousedé

V Kazašském chanátu si podrželi moc Kazaši, kteří vytvořili specifickou sociální strukturu i vztahy s okolními národy.

4.1. Kazašská společnost

V čele společnosti stála aristokracie, která se dělila na bílou a černou kost. Postavení v bílé kosti bylo dědičné (po mužské linii) a její jádro tvořili sultáni. Na sultány se nevztahovaly žádné zákony a souzení mohli být pouze starším sultánem, nebo chánem. Hromadný termín, kterým se označovali všichni sultáni, byl *tore*. Kromě sultánů náleželi do bílé kosti zástupci duchovenstva, kteří však museli být příbuzní proroka Muhameda, nebo jeho spolupracovníků. Označovali se jako *saidové* nebo *hodžové* (Pargáč, 2009).

Černá kost byla tvořena *beji* a *batyry*. *Bejové* byli zástupci jednotlivých kmenů sdružených v chanátu. Měli soudní pravomoc, mohli vznášet požadavky na řešení problémů jejich kmene a měli právo vést vlastní armádní jednotku tvořenou příslušníky svého kmene. Na oplátku museli pomáhat sultánům s řešením administrativních úkonů, které jim zadali. Úřad *beje* byl prestižní záležitostí a lidé do něho byli voleni. *Batyrové* byli nižší vojenští velitelé, kteří si svou pozici vysloužili chrabrostí v předchozích bitvách. Jednotlivé obce byly vedeny *aksakoly*²⁰ (Pargáč, 2009).

Páteří společnosti bylo svobodné obyvatelstvo. Kromě něho byla v kazašské společnosti ještě početná skupina otroků (*kul*) a otrokyň (*kjun*). Otroci byli bezprávní lidé zajatí při vojenských taženích proti sousedním kmenům, Rusům nebo Íráncům (*Peršanům*), anebo lidé zakoupení na trhu výměnou za splacení jejich dluhů. Lidé, vlastníci majetek ve vysoké hodnotě byli označováni jako *bajové*, neměli však zvláštní práva ani povinnosti. (Pargáč, 2009)

Základem kočovných společenství byla *aul*, která označovala několik příbuzných rodin, jež přes zimu vytvářely společná sídliště a v létě společně kočovaly. Obvykle byla tvořena třemi až pěti rodinami, přičemž se jednalo zpravidla o rodiny rodičů a ženatého mladšího bratra nebo rodiny více ženatých bratrů. *Aul* vedl hospodář, který se těšil veliké

---

²⁰ Stařešina obce, doslovný překlad slova zní „bílý vous“

vážnosti. Domácí rozpočet měla na starost jeho žena, což zvyšovalo její autoritu. Průměrné auly disponovaly bohatstvím o velikosti 300 až 400 ovcí. Ty nejbohatší potom mohly vlastnit ovcí až 600 (Pargáč, 2009).

Rodiny tvořící aul žily v jurtách. Tímto termínem se myslí kruhovitý plst'ový stan s dřevěnou konstrukcí. V jurtách žila i většina ostatních kočovných a v určitých případech i usedlých národů rozšířené střední Asie (Střední Asie, dnešní Tibet, jižní Sibiř, Mongolsko včetně jeho Čínské části, dnešní Afghánistán). Zvláštní je, že v jurtě byl uctíván za posvátný oheň. Žena se mu musela při svém prvním vstupu do jurty manžela poklonit a obětovat mu a další oběti byli přinášeny při narození potomků. Jurta prarodičů se po jejich smrti uchovávala v původním stavu a prováděli se v ní rituály vzývající předky (Pargáč, 2009).

4.2. Sousední národy

Národy, kterými byli Kazaši obklopeni, byli zejména Nogaji (nebo též Nogajci), Mongolové, Ojrati, potažmo Džungaři a Kalmykové. V menší míře též Uzbekové. Národ Nogajů vznikl v průběhu třináctého století z následovníků vojevůdce Nogaje z řad původně Mongolských národů a Kypčaků. Jako Džungarové se začali označovat Ojraté, kteří po migracích na počátku sedmnáctého století založili Džungarský chanát. Svého času byli velmi mocný národ, jejich státní celek zabíral většinu dnešní čínské provincie Sin-ťiang, a byli schopni dát dohromady několikanásobně větší armádu, než Kazaši. Termínem Kalmykové jsou poté míněni Ojraté, kteří využili nabídky ruského cara a vstoupili do ruských služeb. Následkem měla být spolupráce ve vojenské oblasti proti Kazachům a Nogajům, volné obhospodařování ruské půdy a platba daní (Pargáč, 2009).

Vztahy Kazachů se všemi okolními národy byly spíše nepřátelské a plné vzájemných nájezdů s dočasnými obdobími míru. Zpočátku byli jejich největšími rivaly Nogaji, kteří s nimi soupeřili o úrodná kočoviště mezi řekami Volha a Ural. Zároveň, ale nelze zapřít, že mezi těmito národy docházelo k častému míšení, čímž se stalo, že v současnosti jsou pravděpodobně nejbližšími příbuznými Nogajů právě Kazaši (Pargáč, 2009).

4.3. Tři žusy

Postupem času se Kažašský chanát fakticky rozdělil na tři nezávislé státy – žusy, které vedli tři různí chánové. Nazývali se: Starší žus, Střední žus a Mladší žus. Jejich geografickou polohu lze vidět v příloze číslo 5. Mladší žus se nacházel na západě a zaujímal asi jednu až dvě třetiny území dnešního Kazachstánu v závislosti na období. Náležely do něj kmeny

Alimulů, Bajulů a Žetyrů. Celkově se jednalo o více, než jeden milion obyvatel (Pargáč, 2009).

Střední žus zaujímal rozlohu asi třetiny až poloviny Kazachstánu. Jednalo se o oblasti na východ od Mladšího žusu až po tok řeky Irtyš na severu a jezero Balchaš na jihu, kde se nacházel Starší žus, který byl výrazně nejmenší. Celkový počet obyvatel Středního žusu se odhaduje na jeden až tři miliony obyvatel. Zejména šlo o zástupce kmenů: Argynové, Najmané a Kypčakové. Z menších kmenů potom ještě Kerejové, Uakové a Konyraté. Kerejové obývali především východní hranice žusu, Najmané centrální oblasti a na západě žily kmeny Argynů a Kypčaků (Pargáč, 2009).

Starší žus, ohraničený vysokými horskými pásmy Altaje, Ťan-Šanu a Džungarského Alatau, obývalo až 700 000 obyvatel, zejména se jednalo o příslušníky kmenů Dulatové, Žalairové a Albanové, kterých bylo dohromady až 500 000. Zbytek obyvatel byli Šapraštové, Kanglové, Ystové, Sirgeliové, Ošaktové, Saryujsunové a Šachšamové (Pargáč, 2009).

Tradiční dělení na žusy hraje v kazašské společnosti určitou roli dosud.

5. Uzbecké chanáty a jejich kolonizace

Národ Uzbeků se po smrti Ubajdully rozpadl na dva státy, Bucharský a Chívský chanát, později odtržení od Bucharského chanátu přibyl ještě Kokandský chanát.²¹ Jejich jména jsou odvozena ze jmen hlavních měst. V této době se již Uzbekové, jako jeden z prvních národů Střední Asie (s výjimkou perskojazyčného obyvatelstva Ferganké kotliny, které je dnes označováno za Tádžiky) stali takzvaným „polokočovným“ národem, což znamená, že zakládali města, ve kterých žili určité skupiny obyvatelstva celoročně a určité skupiny pouze v určitých ročních obdobích (Pargáč, 2009).

5.1. Bucharský chanát

Bucharský chanát se nacházel se zhruba uprostřed dnešního Uzbekistánu. Zpočátku bylo jeho území taktéž rozděleno, přičemž se jedna vláda nacházela v Buchaře a ta druhá v Samarkandu, což byla dvě největší kulturní centra Střední Asie ve své epoše. Sjednotit se je podařilo samarkandskému vládci Abdulláhovi, který roku 1557 dobyl Bucharu a ustanovil ji hlavním městem centralizovaného státu. Do jeho smrti v roce 1598 se mu podařilo obsadit

---

²¹ Rozloha a poloha všech tří uzbeckých států v polovině 19. století, viz příloha číslo 6.

rozsáhlá území na všechny strany od dvou výše zmíněných měst a jeho zásluhou se tak z Bucharského chanátu stala regionální velmoc (Pargáč, 2009).

Vzhledem k tomu, že Abdulláh nezanechal žádného mužského potomka, a neměl ani žádného sourozence mužského pohlaví, se po jeho smrti dostali k moci nad Bucharským chanátem Astrchanidé, což byl dynastický rod vyhnaný z Astrachaňského chanátu po jeho porážce a anexi carským Ruskem. Šejbánovci pozvali Astrachanidy jako hosty do Buchary a drželi nad nimi ochrannou ruku (Pargáč, 2009). Jeden z nich Džani Muhammad se oženil s Abdulláhovou sestrou a tímto svazkem se tak dostal k Bucharskému trůnu. Od nástupu Astrachanidů na Bucharský trůn lze datovat počátek úpadku tohoto státního celku. Centrální vláda zcela ztratila vážnost, velká města pravidelně vyhlášovala svojí nezávislost a Kazaši bez jakýchkoli problémů postupovali bucharským územím a přisvojili si i taková tradiční uzbecká města, jako jsou Taškent nebo Andižan (Pargáč, 2009). Kvůli neschopnosti Astrachanidů se podařilo do čela chanátu propracovat Mangitům, což byla boční větev Čingisovců po ženské linii. Mangité dlouho fakticky nevládli, ale z pozadí manipulovali Astrachanidy, až v roce 1756 se prostřednictvím několika úkladných vražd předchozích chánů dostal do čela chanátu první Mangit jménem Muhammad Rahim. Zemřel dva roky poté a po jeho smrti se v celém Bucharském chanátu rozpoutala vendeta obřích rozměrů (Pargáč, 2009).

Celý chanát se rozpadl na spoustu malých válčících údelů a sjednotil jej až Kurajšovec²² Šah Murád v letech 1785-1799. Byl to velice zbožný a skromný vládce, který mírovými prostředky zavedl do běžného života Uzbeků právo Šaría a zavedl zvláštní daň, ze které financoval výstavbu mešit. Za jeho vlády pořádala Buchara pravidelné nájezdy na iránský Chorasán, při kterých bylo nakládáno s civilisty velice krutě, pravděpodobně pro jejich Šíitské vyznání (Pargáč, 2009).

Na počátku devatenáctého století se Buchara, stejně jako celý zbytek Střední Asie stala předmětem diplomatického konfliktu dějinného významu, označovaného jako „Velká hra“.²³ Jednalo se o soupeření Anglie, která tou dobou již plně ovládala Indii, a Ruska, které tou dobou plně ovládalo celou Sibiř, včetně jižních baškirských oblastí a nedalekého Tatarstánu, o ovládnutí středoasijského regionu. Buchara vnímala jako větší ohrožení své existence Rusko a ostře proti němu vystupovala. Emír Mozaffar-chán nechal zajmout ruské kupce a diplomaty.

---

²² Kurajšovci by měli být údajní potomci nejbližších učedníků a spolupracovníků proroka Mohammeda.

²³ Autorem tohoto termínu byl britský zpravodajec Arthur Conolly, který Střední Asii mapoval v přestrojení za chána.

Dva z nich popravil, což vedlo k invazi ruských vojsk v plné síle a kapitulaci Buchary roku 1868, která se tak stala ruským protektorátem (Pargáč, 2009).

5.2. Chívský chanát

Chívský chanát zabíral historické území Chórezmu, což byla úrodná zemědělská oblast nacházející se mezi pouštěmi Kyzylkum a Karakum a okolní kočoviště Turkmenů. Nejhojněji zastoupeným národem zde byli usedlí Sartové, což byl národ íránského původu velice blízký Tádžikům, který zanikl poté, co byl za sovětské nadvlády úředním rozhodnutím sloučen s národem Uzbeků, dále Uzbeki samotní a kočovné národy Kazachů, Kypčaků, Turkmenů a Karakalpaků (Pargáč, 2009).

O území historického Chórezmu bojovali na počátku šestnáctého století uzbecký chán Muhmmad Šejbání a íránský šáh Ismaíl I. Po smrti Šejbáního v roce 1510 se vlády nad oblastí zmocnil Ismaíl I., ale příliš dlouho si jí neužil, neboť proti němu prakticky ihned vypuklo všelidové povstání, které bylo v následujícím roce úspěšně završeno jmenováním Ilbarse chánem nezávislé Chívy. Chívský chanát tak vznikl roku 1511 a jeho prvním chánem se stal Ilbars zvolený vůdci protiíránského povstání (Pargáč, 2009).

Ilbars byl vzdálený potomek Arabšaha, což byl jeden ze synů Sejbáního-chána.²⁴ Dynastie vládoucí v Chívě se už od Ilbarse označuje, podle svého zakladatele Arabšaha, jako Arabšahidé a s větví Šejbánovců z Buchary udržovala nepřátelské vztahy. Sporadicky mezi nimi docházelo k vojenským střetům, které Arabšahidé zpravidla prohrávali a Chíva se tak čas od času dostala pod nadvládu Buchary – v letech 1539, 1593 a 1595-1598 (Pargáč, 2009).

Chívský chanát byl pod vládou Arabšahidů dělen na jednotlivé sultanáty, jimž vládli sultáni, kteří byli podřízeni chánovi. Elitu společnosti tvořili kočovní Uzbeki, zatímco usedlí Sartové se zabývali zemědělstvím a platili daně. Tento tradiční stepní systém byl zrušen v důsledku vnitřních rozporů mezi Arabšahidy na konci šestnáctého století. Chanát v tomto období prodělával vážnou krizi a definitivně ztratil Chorásán, který připadl Íránu. Chanát samotný byl téměř pět let ukopován Bucharskými vojsky. V sedmnáctém století se situace zklidnila a Uzbeki začali postupně přecházet k usedlému způsobu života (Pargáč, 2009).

Závažná změna chanát potkala v osmnáctém století. Vymřela totiž vládoucí dynastie Arabšahidů a o moc mezi sebou bojovali rody Kongratů a Mangitů. V chaosu občanské války se chanát rozpadl vedví a nakonec byl roku 1747 celý vyplněn a obsazen turkmenským

---

²⁴ Zakladatel uzbeckého národa žijící na počátku patnáctého století; neplést s Muhammadem Šejbáním.

kmenem Jomutů. Po dvaceti-třech letech se podařilo vůdci Kongratů, Muhammadu Amin Inakovi osvobodit Chívu z jomutského područí a založit novou vládnoucí dynastií. Jeho vnuk, Iltuzer Inak, dobyl roku 1811 rebelující oblasti na severu pod vládou Mangitů, později ještě omezil moc kmenových vůdců a kočovných národů (zejména Turkmeni a Kazaši) a utvořil tak centralizovaný státní útvar (Pargáč, 2009).

Od počátku devatenáctého století se do Střední Asie pokoušelo proniknout Rusko. V pevnosti Orenburgu, vybudované před jedním stoletím, rusové zřídili obchodní organizaci, která se pokoušela zasahovat do vnitřních záležitostí Chívy. Její úspěchy byly nižší, než doufali a stále agresivnější politika Británie vzhledem ke středoasijskému prostoru je donutila k nepromyšlenému kroku. V zimě mezi lety 1839-1840 proběhl první pokus o vojenskou invazi do Chívy. Vojáci postupovali dosud nedostatečně zmapovaným terénem v jedné z nejtvrděších zim, které tato, již tak poměrně studená oblast, zažila. Rozkaz ústupu vydal generál Perovsky v únoru 1840 poté, co bez boje ztratil tisícovku mužů, což tvořilo pětinu jeho oddílu a přišel takřka o veškeré velbloudy, kteří pomáhali nést zásoby (Richardson, 2012).

Tuto nepřilíh připravenou invazi pomohla urychlit válka mezi Britskou Indií a Afghánistánem, která začala právě v roce 1839. Orenburské vedení, které mělo zprávy o činnosti britských špehů na chánském dvoře, se obávalo pokračování výpravy na sever v případě úspěchu v Afghánistánu, a proto se rozhodlo dosáhnout této oblasti dříve (Richardson, 2012).

Ruský zájem o oblast částečně opadl po zjištění, že hlavní město říše, Chívu, obývá pouze 4000 obyvatel. Chíva ovšem právě v této době začala prožívat epochu rozvoje, která souvisela s postupným usazováním obyvatel do měst. Ta netrvala dlouho, neboť na přelomu padesátých a šedesátých let vypukla krvavá občanská válka mezi Uzbeky a Turkmeny. Rusko se do ní pokusilo zasáhnout, když vyslalo diplomatickou výpravu za tamním chánem za účelem jednání o podmínkách spolupráce. Ta nebyla přijata vlídně a ruský zájem se proto definitivně obrátil spíše směrem k perspektivnějšímu Kokandu a Buchaře. Hlavním důvodem této ruské aktivity byla pravděpodobně snaha získat geopoliticky navrch nad Velkou Británií ve Střední Asii a napravit tak svou porážku v Krymské válce (Richardson, 2012).

Druhá invaze do Chívy proběhla až roku 1873, dávno po vítězstvích v Kokandu a Buchaře, které byly považovány za podstatnější. O důvodech lze spekulovat, k těm výraznějším pravděpodobně patřily snaha scelit své středoasijské državy, politické rozepře

vzniklé držením ruských otroků a podporou povstalců na Ruskem čerstvě dobytých územích a touha po bavlně, jež zdražila po snížení dovozu z USA. Tato výprava již byla dobře naplánována a Chívský chanát se stal během několika měsíců ruským protektorátem (Richardson, 2012).

5.3. Kokandský chanát

Kokandský chanát se nacházel na samém severovýchodě Uzbeckého území, v oblasti Ferganské kotliny. Vznikl v roce 1709 po faktickém kolapsu centrální vlády v Buchaře, která do té doby tuto oblast spravovala. Původně byl vyhlášen pouze jako begství. Jeho zakladatelem byl Šahruch, který pocházel z uzbecké dynastie Ming. Titul chán získal až vládce Álim v roce 1805. Za vlády Álima (1800-1809) a jeho dvou nástupců – Omara (1809-1822) a Muhammada Alího (1822-1842) dosáhl chanát největšího rozmachu ve své historii a stal se mocností regionálního významu. Získal natolik významná města, jako jsou Chodžent či Taškent a rozšířil se teritoriálně až po údolí Syrdarje, což je tradiční kazašské území, a k pevnosti Kašgar, která se nacházela v čínském Turkestánu (Pargáč, 2009).

Jedním z nejvýznamnějších národů obývajících Kokandský chanát byli Kyrgyzové. Kyrgyzská společnost byla dlouhodobě rozdělena na tři klanové konfederace známé jako levé křídlo, pravé křídlo a křídlo Ičkilik. Do levého křídla náleží sedm klanů ze severu a severozápadu země, z nichž hlavní jsou Bugu a Serybagyš. Pravé křídlo tvoří jen jeden jižní klan Adygin a zbytek jižních klanů náleží do křídla Ičkilik, přičemž některé z nich nejsou etnicky kyrgyzské, ale postupně přijaly kyrgyzský jazyk a kulturu. Levé křídlo od zbylých dvou dělí mohutná hradba hor a jejich příslušníci se navzájem příliš často nepotkávali (Khamidov, 2002).

Původ těchto konfederací je prastarý a není známý, osvětlit se ho snaží národní mýty a pověsti. Často, zejména v dnešní době, kdy se rozdíl mezi jižními klany více setřely, se i v odborné literatuře pro zjednodušení hovoří o severním klanovém společenství a jižním klanovém společenství. Mezi oběma těmito společenství panovala silná rivalita, která v některých historických obdobích přerostla ve vyložené nepřátelství. Veškeré snahy o sjednocení Kyrgyzů vyšly v dějinách naprázdno.

Součástí Kokandského chanátu byly již od prvních desetiletí jižní klany. Severní mezitím spadaly pod nadvládu čínskou, anebo tvořili vlastní uskupení kočovného charakteru.

K jejich anexi ze strany Kokandu došlo až ve dvacátých letech devatenáctého století (Pargáč, 2009).

V Kokanském chanátu měli Kyrgyzové relativně vysoký vliv a mohli zastávat významné funkce v armádě i státní správě (vůdcové měst a oblastí, úředníci u dvora, soudci) (Pargáč, 2009). Nezřídka se také stávalo, že manželky kokanských chánů byly kyrgyzského původu, aby byl zajištěn smír mezi národy. Proto také lze většinu pozdějších panovníků označit za kyrgyzsko-uzbecké míšence (Horák, 2005).

Dále došlo k rozvoji a cílenému zdokonalení usedlého zemědělství a byla zbudována pevnost Pišpek.²⁵ Důležité je však zmínit, že většina těchto výsad se vztahovala na jižní klany, zatímco severní nebyly s kokanskou nadvládou spokojeny. Jejich příslušníci zůstávali věrní kočovnému životu, odmítali městskou i zemědělskou kulturu, představitele jižního klanového společenství obviňovali z kolaborace s cizími mocipány, jež jim berou svobodu, a nechtělo se jim platit vysoké daně panovníkovi, který pro ně při jejich způsobu života neměl žádný přínos. Vedli tedy proti kokanské nadvládě mnohá povstání. Jednotlivé klany však povstávaly nezávisle na sobě a jejich akce tak neměly větší efekt (Pargáč, 2009; Horák, 2005).

V roce 1839 Kokand opět nakrátko obsadili Buchařané, ale byli domorodým obyvatelstvem vyhnáni. Poté propukly v Kokanském chanátu masové etnické čistky mezi Uzbeky, Kyrgyzy, Kypčaky a Sarty. Všechny národy se snažily dostat do čela chanátu a nemilosrdně při tom vyvražďovaly a vyháněly z domovů ty zbylé. Touto dobou navíc začalo do Kokanského chanátu, stejně jako do ostatních chanátů Střední Asie, pronikat Rusko. První otevřený vojenský útok na chanát Rusové podnikli roku 1853 (Pargáč, 2009).

Následovaly sporadické střety, při kterých dobře vyzbrojení Rusové obsazovali jednu pevnost za druhou, ale občas nějakou ztratili pro nedostatek mužů. K zintenzivnění kolonizačních snah došlo roku 1964. Cílem bylo obsazení Taškentu, který tehdy obývalo 100.000 obyvatel, a byl jedním z obchodních center státu. Zdržení pro výpravu představovala animozita Velké Británie, která vyvíjela diplomatický tlak na její přerušení, jež nepomohl ukončit ani slib vynechat z vojenských snah Afghánistán.

Do války výrazně zasáhla též Buchara, která se na invazi nejprve podílela a zkoušela si ukrojit kus území z oslabeného státu, ovšem poté, co byla Rusi v obsazení hlavních pevností předejita si uvědomila riziko sousedství této velmoci a podpořila kokanského chána. Válka

---

²⁵ Dnes hlavní a největší město Kyrgyzstánu, Biškek

mezi Kokandským chanátem a Ruskou říší skončila roku 1865, kdy kapitulovaly nejprve Džizzak a Chodžent a následně hlavní bašta obránců, Taškent. V Taškentu byl založen úřad ruského gubernátora a zbytek Kokandského chanátu se stal de facto ruským protektorátem. Poněkud kuriózní je, že velitel obsazení Taškentu, generál Černjajev měl tento útok výslovně zakázaný ruskou vládou, která se obávala střetu s Velkou Británií. Když se ukázaly důsledky dobytí Taškentu jako pozitivní, byl za své zásluhy vyznamenán.

5.4. Povstání v Kokandu

Roku 1873 vypuklo v Kokandu povstání vedené Kyrgyzy. Původně bylo směřováno vůči chánovi Chudojarovi a jeho vládě, jenže ten se natolik obával o svou moc, že se obrátil s žádostí o pomoc do Ruska, konkrétně k ruskému gubernátorovi v Taškentu, což vyvolalo u obyvatelstva napříč všemi národnostmi hlubokou nevoli a povstání se tak přetavilo v protiruské a protikoloniální.

V čele povstání stál kyrgyzský islámský duchovní Ischakem Asanem, lépe známý pod jménem Pulat-chán, které přijal během povstání a značilo jeho vzdoro-chánství. Roku 1875 byl novým chánem zvolen Nasreddin, s čímž souhlasili jak Pulat-chán, tak Chudojar. Povstání se zdálo být zažehnáno, avšak nový chán už po dvou měsících nečekaně uzavřel dohodu s turkestánským generálním gubernátorem, ve které fakticky přijal ruské poddanství – zavázal se odvádět Rusku daň, zřekl se vlastní zahraniční politiky a přenechal Rusku rozsáhlá území na sever od řeky Syrdarje (Pargáč, 2009).

Tato smlouva dala impuls novému, ještě ohnivějšímu revolučnímu výbuchu. Hlavní baštou vzbouřenců, kterých bylo snad 70-80, ale podle některých odhadů i přes 200 tisíc, se stal Andžan. Elitní oddíly carské armády a regulérní armáda podřízená chánovi toto město opakovaně dobyly a vyplenily, ale povstání se jim podařilo potlačit až poté, co v lednu 1876 na místě vyvraždily dvacet tisíc civilistů, kteří s myšlenkami povstání sympatizovali (Pargáč, 2009). Po tomto činu přijali mnozí vůdci povstání peněžitou odměnu a beztrestnost výměnou za složení zbraní. Definitivní konec povstání nastal poté, co byl v únoru 1876 zajat a veřejně popraven Pulat-chán. Území Kokandského chanátu bylo připojeno k Rusku (Pargáč, 2009).

K čelním představitelům povstání patřila Kurmandžan Datka,²⁶ vdova po vezíru Alymbekovi, který byl zavražděn v roce 1862 během příprav na vyhlášení nezávislého kyrgyzského státního útvaru. Po jeho smrti se do čela jihokyrgyzských klanů postavila právě

---

²⁶ Přívlástek Datka značí nejvyšší vojenskou hodnost, která se uváděla jako součást jména.

manželka Kurmandžan. Vedla odboj kyrgyzského obyvatelstva na území Alaje a částečně též Ferganské kotliny. Po porážce hlavní bašty povstání a Pulat-chána varovala před jeho pokračováním a přijala nadvládu Ruska. Je známá tím, že od svých stoupců odmítla nabídku násilného osvobození syna odsouzeného ruskou koloniální správou za pašování k trestu smrti, aby nepoškodila národ, který nadřazovala nad svou rodinu. Po tomto incidentu se stáhla z veřejného života.

Vůbec poprvé na sebe upoutala pozornost, když v pouhých osmnácti letech navzdory zvyklostem doby odmítla svého nápadníka. V té době se jednalo o něco velmi neobvyklého, až pobuřujícího a toto rozhodnutí jen dokládá její silnou osobnost.²⁷ Následně se jí podařilo vdát se za jednoho z nejvlivnějších Kyrgyzů vůbec a i za pomoci jeho vlivu a kontaktů se stát přední představitelkou dobové kyrgyzské politiky. Za mimořádné diplomatické schopnosti si vysloužila přezdívky jako „Alajská carevna“ nebo „Královna jihu“ a je dodnes uznávána za jednu z nejvýznamnějších osobností kyrgyzské historie vůbec, přinejmenším mezi jižními klany. Její podobiznu nese padesátisomová bankovka a v roce 2014 o ní byl natočen životopisný film: „Kurmanjan Datka: Queen of the Mountains“.

Jak už bylo řečeno, severní kyrgyzské klany snášely nadvládu Kokandu podstatně hůře, než klany jižní. Rozhodly se proto dobrovolně přijmout ruské poddanství za účelem osvobození od kokandského vlivu. Došlo k tomu v šedesátých letech devatenáctého století (Pargáč, 2009). Příslušníci jižních klanů dodnes severní klanové společenství viní z kolaborace s imperiální mocností a přičítají mu spoluzodpovědnost za dobytí Střední Asie Ruskem a pozdější drastickou vládou, což se týká zejména prvních let fungování SSSR (Winterová, 2012). Mezi oběma skupinami panují dosud velmi vážné rozpory nejen o výklad dějin a jejich animozita je jedním z určujících prvků vnitrostátní kyrgyzské politiky.

Na toto masové povstání navázal ještě jeden pokus v Andižanu, kde byla v květnu 1898 napadena ruská posádka. Útočníků bylo pouze několik stovek a byli snadno zpacifikováni, později došlo k jejich odsouzení k nuceným pracím na Sibiři. Z převažující části se jednalo opět o Kyrgyzy.

5.5. Turkmeni

Při popisování Střední Asie mezi rozpadem Mongolské říše a příchodem Ruského impéria je nutné zmínit ještě národ Turkmenů. Jeho původ není přesně známý, může se jednat

---

²⁷ Popis tradiční kazašské svatby lze nalézt v kapitole 6.2. Alaš. Není totožná s Kyrgyzskou, ale lze ji označit za velmi podobnou.

o potomky Karluků a Oghuzů, kteří přesídlili do Transoxanie. V období evropského novověku, kdy se již například Uzbeki začínali pomalu usazovat,²⁸ patřili Turkmeni k plně kočovným národům. Nikdy neměli vlastní stát a velkou roli u nich hrála kmenová příslušnost. Některé kmeny byly součástí uzbeckých chanátů (kde byli Turkmeni vysoce ceněni pro bojové schopnosti), jiné obývaly severní oblasti Persie, ale většina žila svobodným životem a tvořila mezi těmito dvěma státy nárazníkovou zónu. Vzhledem k tomu, že většinu turkmenského území pokrývá poušť Karakum, o něj sousedé nejevili přílišný zájem, byť ke střetům docházelo pravidelně na obou stranách. Turkmeni se kvůli nehostinným podmínkám věnovali přepadům, rabování a zejména otrokářství, kterým nechvalně prosluli po celé Střední Asii. Později vytvořili silnou armádu a od svých sousedů kupovali střelné zbraně. Proslavili se bojem proti kolonizaci Rusy.

Na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let devatenáctého století byla oblast dnešního Turkmenistánu posledním územím ve Střední Asii, které ještě nebylo pod nadvládou Ruského impéria. Rusové ve složitém pouštním prostředí narazili na odpor, jaký neočekávali. Nejslavnější je boj kmene Teke o pevnost Geok-Tepe. Bitva z roku 1879, kdy Turkmeni navzdory nepoměrně větším ztrátám pevnost udrželi a Rusové se po ztrátách, které u pevnosti utržili, dali na zběsilý útek, při kterém byli dobíjeni pronásledujícími Turkmeny (Pátrač, 2009).

Roku 1880 se vrátili se změněnou strategií a větší armádou. Odřízli zásobování a vybudovali okolo pevnosti zákopy, aby měli šanci se bránit před výpady obránců. Poté použili středověkou taktiku podkopání hradeb, které za pomoci moderních výbušnin odštělili. Obránci vysilení dlouhým obléháním a zděšením výbuchem, který zabil stovky z nich, podlehli. Následoval masakr všech přítomných mužů a části žen a dětí (některým však bylo povoleno odejít). Zemřít mohlo až dvacet tisíc lidí. Turkmenský odpor byl zlomen a většina Turkmenů se stala součástí Ruského impéria. Mnoho těch, kteří s touto změnou nesouhlasili, odešlo do nedalekých afghánských hor. Někdy se uvádí, že dvě bitvy o Geok-Tepe stály Rusy víc životů, než obsazení všech ostatních území Střední Asie dohromady (Pátrač, 2009).

Ruskou invazi do Geok-Tepe vedl generál Michail Skobelev, který měl za sebou ve Střední Asii už velké úspěchy, když se jako jeden z velitelů účastnil dobytí Chívského (1873) a Kokandského (1875) chanátu. Mezi lety 1877-1878 se přesunul do Evropy, kde na Balkáně pomohl vyhrát Rusku válku s Tureckem, po které zvětšilo své území a zajistilo nezávislost

---

²⁸ Viz kapitola výše o uzbeckých chanátech

spojeneckým slovanským režimům. V Rusku je pro své úspěchy, přičemž za největší je považováno právě dobytí Turkmenistánu, vnímán jako národní hrdina, zatímco Turkmeny považován za zločince pro vysoké civilní oběti v dobyté pevnosti, které s úsměvem komentoval slovy: „Čím tvrději je zasáhnete, tím déle budou v klidu.“ (Pátrač, 2009)

Současná turkmenská propaganda klade na bitvu o Geok-Tepe veliký důraz. Vedení státu, které má s Ruskem spíše negativní vztahy, označuje obě bitvy o pevnost za ukázkou svornosti turkmenského národa. Už v prosinci roku 1990 byl mezi prvními záležitostmi při řešení budoucí nezávislosti státu vyhlášen 12. leden, kdy skončila roku 1881 porážkou druhá bitva o pevnost, státním svátkem jako Den Připomínky, přičemž název zřejmě směřuje k obětem bitvy a následného masakru. Bitva je režimem používána ke dvěma účelům – za prvé od ní odvozuje turkmenskou národní identitu a svornost, která ve skutečnosti mezi Turkmeny neexistovala, a oslabuje spory mezi jednotlivými kmeny tvrzeními, že zde už před tak dávným časem stanuly bez ohledu na ztráty všechny bok po boku, aby hájily turkmenskou nezávislost a národní svobodu. Zároveň ji však využívá jako způsob legitimizace preferovaného postavení kmene Teke v mocenském aparátu státu, tvrdíce, že kmen Teke, na jehož území se pevnost nachází, byl při boji nejpočetnější a stál v jeho vedení. Podle většiny odborníků je však situace taková, že se jednalo výhradně o střet mezi příslušníky kmene Teke a Rusy, přičemž Teke nebojovali za národ, nýbrž pouze za svou vlastní nezávislost, která by jim umožnila nadále žít životem banditů a otrokářů. Podle některých názorů dokonce část menších kmenů s Rusi spolupracovala (Genté, 2013). Přesto je dnes Střední Asií tato bitva vnímána jako velkolepé a odvážné antikoloniální vystoupení.²⁹

Turkmeny dnes najdeme v Turkmenistánu (přes 4 miliony obyv.), Iráku (1,5 mil. obyv.), Íránů (1,2 mil. obyv.) a Afghánistánu (1 mil. obyv.). Kmeny žijící na území Afghánistánu existovaly už dříve, ale jejich počet se navýšil především krátce po obsazení Turkmenistánu Ruskem a poté znovu ve dvacátých letech dvacátého století po bolševickém převratu a porážce středoasijských povstání. Íránští Turkmeni jsou potomci kmenů, které tvořily součást původní Persie a Íráčtí Turkmeni jsou spíše zvláštností názvosloví, jelikož jejich nejbližšími příbuznými nejsou Turkmeni, ale Ázerové a neovládají ani turkmenský jazyk, nýbrž Ázerbájdžánštinu. V moderní době se občas užívá i pojem Íráčtí Turci, který označuje tutéž etnickou skupinu s cílem odlišit ji od pravých Turkmenů, je však v menšině. Ke vzniku pojmenování pravděpodobně došlo vlivem Evropanů, kteří pojem „Turkmen“

---

²⁹ Internetová debata se středoasijskými občany.

původně používali pro označení jakéhokoli národa, který je Turkům podobný, ale nikoli s nimi totožný (což platí jak o Ázerech, tak o Iráckých i klasických Turkmenech). Na druhou stranu lze ovšem říci, že Ázerové jsou pravděpodobně nejbližšími příbuznými Turkmenů, kteří se na rozdíl od zbytku obyvatel Střední Asie neřadí do skupiny východoturecké, nýbrž západoturecké.

6. Ruská kolonizace Kazachstánu

Ruská kolonizace kazašských území proběhla ještě před kolonizací Uzbekistánu³⁰ a lze ji rozdělit do třech etap. První etapu lze datovat do let 1730-1750. Její podstatou bylo zajištění nadvlády nad obyvatelstvem Mladšího a Středního žusu. Druhá etapa probíhala od počátku šedesátých let do konce osmnáctého století. Její podstatou bylo zrušení tradičních hierarchických modelů a instalování vládců dle rozhodnutí ruské centrály. Třetí etapa probíhající ve 20. až 50. letech devatenáctého století znamenala kompletní včlenění kazašského území do ruského administrativního systému a zrušení institutu chána (Pargáč, 2009).

6.1. První etapa

Všechno začalo, když ruský car Petr I. chtěl najít obchodní spojení s Indií. Rozhodl se v letech 1714-1720 zorganizovat několik průzkumných výprav do Střední Asie, jejichž cílem mělo být zmapování zdejšího území. Geopolitický význam zdejších stepí si uvědomil teprve poté, co se přes ně roku 1722 osobně vracel ze státní návštěvy Persie (Roux, 2007). Zintenzivnil kontakty se zdejšími vládci a výsledkem byla žádost o vzetí do ruského poddanství, kterou roku 1730 adresoval chán Mladšího žusu Abulchair carevně Anně Ivanovně. Příčinou byla neschopnost ustát dlouhotrvající války s okolními národy Džungarů (Ojraté obývající státní útvar Džungarský chanát), Kalmyků, Baškirů a ruských Kozáků (Pargáč, 2009).

K oficiální dohodě došlo v roce 1731, kdy před ruskou delegací složili Abulchair a 30 nejvlivnějších stařešinů přísahu věrnosti. Abulchair nebyl se stařešiny předem dohodnutý a velkou část z nich musela ruská výprava podplatit. Pouhé dva měsíce po této události přijal ruské poddanství i chán Středního žusu Semeke. Ve čtyřicátých letech postupně byly nuceny přijmout ruskou moc i odbojné rody v obou žusech - Kazaši neměli silnou centrální vládu. Hlavním přínosem těchto dohod byla pro Rusko možnost neomezené výstavby vojenských

---

³⁰ Postupný územní rozmach Ruského Impéria viz příloha 7

pevností na kazašských stepích. Roku 1735 byla založena města Orsk a Orenburg, ze kterých se brzy stala významná obchodní a vojenská střediska, vyvíjející aktivity směřující k omezení samostatnosti okolních státních útvarů (Pargáč, 2009). Dnes obě města dvě spadají pod ruskou Orenburskou oblast, která leží na hranicích s Kazachstánem.

6.2. Druhá etapa

Jak už bylo výše zmíněno, tak pro druhou etapu kolonizace je typická tzv. „konfirmace“ chánského titulu ruským panovníkem. Poprvé se tak stalo v roce 1749. Jednalo se o první krok k likvidaci domorodé samosprávy, protože konfirmovaní panovníci se museli řídit instrukcemi z Ruska. V této době si kazašští vládci začali uvědomovat nebezpečí poddanství Rusku a začali hledat protiváhu jeho moci, což vyvrcholilo tím, že roku 1757 přijali dva sultáni Středního žusu poddanství vůči Čínské říši (Pargáč, 2009).

Mezi lety 1773-1776 vypuklo v Kazašských stepích první antikoloniální povstání. Nebylo zcela spontánní, ale reagovalo na události v Rusku, kde se kozák Jemeljan Pugačov prohlásil carem. Kazachům slíbil svobodu, půdu a navrácení ke starým obyčejům, pokud se připojí k jeho družině. Povstání se stalo masovým a vzbouřenci ve velkém obsazovali ruské pevnosti od Orenburgu až po Astraň. K povstání se postupně připojovali členové kazašské aristokracie a nakonec získalo i podporu chána Ablaje (střední žus). Rusové s podporou chána Nuralyho (mladší žus) vyslali do Střední Asie trestnou výpravu a povstání po roce bojů potlačili. V dnešní době Kazaši od tohoto povstání často odvozují své národnostní uvědomění (Pargáč, 2009). Ablaj-chán je považován za jednu z největších osobností kazašské historie, zejména pro svůj boj proti Džungarům, o kterém bude ještě zmínka. Dále pro diplomatický um, se kterým kličkoval mezi sousedními velmocemi Ruskem a Čínou, a pomáhal tak udržet alespoň nějakou míru nezávislosti svého lidu.

Další klíčovou osobností povstání byl Syrym Datov, který na neúspěch povstání navázal další revoltou roku 1783 a s menší intenzitou ji udržoval až do roku 1797.

6.3. Třetí etapa

Ke kompletnímu zrušení institutu chána došlo ve třetí etapě kolonizace Střední Asie. Nejprve roku 1822 ve Středním žusu, poté roku 1824 v Mladším žusu a nakonec v roce 1845 v Bukajevské ordě, která vznikla roku 1801. Kromě zrušení institutů chánství došlo k předělání administrativního uspořádání (Pargáč, 2009).

Také třetí etapa ruské kolonizace neproběhla bez odporu. Povstání vypuklo roku 1837 pod vedením Abylajova vzdělaného vnuka, Kenesaryho. K povstání se postupně přidávaly další kazašské osobnosti a Kenesary brzy pod svou kontrolu získal většinu kazašského území. Roku 1841 byl svými stoupenci prohlášen za chána a jeho armáda dosáhla síly dvacet tisíc mužů. Po letech faktické kontroly nad Rusy neuznaným Kazašským chanátem se dostal do banálního sporu s některými kyrgyzskými představiteli. Zemřel roku 1847 na kazašsko-kyrgyzské hranici po zradě části kyrgyzských spojenců uvnitř kazašského hnutí. Carská vláda po jeho smrti obnovila svou moc nad Kazachstánem a vyznamenala Kyrgyze, kteří se na jeho smrti podíleli. Tato událost je dosud konfliktním bodem ve vztazích Kazachů a Kyrgyzů.

Toto povstání bylo nejmasivnější, jaké na území Kazachstánu vypuklo, ovšem nebylo jediným v této době kolonizačních snah. Další povstání proběhla v letech 1826-1838, 1853-1858 a 1870.

Kolonizace kazašského území byla dokonána prostřednictvím právního dokumentu Vremnoje položenije schváleného pro různé kazašské oblasti mezi lety 1867-1868, jehož podstatou byla snaha o oslabení místních elit a rodových vazeb za účelem sjednocení Kazachstánu se zbytkem Ruského impéria. Kazašské území bylo rozděleno na tři generální gubernátorství – Orenburské, Západosibiřské a Turkestánské. Gubernátorství se dělila na oblasti a ty dále na újezdy, volosti a auly. Gubernátor měl v rukou občanskou i vojenskou moc. V čele oblasti stál vicegubernátor, v čele újezdu náčelník, v čele volosti funkcionář a v čele aulu aksakol (Pargáč, 2009).

Další významná změna se odehrála v soudnictví, kde ruské vojenské soudy získaly větší pravomoci, než tradiční soudy bejů a v zemědělství, kde tradiční kazašské pastviny začaly být považovány za majetek státu, který byl Kazachům pouze propůjčen k užívání a mohl jim být kdykoli bez udání důvodu zase zabaven. Za některé velmi úrodné pastviny požadoval stát po kočovnicích nájemné. K dalším změnám patřil rychlejší rozvoj školství, státní dohled nad obsahem náboženských kázání a zvýšení daní (Pargáč, 2009).

Toto časové období je též charakteristické masovým přistěhovalectvím ruských obyvatel, kteří do kazašských stepí odcházeli motivováni výhodnou nabídkou půdy – 30 hektarů na muže – a daňovými úlevami. Později byly obě výhody zmírněny, ale přistěhovalectví do severních a západních oblastí Kazachstánu pokračovalo i nadále. Významný vliv na celý proces mělo i zrušení nevolnictví v Rusku roku 1861 (Pargáč, 2009).

Kromě Rusů a dalších slovanských národů (zejména Ukrajinců) vznikly v Kazachstánu početné komunity Tatarů a Východních Turků.

Tataři přistěhovavši do Střední Asie plnili významnou funkci při propojování kultur Střední Asie a Ruska zejména v profesích, kde byla nutná základní znalost obou kulturních celků. Stávali se obchodníky, překladateli, úředníky či učiteli (Pargáč, 2009). Samotný pojem Tataři je souhrnným označením více menších, Rusku podrobených, národů, které spojoval Kypčacký jazyk, respektive jeho různé dialekty. Pocházeli nejčastěji z oblastí Astrachaně, Kazaně, Krymu a Sibíře, tedy bývalých turkických, potažmo mongolských, chanátů obsazených Ruskem. Samotný termín Tatar však existoval již dříve. První jeho výskyt je doložený v osmém století našeho letopočtu, později za Čingischána se jím označovali turkičtí spolupracovníci mongolských nájezdníků. Nejprve označoval konkrétní kmeny, ale pro zjednodušení nepřehledné kmenové situace se jeho význam brzy rozšířil.

Východní Turci jsou od roku 1921 nazýváni Ujgury a nepřímě tak ztotožnění se starodávným národem Ujgurského kaganátu, s nímž pravděpodobně nemají mnoho společného. Jan Pargáč pro jejich označení používá pojmu Taranči, což lze přeložit jako „zemědělci“. Vedle Sartů a Džungarů (Ojratů) jsou dalším původním národem Džungarie a někdejšího Džungarského chanátu.

6.4. Džungarský chanát

Džungarský chanát se nacházel zhruba na území dnešní čínské autonomní oblasti Sin-tiang, ale zasahoval částečně i do dnešních středoasijských států. Během své století a půl dlouhé existence byl největším státním útvarem na území Střední Asie – kulturně-historické pojetí Střední Asie je širší, než současných pět středoasijských států a mezi autory se silně liší. Někteří do něho řadí i rozlehlé oblasti Ruska až po severní hranici Tatarstánu, Afghánistán, Mongolsko nebo Tibet. Jeden z rozšířenějších názorů, ke kterému se kloním i já, vymezuje Střední Asii jako oblast pěti středoasijských států a provincie Sin-tiang, která jde rozdělit na Kazachstán, Západní Turkestán (Uzbekistán, Turkmenistán, Kyrgyzstán a trochu kontroverzně i perský Tádžikistán) a Východní Turkestán (Sin-tiang) – podstatnou část trvání své existence byl ve válce s jinými kočovnými národy na západě (zejména Kazachy) nebo s Číňany na východě. Ti ho nakonec roku 1758 dobyli a během tříleté války se dopustili genocidy, která stála život většinu jeho populace (Roux, 2007). Zdaleka ne všichni však byli zabiti přímo. Mnoho lidí zemřelo na následky epidemie neštovic, které se po čínské invazi mezi lidem rozšířily.

Svou roli na porážce Džungarského chanátu hrál i pozdější vůdce kazašského antikoloniálního vystoupení, Ablaj, v době, kdy ještě nebyl chánem. Narodil se roku 1711 a již od počátku dvacátých let byl aktivní ve válce proti Džungarům, kteří tehdy Kazachy ohrožovali. Brzy se stal jedním z velitelů a poté hlavním velitelem tohoto boje. Podstatně větší armádu mocné říše zatlačil do defenzivy a připravil tak půdu pro její porážku Čínou.

Utlačování turkických národů Číňany po anexi chanátu vyústilo ve vzpouru a deklaraci nezávislosti roku 1867, na níž ochotně reagovalo Rusko přičleněním k vlastnímu území (1871). O deset let později došlo mezi Čínou a Ruskem k dohodě – Rusko vrátí Číně území, ale Čína umožní tamním obyvatelům přesídlení do Rusy ovládaných kazašských stepí, které odpovídají jejich životním zvyklostem (Pargáč, 2009).

7. Protiruská opozice

Koncem 19. století prováděla ruská administrativa vytrvalou snahu o rychlou sedentarizaci stepního obyvatelstva. Jednalo se o soustavný tlak na usazování do měst a zemědělský způsob života. Prováděn byl jednak represemi vůči kočovnému obyvatelstvu a jednak různými odměnami pro ty, kteří se rozhodli usadit. Především zábor tradičních kočovnických půd a násilí páchané na domorodém obyvatelstvu budily odpor.

7.1. Kazašská opozice

Kazašská opozice byla tvořena zejména inteligencí a jejím hlavním tématem bylo právě potlačování tradičního národního způsobu života. Zajímavé přitom je, že zdaleka ne všichni vzdorující intelektuálové se stavěli proti usedlému způsobu života. Například významný autor učebnic a zakladatel škol Ibyrej Altynsarin považoval usazenou společnost z dlouhodobého hlediska za cílový stav značící vyšší kulturní úroveň, avšak nevěřil, že Kazaši jsou na tento způsob života připravení a vadil mu násilný postup úřadů (Pargáč, 2009).

Kazašská opozice se rozdělila na tři směry. První byl náboženský, druhý socialistický a třetí liberální. Náboženský směr byl reprezentován duchovními, zejména tatarské národnosti, a na rozdíl od uzbeckých oblastí nenabyl většího významu. Socialistický směr byl úzce navázán na ruskou socialistickou opozici a také nedosáhl většího vlivu. Poslední liberální směr byl reprezentován vzdělanci, kteří absolvovali evropské vysoké školy, a dosáhl ze všech tří největšího významu.

7.2. Alaš

Jeho propagátory byli ekonomové, historikové, učitelé i právníci sdružení do strany Alaš,³¹ jejíž jméno se brzy stalo synonymem celého širšího hnutí. V čele hnutí stanul Alichan Nurmuchamedov Bukejchanov, zvaný jako první Kazach-Evropan. Pocházel z chánského rodu, vystudoval v Omsku a byl odborníkem na zemědělství a pastevectví. Za svou činnost byl mnohokrát vězněn (za carismu i komunismu) a roku 1937 popraven. Dnes je svým národem oslavován. Druhou nejdůležitější osobností hnutí byl Ahmet Bajtursynov (Pargáč, 2009).

Na politickou scénu vstoupilo otevřeně hnutí Alaš roku 1905 po první revoluci v Rusku. Kromě ní jej ovlivnilo mladoturecké hnutí (a zejména některé kruhy panturkismus). Začalo vydávat petice požadující navrácení půdy Kazachům, náboženskou svobodu a výuku v mateřském jazyce. Postupně své požadavky stupňovalo a roku 1917 byl vydán program požadující politickou autonomii se samostatným soudním a školským systémem, ustanovení demokratického režimu na území celého Ruska, povinnou školní docházku, zákaz osídlování další půdy v kazašských stepích a navrácení již osídlené, ale nevhodně obhospodařované nebo jen propachtované.³² Dále program obsahoval několik velmi pokrokových bodů týkajících se ženských práv a sice: zákaz provdat nebo zasnoubit dívku před dosažením šestnácti let, nutnost souhlasu dívky s výběrem manžela, zrušení kalymu, nutnost osobní přítomnosti ženicha i nevěsty pro platnost svatebního obřadu, nutnost souhlasu stávající ženy s dalším sňatkem svého manžela a v neposlední řadě politickou rovnoprávnost (Pargáč, 2009).

Tradiční svatba vypadala tak, že rodiče už při narození, nebo v dětském věku své děti zasnoubili a domluvili se na výši kalymu, enči a věna. Kalym platila ženichova rodina rodině nevěsty. Původně se jednalo o vyrovnání mezi celými rody, na něž se členové ženichova rodu skládali roky nebo i desítky let. Postupně se obyčej pro svou nepraktičnost zúžil na platbu mezi rodiči. Jednalo se de facto o prodej manželky do cizí rodiny, která měla povinnost se o ni starat. Žena ztrácela některá práva, například nemohla samovolně navštěvovat rodiče, nejednalo se ovšem o nějakou tyranii, žena se starala o domácnost podle svého uvážení a do toho ji nesměl manžel (který naopak vládl nad rodinnými stády), ani jeho rodina mluvit. Rodina nevěsty naopak vyplácela ženichově rodině enči, což byla časově omezená pravidelná měsíční platba, obvykle v hospodářských zvířatech, která měla částečně uhradit kalym.

---

³¹ Jméno mýtického vládce a údajného praotce Kazachů

³² Přesný překlad agrárních požadavků hnutí uvádí Jan Pargáč na str. 113 v knize Střední Asie a Kazachstán (2009)

Kromě toho dostala nevěsta od své rodiny do nového domu věno, které muselo obsahovat její osobní oblečení do všech ročních období, ložní prádlo, koberce, ubrusy, nádoby a případně některé osobní předměty. Většinou se jednalo o společnou práci nevěstiny matky a nevěsty samotné, vzácněji o rodinné dědictví. Zaplacením kalymu došlo ke stvrzení sňatku, u bohatých rodin se tak dělo i před dosažením dceřiných šestnáctin a velmi zámožní muži se mohli svévolně oženit s dalšími ženami proti vůli stávajících manželek (Kokaisl, 2006).

Ve volbách v roce 1917 se stal Alaš, tehdy mající 5000 členů, nejsilnější politickou stranou v Kazachstánu a osmou nejsilnější stranou v celém Rusku. V prosinci téhož roku vyhlásil Alaš autonomii Kazachstánu, do jejíhož čela byl zvolen Bukejchanov. Jako další cíl deklaroval Alaš přeměnu Ruska ve federativní republiku a rovné postavení jazyků (Pargáč, 2009).

7.3. Džadídismus

Zejména v uzbeckých oblastech se rozvíjel džadídismus. Jednalo se o reformní směr vzniklý v polovině devatenáctého století mezi Tatary z centrální části Ruska, který se k jeho sklonku rozšířil i do Střední Asie. Jeho první etapa byla ryze kulturní a vzdělávací a kladla si za cíl rozšířit úroveň vzdělání a gramotnosti a zreformovat školský systém. V devatenáctém století byli jedinými školami v Tatary obývaných oblastech a Střední Asii, církevní madrasy, kde se vyučovalo islámské náboženství. Džadídismus si vytkl za cíl zařazení světských předmětů do výuky a harmonizaci Islámu s průmyslovou společností, která však zachová důležité tradice (Gilfan, 2003). Rozšířený byl zejména mezi intelektuály a městským obyvatelstvem a své skalní odpůrce nacházel u islámských kazatelů. Jeho členové zakládali, vedli, popřípadě navštěvovali, školy, kde se vedle Islámu vyučovala matematika, přírodověda, fyzika nebo ruština.

První taková škola byla založena roku 1898 v Kokandu. V následujícím roce vznikly další dvě v Andižanu a Taškentu. Po revoluci v letech 1905-1907 získalo hnutí silně politický nádech a jako svůj hlavní cíl definovalo snahu dovést Rusko k demokratickému zřízení (Pargáč, 2009). Carský režim se k novému hnutí stavěl sice opatrně, ale považoval jej za menší zlo oproti radikálním islámským duchovním, a ve snaze omezit jejich vliv ho v jeho počátcích i částečně podporoval. V jeho druhé etapě jej začal pronásledovat. Klíčovým pro šíření hnutí se pak stal přístup místních středoasijských vládů (Horák, 2008).

Roku 1909 došlo v Buchaře k uzavření džadidistických škol a jejich přesunu do ilegality. Naproti tomu v Chívě mělo hnutí velikou podporu. Roku 1910 se stal novým Chívským chánem Isfandiar, který se zasadil o přijetí navrhovaných reforem, včetně nové zemědělské daně, která tvrdě dopadla na turkmenský kmen Jomutů tvořící až 30 % tehdejšího obyvatelstva. Jomuti rozpoutali povstání a zavraždili chánova úředníka, který byl autorem reforem. Zemi na několik let zachvátila občanská válka mezi Turkmeny a Uzbeky, již Rusko využilo k upevnění své pozice. Bývalý turkmenský velitel Džunaid poté uprchl do Afghánistánu, odkud později pomáhal organizovat basmače, o jejichž revoltě bude řeč v kapitole 8.3. (Pargáč, 2009).

8. Upevnění sovětské moci a období do konce Druhé světové války

Převzetí moci na území Střední Asie bolševiky nebylo automatické a proběhlo krvavou cestou. Jeho průběh se snaží postihnout následující kapitola.

8.1. Kazašská opozice

Už v roce 1916 došlo ke kazašsko-kyrgyzskému povstání proti kolabujícímu Ruskému impériu, které bylo reakcí na povinné odvody do armády (Horák, 2008). Tento rok je považován za počátek občanské války ve středoasijských oblastech, která tak začala o rok dříve, než válka v Rusku. Kazašská opozice reprezentovaná stranou Alaš se od počátku stavěla proti komunistické straně, neboť jí vadil koncept násilného převzetí moci a omezování většiny občanských práv. Podporovala naopak prozatímní vládu z roku 1917. Po převzetí moci komunisty navázala spolupráci s bělogvardějci. Situace se vyostřila na počátku roku 1918, když bylo rozeznáno ústavodárné shromáždění, kde měl Alaš většinu. Strana se kvůli problémům v komunikaci rozpadla na několik oblastních částí. Jejich představitelé vyjednávali s bolševiky, ale k dohodě nedospěli a nadále pokračovala podpora bílé opozice (Pargáč, 2009).

Počátkem roku 1919 po pádu Orenburgu kazašská opozice pod podmínkou amnestie a kazašské autonomie – kterou jejich protibolševičtí spojenci uznat odmítali – kapitulovala. Rudá armáda vstoupila do Kazachstánu, následoval masový odchod etnických Kazachů do Číny, v menším měřítku do Afghánistánu. Strana Alaš byla rozpuštěna, ovšem několik jejích členů včetně Bajtursynova vstoupilo do komunistické strany, kde pracovali na přípravách budoucí podoby autonomie. Následující rok však byli ze strany vyloučení a mnoho bývalých představitelů Alaše, včetně Bukejchanova, bylo navzdory amnestii zatčeno. Později jsou

propuštění, ale nesmějí se zapojovat do politiky. Věnují se antropologii, jazykovědě, a dalším vědním oborům spojeným s kulturním vymezením svého národa. Největšího úspěchu dosáhl Bajtursynov, který prosadil užívání termínu Kazach, namísto nesprávného označení Kyrgyz, jež užívala carská moc. Ve třicátých letech došlo za Stalinovy vlády k novým represím a roku 1937 byli všichni významnější kazašští vlastenci popraveni, Bukejchanova a Bajtursynova nevyjímaje. Rehabilitace se dočkali až po padesáti letech (Pargáč, 2009).

8.2. Turkestánská opozice

Také zbytek Střední Asie nezůstal revolučních zmatků ušetřen. Nezávislost vyhlásily Turkestánská republika s centrem v Ašchabadu a Turkestánská autonomie s centrem v Kokandu, a o své slovo se hlásila také opoziční hnutí požadující nezávislost protektorů v Chívě a Buchaře. Souběžně s protiruskými výstupy však probíhala i aktivizace protimonarchistických skupin sympatizujících s myšlenkou komunismu, jež se chtěly zbavit nepříliš vlivného, ale stále existujícího, chána. Sovětský režim na situaci reagoval v roce 1920, po upevnění své pozice v Rusku, kdy vojensky intervenoval na straně komunistů. Oba protektoráty vojensky obsadil a podílel se na státním převratu, při kterém došlo ke zrušení monarchie a ustanovení socialistických režimů Bucharská lidová sovětská republika a Chorézmská lidová sovětská republika, do jejichž čela byly dosazeny loutkové vlády. Obě republiky byly anektovány roku 1924.

Mezi lety 1918-1922 došlo k rozprášení dalších separatistických snah.³³ Opozice byla sama o sobě nejednotná a plýtvala zdroji na vzájemných střetech. Jednotlivá hnutí se nedokázala dohodnout na tvaru hranic nezávislých států (mnohá prosazovala dokonce koncept celoturkestánského celku), ani na jejich vnitřní struktuře – v období, o kterém je řeč platila ještě silná diferenciaci na kmeny a každý stát by tak musel mít kmen vládnoucí a kmeny jemu podřízené. Kromě toho měl na protestní hnutí v Turkestánu velký vliv Islám, mnohé organizace ho považovaly za jednotící prvek oblastí, a některé dokonce prosazovaly ideu islámského státu pod právem šaría, což bylo jinými striktně odmítáno. Radikální muslimské organizace slavily úspěch především v okolí Taškentu, naopak propadly v tradičních městech Hedvábné stezky (Pargáč, 2009) – nebo zahraničně politické orientaci a tím pádem nezískala ani významnější podporu v zahraničí. Do dění se částečně zapojili nanejvýš slabý Afghánistán (v pozdějších fázích při organizaci basmačů) nebo válkou vyčerpaná Británie, která poslala na pomoc pár vojenských oddílů z Britské Indie (Horák, 2008).

---

³³ Dočasná podoba Střední Asie po potlačení opozice, ale před státní reorganizací a anexí loutkových států, viz příloha 8.

Klíčové pro sovětskou moc bylo obsazení Kokandu, centra samozvané Turkestánské autonomie stavící na umírněných islamistických myšlenkách, v únoru 1918. Následoval masakr, při kterém zahynulo 25.000 lidí, a na území byla ustanovena autonomní sovětská socialistická republika. Duševní odpor středoasijských obyvatel tímto krokem sice vzrostl, ale ztratili organizaci, jasné vedení i logistické centrum. Druhé centrum povstání, Ašchabad, padlo na počátku roku 1919, poté, co ustala jeho sporadická podpora Britskou Indií.

8.3. Druhá fáze revolty – povstání basmačů

Povstalci označovaní jako basmači nadále ovládali většinu Ferganské kotliny. V jejich čele stál formálně Irgaš Bej, který ovšem neměl kontrolu nad všemi frakcemi odboje. Některé z nich na jaře 1920 přeběhly na stranu sovětské vlády, čímž režim na určitý čas Ferganskou kotlinu ovládl. Dopustil se ovšem chyby a ještě též rok znárodnil potraviny místních obyvatel a zavedl odvody do armády, čímž došlo k nové vlně protestů, které z afghánského exilu podporovali svržení vládcí Bucharského emirátu a Chívského chanátu.

Protesty neměly veliký význam až do roku 1921, kdy do Střední Asie dorazil Ismaíl Enver Paša, vůdce Mladoturecké revoluce z roku 1908 a bývalý ministr války Osmanské říše, spoluodpovědný za Arménskou genocidu a etnické čistky na Balkáně, který po porážce Ústředních mocností v první světové válce uprchl ze země do německého exilu. V nepřítomnosti byl shledán vojenským soudem vinným ze zločinů proti míru, genocidy a nedovoleného opuštění státu a odsouzen k trestu smrti. Silný odpor vůdce tureckého odboje Atatürka, který jej odmítl uchránit před rozsudkem vzneseným za okupace dohodovými mocnostmi, mu znemožnil se přes jeho velký zájem do rodné země vrátit a připojit se k válce za nezávislost. Odcestoval tedy do Moskvy, kde slíbil pomoc s potlačením basmačského povstání, ovšem jako radikální panturkista³⁴ měl přesně opačné plány. K basmačům se i s prostředky poskytnutými Moskvou připojil, hnutí sjednotil a stal se jeho nejvýznamnějším velitelem. Basmači téměř na rok ovládli většinu Turkestánu a Moskva byla nucena do bojů nasadit těžkou techniku a zapojit rozsáhlou kulturní propagandu. Enver Paša padl v boji 4. srpna 1922 a hnutí basmačů bylo poraženo. Menší skupinky těchto povstalců operovaly na území Turkestánu až do počátku třicátých let, organizovány byly zpoza afghánské hranice a fungovaly na principu taktiky „udeř a uteč“.

---

³⁴ Ideologie snažící se o sjednocení všech turkických národů

8.4. Teritoriální reorganizace

Po podrobení Střední Asie začal sovětský režim přemýšlet nad její teritoriální reorganizací. Skloubit musel několik cílů. Především si chtěl region kulturně a politicky podmanit, zároveň však také potřeboval vytvořit takový stav, který bude přijatelný pro její obyvatele a alespoň část inteligence a sám se v něm vyznat. Prvotní stav dvou autonomních republik Kyrgyzské (dnešní Kazachstán) a Turkestánské (zbytek středoasijského prostoru) nevyhovoval, neboť podporoval jednotu Turkestánu. Ten se sovětská vláda rozhodla rozdělit podle jednotlivých národů, ovšem musela do procesu zapojit svojí kreativitu, jelikož některé národy nebyly jasně definovány – vzhledem k dosavadní absenci národních států v dnešním slova smyslu, kočovnému způsobu života a silným kmenovým vazbám, nebylo něco takového doposud třeba – a jiné byly politicky nevhodné. Prakticky by se dalo říci, že sovětská vláda násilně urychlila a usměrnila proces dozrávání národů, který v tomto regionu probíhal.

Postupně došlo k vymezení tří hlavních turkestánských národů a tří vedlejších turkestánských národů. Hlavními národy byli Kyrgyzové (tehdejší označení Kazachů), Uzbekové a Turkmeni, vedlejšími národy Tádžikové, Karakyrghyzové (tehdejší označení Kyrgyzů) a Karakalpakové. Samotný Turkestán byl roku 1925 rozdělen na dvě svazové republiky – Turkmenskou a Uzbekkou, pod níž spadala autonomní oblast Tádžiků. Kyrgyzská republika byla tentýž rok dle staronového názvosloví přejmenována na Kazašskou a včleněna do ní byla též autonomní oblast Karakalpaků. Region kromě toho obsahoval Karakyrghyzskou autonomní oblast, jež byla roku 1926 přejmenovaná na kyrgyzskou (Pargáč, 2009). Za vhodné podotknout považují, že geografické vymezení republik od počátku nekopírovalo rozložení jednotlivých národů. To bylo úmyslné a cílem bylo podrýt jednotu obyvatel. Příznivcem této ideje byl Stalin se svým přístupem „rozděl a panuj“ (Baker, 2011).

Do celé koncepce se nehodil početný národ Sartů. Význam tohoto termínu je nejednoznačný a v historii se měnil. Nelze zpochybnit, že se jednalo o usedlé obyvatelstvo, spory nastávají při určování jejich etnogeneze a rozšíření. Původně se jednalo o hanlivý pojem používaný kočovnými národy, zejména Uzbeky, na adresu Tádžiků, v pozdější době bylo označení přeneseno na usedlé Uzbeky, kteří přejali některé tádžické zvyky. Za carského režimu dostal pojem národnostní rozměr, ale jeho význam je nejasný. Jisté je, že označoval zejména obyvatelstvo Ferganské kotliny (podle sčítání lidu z roku 1897 žilo ve Ferganské kotlině zhruba 75 % Sartů, 15 % Uzbeků a 10 % Tádžiků, ale nelze vyloučit manipulaci s údaji), ale i Samarkandu a dalších měst bývalé Hedvábné stezky. Podle nejrozšířenější teorie

se jedná usedlé Uzbeky, kteří změnou způsobu života ztratili část svých tradic a geneticky se promísili s dalšími usedlými národy, zejména Tádžiky, ale existují i jiné teorie, podle kterých se jedná například o jiné označení Tádžiků platné v určitých regionech, nebo o hromadný pojem pro všechno usedlé obyvatelstvo. Sartská usedlá kultura byla sovětskému režimu sice bližší, ale nevyhovoval pejorativní původ slova a masové rozšíření pojmu za carské vlády. Z tohoto důvodu byl sarský národ jednoduše zrušen a přiřčen k národu uzbeckému (Pargáč, 2009).

Kromě Sartů se do uzbeckého národa asimilovali i zástupci menších středoasijských národů, kteří považovali uzbeckou kulturu a společnost za vyspělejší než svou vlastní a vnímali to jako možnost vzestupu na sociálním žebříčku, jednalo se zejména o Kalmyky nebo Kypčaky (Pargáč, 2009). Ve všech případech však jejich asimilaci urychlila a korigovala sovětská vláda, která chtěla region zřehlednit a přiblížit svým cílům. Těmi bylo způsobit mezi obyvateli Střední Asie napjaté vztahy a zabránit tak jejich sjednocení za účelem odporu proti vládě. Jednalo se o taktiku „rozděl a panuj“, která vzhledem k předchozímu povstání není překvapující. Zároveň však Sovětský svaz (minimálně do nástupu Stalina, který taktiku „rozděl a panuj“ dovedl k dokonalosti) chtěl udržet oblast mírovou a jednodušeji pochopitelnou i ovlivnitelnou – je snazší domlouvat se s pěti regionálními vládami, nežli s deseti. Proto počet zdejších národů zredukoval a činil tak na základě podobných znaků.

Za zmínění hodný považuji Parmův názor zaznamenaný v práci Legitimizace moci ve střední Asii: Případ Uzbekistánu a Kyrgyzstánu. Autor zde cituje dvě sady podmínek vzniku národa, které definoval Wierzbicki, jimiž jsou v první sadě společný etnonym, společný původ členů národa, společná historie, etnické teritorium a vztah ke společné tradici, a ve druhé sadě náboženství, společné ideje a politická identita. Podle Parmy sovětská moc naplnila první sadu těchto předpokladů, ale naplnění druhé naopak bránila, aby nepodpořila vypjatý nacionalismus. S tímto názorem nemohu, než souhlasit (Parma, 2010).

8.5. Jazyková reforma

Sovětská ideologie počítala s tím, že každý národ musí mít svůj vlastní národní jazyk. Dalším krokem po vyřešení národnostního uspořádání Střední Asie se tedy stala jazyková reforma. Před tímto krokem ve Střední Asii neexistovaly klasické národní jazyky. Dá se říci, že celý region byl schopný se v hrubých obrysech domluvit, ale různé skupiny obyvatel (zejména na základě kmenové a místní příslušnosti) měly pro určité předměty nebo jevy pojmy jinde nepoužívané. Sovětský režim se snažil tyto rozdíly uvnitř jednoho jím

definovaného národa sjednotit a vůči ostatním národům – kde zpravidla bývaly výraznější – zveličt a postavit na nich strukturu samostatného jazyka. H. B. Paksoy, který se věnoval studiu dastanů,³⁵ napsal, že koncepce vybudování nezávislých jazyků dává stejnou logiku, jako by někdo prohlásil za tři nezávislé jazyky Angličtinu, Americkou Angličtinu a Bostonský dialekt (Paksoy, 1989).

V návaznosti na reformu jazykovou došlo i ke dvojí změně písma, kdy středoasijské národy přijaly nejprve latinku obohacenou o některé symboly a poté přešly na ruskou cyrilici. První změna byla podstatná, neboť písmo vycházející z latinky bylo pro každý národ mírně odlišné, aby se rychleji projevila jazyková bariéra, podobný stav zůstal zachován i při přechodu na ruskou cyrilici a navíc došlo i k nahrazení některých slov tureckého a íránského původu, aby se přetrhali příbuzenské vazby. Středoasijské jazyky tak přejaly některé ruské výrazy a k přijetí dalších došlo nenásilnou cestou během následujících šedesáti let, kdy byla ruština používána jako významný komunikační jazyk (Hromková, 2008). Americký historik Daniel Pipes dává druhou změnu písma do souvislosti s tureckým přechodem na latinskou abecedu v roce 1928 (Pipes, 1987).

Další změny čekaly Střední Asii v politické, společenské a hospodářské rovině. Především se jednalo o kolektivizaci a násilný přechod ke konvenčnímu zemědělství, dále o jistou formu byrokratizace moci a o násilné potlačování náboženství a nomádských tradic. Z pozitivních změn je výrazná povinná a bezplatná školní docházka, i když i tato reforma je kontroverzní, neboť školy sloužily jako hlavní nástroj kulturní propagandy (Horák, 2008).

8.6. Kolektivizace

Kolektivizace, ačkoli byla definována a plánována už předtím, se v Sovětském svazu začala provádět až na počátku třicátých let za Stalinova vedení potom, co se podařilo na celém území konsolidovat sovětskou moc. Mnoho bylo napsáno o jejím dopadu na Ukrajinu, kam navíc byly dodávky potravin cíleně omezeny, a zemřelo tak v důsledku hladomoru několik milionů lidí.³⁶ Málo se však mluví o průběhu kolektivizace v jiných oblastech SSSR. Dopady na Střední Asii nebyly o nic mírnější.

Sovětský režim vzal kolektivizaci za něco jako zkoušku, zda dokáže vnutit středoasijscům svou představu uspořádání společnosti a donutit je pracovat podle zájmů vlády,

---

³⁵ Literární žánr typický pro Střední Asii vypravující skutečný historický příběh z pohledu smyšleného hrdiny, který je morálním vzorem.

³⁶ Odhady se nejčastěji objevují v rozmezí dvou a deseti milionů.

kteřá nepotřebovala soběstačná společenství kočovníků, ale usedlé obyvatelstvo zabývající se konvenčním zemědělstvím, případně velkovýrobou. Často tak docházelo k násilnému usazování kočovníků, kteří se museli podvolit, protože ztráceli půdu i zvířata. Hovořilo se o nutnosti boje proti zbohatlíkům vykořisťujícím lid (kulakům), ale ve skutečnosti trpěly nejvíce rodiny vlastníci jen několik kusů zvířat, která režim nepovažoval za přínosná. Celý proces měl navíc omezit moc tradičních struktur jako stařešinů a kmenových vůdců.

Nejhůře se kolektivizace podepsala na Kazachstánu, který ztratil devadesát procent populace zvířecích stád, což spolu s tvrdými zimami, které ve stepi dosahují běžně alespoň pod -30 stupňů, způsobilo hladomor trvající od roku 1931 do 1933. Obecně uznávané číslo obětí je nejméně jeden milion, ale existují i odhady jdoucí přes dva miliony (Pannier, 2007). S odhadem počtu obětí nám mohou pomoci i demografické statistiky. Ještě v roce 1926 se při sčítání lidu přihlásilo ke kazašské národnosti 3.637.612 lidí. V roce 1939 již jen 2.181.520 (Cummings, 2012). Tato čísla jsou dobrou ilustrací brutality tehdejší doby, zejména jejich relativní poměr, který ukazuje pokles populace o čtyřicet procent. Rozhodně je však nelze brát doslova. Kromě toho, že zohledňují i osoby zemřelé přirozenou smrtí a čerstvě narozené, jsou ovlivněny také emigrací Kazachů do Číny, případně Afghánistánu, a v opačném směru prohlášením mnohých příslušníků malých národů za Kazachy po jazykové reformě.

Z doby kolektivizačního hladomoru se vypráví příběhy o ganzích kanibalů chodících krajinou (Pannier, 2007). V dnešní době se tato část historie příliš nepřipomíná. Důvodem může být dílem fakt, že Kazachstán má a potřebuje mít pozitivní vztahy s Ruskem, a dílem fakt, že v Kazachstánu samotném žije kolem dvaceti procent Rusů a připomínání kolektivizace by mohlo zapříčinit napětí mezi nimi a většinovou populací (Pannier, 2007).

Podobná situace nastala i v Turkmenistánu, neměla však tak tragickou bilanci, protože už předtím byla velká část obyvatel úrodných oblastí kolem řeky Amudarji nucena přejít na pěstování bavlny. Skok tedy nebyl tak drastický, ovšem vzhledem ke zkušenostem s hladomory vyvolanými předchozími zásahy do turkmenského zemědělství, vyvolal bouři nevole, kterou přiživovali i kmenoví vůdcové bojující se o svou moc, nebo chtějící naopak získat moc větší. Policie, včetně NKVD, byla bezmocná a situaci musela řešit armáda (Bell, 2013).

Největší zájem měl sovětský režim o kolektivizaci oblastí Ferganské kotliny a okolních nížinatých regionů Uzbekistánu, kde se pěstovala bavlna, která byla pro režim podstatná. Kolektivizace těchto oblastí začala přednostně již roku 1929. Důvod byl právě

velký strategický význam – kromě druhu pěstované bavlny hrála roli úrodnost a zalidněnost oblasti – a také předpoklad jednoduššího provedení v regionu, který obývala převážně usedlá populace, což bylo ve Střední Asii výjimečné (Kamp, 2008).

Tato první etapa byla provedena oproti kolektivizaci dalších oblastí, relativně lidským způsobem. Již od roku 1925 probíhala pozemková reforma, kterou někteří s kolektivizací ztotožňují. Jednalo se vlastně o dekulakizaci, kdy byla půda odebírána jejím větším vlastníkům a rozdávána chudšímu obyvatelstvu. Původním vlastníkům byl ponechaný podíl podobný tomu, jaký dostávali chudší obyvatelé, nebo došlo k jejich vysídlení, pokud byli považováni za rizikové. Kolektivizace jako taková byla ze začátku dobrovolné sdružování nových vlastníků, kteří neměli s obhospodařováním půdy zkušenosti, ani dostatek vhodných nástrojů, do spolupracujících celků. V některých případech v jejich čele stávali bývalí kulakové, kteří výměnou za plat předsedy kolchozu předávali své předchozí zkušenosti. Později byla účast vnucena i lidem, kteří se z různých důvodů rozhodli zůstat mimo tento systém (Kamp, 2008).

O neúrodné oblasti západního Uzbekistánu režim neměl primární zájem a k jejich kolektivizaci docházelo až po roce 1936 (Kamp, 2008).

8.7. Stalinské čistky

K násilné kolektivizaci se koncem třicátých let přidaly také nechvalně známé Stalinské čistky, za které zaplatili životem i vrcholní představitelé komunistické strany (např. Kameněv, Zinovjev, Bucharin). Na území Střední Asie vedly k masivní likvidaci inteligence, kterou Stalin považoval za ohrožení svého vlivu na tomto území. Oběťmi čistek se stali i takoví národní vůdci, a pozdější badatelé, jako byli Kazaši Bukejchanov nebo Bajtursynov (Pargáč, 2009). Zajímavé bylo, že například v Kyrgyzstánu de facto změnili sociální strukturu společnosti, neboť elita dosud vůdčího klanu severního klanového společenství, Bugu, byla prakticky zcela vyvražděna, takže jeho místo zaujal klan Serybagyš, kterému tak odpadl konkurent (Berdikeeva, 2006).

8.8. Vznik Tádžické SSR

Ve dvacátých a zejména třicátých letech začalo za Stalinova vedení docházet k dalším úpravám hranic. Jako první byla Tádžická SSR ještě roku 1929 vyňata z uzbeckých hranic. Hranice byla nakreslena velice necitlivě a absolutně nerespektovala dané teritorium. Rozdělovala mezi republiky jednotlivé vesnice i jednotky infrastruktury a přírodní objekty

obsahující významná přírodní bohatství. Zejména se jednalo o vodní nádrže, zavlažovací kanály a vodovodní potrubí. Voda je ve středoasijském prostoru významná strategická surovina a svévolný přeshraniční přesah těchto děl je jedním z důvodů současných konfliktů (Baker, 2011).

Dalšími důvody jsou nerovnoměrné rozdělení vodních zdrojů, vzájemná závislost na jiných typech surovin, nejasná formulace a špatná vymahatelnost mezinárodních dohod a velmocenské ambice některých států regionu. Kořeny problému lze spatřovat v sovětském centrálním plánování, které nepočítalo s budoucím rozdělením státního celku. Častým předmětem sporů jsou také vodní toky Amudarja a Syrdarja a případ Aralského jezera, rozepsaný dále v kapitole 9.4. zemědělství, za který nese odpovědnost též sovětská vláda (Winterová, 2009).

Navíc hranice nerespektovala ani geografické rozložení obou národů. Uvnitř Tádžické SSR zůstalo několik set tisíc Uzbeků, kteří ve třicátých letech tvořili téměř třetinu jejich obyvatel.³⁷ Ještě výraznější národnostní problém vznikl v Uzbekké SSR. Kromě toho, že zde zůstala také dvě typicky tádžická města – Buchara a Samarkand – tu žilo mnoho obyvatel neznámé národnosti, kteří by dříve byli považováni za Sarty. Měli mnoho společných znaků s Tádžiky a někteří badatele je za Tádžiky také považují. Počet těchto lidí sice přesahoval počet etnicky čistých Uzbeků, ale postupně docházelo k jejich uzbekizaci. To je důvodem dnešní velké příbuznosti Uzbekkého a Tádžického národa, které by spolu z dějinného hlediska neměly mít mnoho společného.

8.9. Masovova práce: „The History of a National Catastrophe“

Tématem se obsáhle zabýval tádžický historik Rahim Masov, který roku 1991 publikoval rozsáhlou práci „The History of a National Catastrophe“. Sleduje v ní národnostní otázku Tádžiků po vzniku Sovětského svazu. Vývoj tádžického národa pod sověty dělí do čtyř etap. První startuje roku 1917 Velkou říjnovou socialistickou revolucí a končí roku 1924 rozdělením Turkestánské autonomní sovětské socialistické republiky. Druhá startuje roku 1924 vytvořením Uzbekké SSR a končí roku 1929 vyjmutím Tádžické (A)SSR z uzbekých hranic. Třetí etapa představuje vývoj Tádžické SSR od třicátých let. Počátek poslední etapy datoval do roku 1990, kdy začalo docházet k proměně společenských poměrů. Podle jeho tvrzení byl tádžický národ od počátku diskriminován. Udává několik příkladů, kdy byla jeho historická a současná role ignorována (například při definici tří hlavních a tří vedlejších

---

³⁷ Současná etnická skladba Tádžikistánu, viz příloha 9.

národů regionu – Tádžikové byli zařazeni k vedlejším, přestože byli druzí nejpočetnější – nebo při jazykové reformě) a cituje sovětské prohlášení, které říká, že tádžický jazyk je „neužitečný a divný element“, což je důvod, proč by bylo „rozumné“, aby Tádžikové přijali za svůj jazyk uzbečtinu. Upozorňuje na fakt, že perští Árjové, za jejichž potomky jsou Tádžici považováni, byli původními obyvateli regionu před příchodem turkických kmenů a připomíná kulturu, kterou oblasti přinesli. V tom má pravdu, ale opomíjí fakt, že v tomto období probíhalo tzv. Stěhování národů v rámci celé Eurasie a mnohé národy byly přestěhovány nebo zničeny. Část Tádžiků se následně uchýlila do hor a někteří zůstali na nížinaté periferii regionu v okolí měst Hedvábné stezky. Tím došlo k rozdělení tádžického národu vedví. Městští Tádžikové se poté významně promísili s Uzbeky a dalšími národy. Mnozí autoři vzniklé obyvatelstvo nazývají Sarty. To již však Masov ve své práci nezmiňuje, termín Sartové je v ní sice použit – a složité vymezení termínu vysvětleno podobně, jako ho vysvětluji já v této práci (vycházím z díla Jana Pargáče) a zmíněn příklon k teorii, že jde o označení usedlého obyvatelstvo všech národností – ale nikoli sledován jako samostatná entita. Vzhledem k faktům, která o Tádžicích sděluje, lze dedukovat, že většinu lidí, které známe jako Sarty řadí mezi Tádžiky.

Násilnou uzbekizaci dokládá na příkladu typicky tádžického Samarkandu, ve kterém podle sčítání lidu z roku 1915 žilo 59.991 Tádžiků a 819 Uzbeků. Do roku 1926 se počet proměnil na 10.716 Tádžiků a 43.304 Uzbeků (pokles celkového počtu obyvatel je způsoben hladomorem z let 1917-1918). Roku 1920 byla za jediný úřední jazyk oblasti (navzdory výrazným menšinám Tádžiků a to i v nejrozvinutějších městech, viz Samarkand) ustanovena Uzbečtina a mnozí lidé zvolili svou příslušnost na základě užívaného jazyka, zatímco další se obávali diskriminace. Vyloučit nelze ani manipulaci s daty.

Příčinu tohoto fenoménu vidí v bojích mezi Sověty a panturkisty, které zahrály tádžické zájmy do pozadí. Tádžikové nebyli dobře organizovaní, početní (i po započtení všech Sartů byli ve srovnání se součtem příslušníků všech turkických národů dohromady v těžké menšině), ani neměli podporu zvenčí (na rozdíl od panturkistů přímo či nepřímo podporovaným Tureckem). Někteří z tehdejších tádžických vůdců spolupracovali s panturkisty. Spolupráce byla motivována někdy společným náboženstvím, někdy snahou čelit sovětům. Masov ji považuje za kolaboraci a poškození vlastního národa. Podle něho panturkisté usilovali o popření tádžických historických zásluh a sověti je v tom podporovali ve snaze prosadit turkické zájmy na úkor tádžických a sovětské na úkor turkických.

Práce R. Masova způsobila po svém zveřejnění rozruch. Obsahuje množství kontroverzních názorů a myšlenek, ale také řadu objektivně doložitelných faktů, které dokazují diskriminaci a násilnou uzbekizaci tádžických obyvatel. Za významný považují v Masovově díle odcitovaný rozhovor tvůrců koncepce Tádžické ASSR. Je v něm řečeno, že mimo hranice Tádžické ASSR zůstanou dvě třetiny (800 tisíc ze 1,2 milionu) tádžických obyvatel, kteří se k autonomní republice nemohou připojit, neboť jsou „příliš podobní Uzbekům“ a že uvnitř Uzbekých hranic zůstávají centra tádžické kultury a hospodářství (města Buchara a Samarkand se svým okolím). Tádžičtí představitelé se za zájmy svého národa postavili jen velmi vlažně. Souhlasili s tím, že města není potřeba připojit a požadovali jen zavedení výuky v Tádžickém jazyce, aby mohla sloužit k výuce intelektuálů, kteří se poté budou stěhovat do Tádžikistánu. Zajímavý mi přijde také popis čistek tádžické intelektuální elity na konci třicátých let nebo rozbor obsazení vedoucích pozic v průmyslu. Naopak za kontroverzní považují označení sovětské politiky vůči Tádžikům za „genocidu obřích rozměrů“ nebo tvrzení, že panturkické hnutí bylo zformováno okolo tureckých válečných zajatců poslaných do Střední Asie do vyhnanství. Řekl bych, že práce se nesnaží o objektivní rozbor situace, ale o nashromáždění důkazů pro podporu jednoho úhlu pohledu. V kontextu doby, kdy vznikala je to pochopitelné, a svým rozsahem a zaměřením mi přijde velmi hodnotná. Z důvodu omezeného rozsahu této práce jsem její interpretaci zestručnil.

8.10. Ostatní územní reformy

K dalším územním změnám došlo s přijetím nové ústavy Sovětského svazu 5. prosince 1936. Kazašská ASSR byla povýšena na Kazašskou SSR a ztratila Karakalpackou autonomní oblast ve prospěch Uzbeké SSR. Také Kyrgyzská ASSR byla povýšena na SSR.

Kromě toho byly na území problematické Ferganské kotliny postupně vytvořeny uvnitř jednotlivých republik některé enklávy. V současné době se nachází ve Střední Asii osm enkláv, které často bývají rozbuškami nepokojů a násilností. Šest z nich se nachází na území Kyrgyzstánu, zbylé dvě na území Uzbekistánu. Jedna uzbecká enkláva náleží Kyrgyzstánu, druhá Tádžikistánu a obě nemají přílišný význam. Čtyři z kyrgyzských enkláv jsou exklávami Uzbekistánu, dvě exklávami Tádžikistánu. Větší význam mají pouze dvě exklávy uzbecké a jedna Tádžická. Ty dosahují několika desítek čtverečních kilometrů, nejmenší z nich Šachimardan (náležící Uzbekistánu) obývá 5000 osob. Druhý Voruch (náležící Tádžikistánu) asi 30000 a největší Soch (náležící Uzbekistánu) až 70000 obyvatel. Zbylé tři enklávy jsou malé vesničky.

Zajímavé je, že v největší ze středoasijských enkláv Sochském rajonu žije 99 % obyvatel tádžické národnosti, ale náleží Uzbekistánu, přičleněna k němu byla roku 1955, tedy až po smrti Stalina, který s politikou jejich vytváření přišel. Důvod jejího vzniku je neznámý a kolují okolo něho legendy, z nichž jedna hovoří o tom, že ji kyrgyzský představitel prohrál v kartách (RFE/RL, 2013).

8.11. Druhá světová válka

Důležitou roli pro Sovětský svaz sehrála Střední Asie v průběhu druhé světové války, kdy sloužila k deportacím nepohodlných osob. Prováděny byly zejména na národnostním principu a deportovány byly národy, u kterých se režim obával kolaborace. V první fázi se jednalo o Němce a částečně Poláky a Finy, ti však byli často deportováni též na Sibiř. Zásluhou deportací tvořil podíl Němců na národnostním složení Kazašské SSR ve čtyřicátých letech něco kolem osmi procent (v současné době jich v Kazachstánu žije přibližně jedno procento).

Nucené stěhování obyvatel přitom v menší míře probíhalo už od konce třicátých let. Nejčastějším cílem byli právě Němci, dále poté Finové, Poláci, Židé nebo Korejci, kterých bylo z Dálného východu deportováno 171 000 (von Geldern, 2015).

Později během ofenzivy do Němci zabraných oblastí (od roku 1943 dále), k nim přibýly některé nespolehlivé národy muslimského vyznání, zejména se jednalo o Čečence, Inguše a Krymské Tatary, v menší míře o gruzínské Kurdy, Meschetšské Turky taktéž z Gruzie, nebo kavkazské Karačajce a Balkary. Cílovými destinacemi byly nejčastěji Kazachstán, případně Kyrgyzstán, z důvodu nejnižší míry náboženského fanatismu v regionu.

Zajímavý je případ Kalmyků. Tento národ pochází původně ze Střední Asie a jako jediný z deportovaných vyznával Buddhismus – jedná se vlastně o potomky Ojratů – během sedmnáctého století dobrovolně přijali ruské poddanství a přemístili se do Ruska, kde platili daně výměnou za ochranu před svými sousedy Kazachy a pozemky ke kočování. Za občanské války se část z nich postavila na stranu Bílé armády, poté jich několik desítek tisíc zahynulo při hladomoru, který nastal v následku kolektivizace, což podnítilo jejich opakovaná povstání. K největšímu z nich došlo v letech 1942-1943, kdy se mnoho Kalmyků na okupovaném území přihlásilo dobrovolně do německých služeb. Sovětská vláda uplatnila princip kolektivní viny, národ Kalmyků obvinila z kolaborace s nacisty, zrušila jejich autonomní oblast a zahájila deportace do Střední Asie a na Sibiř, v jejichž průběhu zemřelo až 7 % obyvatel. Deportovaní

se museli věnovat nuceným pracím. K obdobnému postupu došlo i u ostatních národů. Roku 1989 byly všechny národy rehabilitovány a deportace uznána za zločin. Právo vrátit se zpět do vlasti však dostala většina deportovaných již v průběhu padesátých let. U nejznámější deportované skupiny Krymských Tatarů však zákaz návratu trval až do roku 1988. Tím se stává jejich případ závažnější. Podobně bylo toto právo upřeno i Meschetským Turkům, o nichž bude ještě řeč v kapitole 9.10. Konflikt mezi Uzbeky a Meschetskými Turky.

Důvody, proč byla zvolena jako cílová destinace deportací Střední Asie, lze odhadovat na odlehlost od centra státu – a tudíž veškerých bojů i politického dění – a slabou zalidněnost, dále poté relativně nízkou důležitost, kterou režim oblasti přikládal.

Kromě deportovaných obyvatel byli do Střední Asie přesunuti ještě další lidé. Jednalo se o evakuace z frontové linie. Zaměřeny byly jednak na civilní obyvatelstvo a jednak na strategický válečný průmysl. Celé továrny byly rozmontovány a přestěhovány do středoasijských stepí. Dalšími neméně významnými cílovými destinacemi byly Uralské pohoří a jihozápadní Sibiř. Celkový počet přestěhovaných zbrojních podniků byl 1523, evakuovány byly přednostně a za lepších podmínek. Civilních obyvatel bylo evakuováno nejméně 17 milionů. Období evakuací bylo poznamenáno panikou, nejasnými instrukcemi a zradami nižších politických představitelů, kteří opouštěli svá stanoviště mezi prvními namísto organizace evakuačních prací. Časté byly případy, kdy evakuovaní lidé zůstávali na nádražích celé dny nebo týdny a umírali na podvýživu a šířící se nemoci. Navzdory tomu se podařilo splnit stanovený cíl – udržet v chodu vojenskou výrobu a zachránit miliony lidských životů. Vliv evakuací na výsledek války na východní frontě je dnes považován za významný nebo přímo klíčový (Edwards, 2015).

9. Poválečné období

Poválečný přínos Ruska Střední Asii je velmi dvojsečný. Na jednu stranu má Rusko veliké zásluhy na rychlém a masivním rozvoji infrastruktury a vzdělanosti v regionu. Do oblasti přicházela ruská inteligence, která pomáhala zefektivnit fungování průmyslu a vychovat novou generaci středoasijské elity, ta samozřejmě zpětně přejímala ruský a zejména sovětský systém hodnot. Tento stav přes určitý odpor části mladší generace a některých nacionálně zaměřených intelektuálů, trvá dodnes. Došlo ke zvýšení míry urbanizace a zlepšení infrastruktury ve městech. Také v chudších regionech našla většina lidí důstojně placenou práci a vzhledem k vysokým zásobám nerostného bohatství byly investice vynaložené do těchto oblastí ku prospěchu celého státu.

Na druhou stranu došlo ve Střední Asii k násilnému potlačení určitých kulturních prvků, testování chemických, biologických i nukleárních zbraní.

Průmyslový rozvoj nerespektoval životní prostředí a je zodpovědný za narušení národních přírodních bohatství a choroby obyvatelstva. Ještě výrazněji se to projevilo v případech nevhodných reforem zemědělství. Sovětský režim chtěl ve Střední Asii pěstovat plodiny, na kterých se dá průmyslově vydělat, přestože pro ně zdejší prostředí nebylo vhodné. Mnohdy tak docházelo k necitlivým zásahům do přírody, které ji nevratně poškodily.

9.1. Zemětřesení v Ašchabadu a Taškentu

V noci z 5. na 6. října roku 1948 proběhlo na území Turkmenistánu jedno z nejničivějších zemětřesení historie. K zemětřesení došlo v bezprostřední blízkosti největšího turkmenského města Ašchabadu a dosáhlo intenzity 7,3 stupně magnituda. Právě poloha zemětřesení byla hlavním důvodem vysokého devastálního účinku této katastrofy. O život přišlo nejméně 110.000 lidí, mezi nimi matka a další rodinní příslušníci prvního turkmenského prezidenta Saparmurata Nijazova. Druhé nejčastěji citované číslo uvádějící 176 tisíc obětí pochází z turkmenské studie z roku 2007. Vzhledem k tomu, že turkmenský režim patří ke světové špičce ve falšování informací, jej osobně беру s určitou rezervou, byť ho zcela nezavrhuji. Celé město tehdy obývalo méně, než 200 tisíc obyvatel, z čehož vyplývá, že úmrtnost silně přesáhla 50 % (Trend, 2009).

Hmotné škody se vyšplhaly na 25 milionů amerických dolarů, město ztratilo 98 % svých domů, které byly v tehdejší době postaveny drtivou většinou z nepálené hlíny.³⁸ Skutečný rozsah neštěstí byl přitom odhalen až roku 1988, do té doby se Sovětská vláda bránila událost prošetřit, soudobý tisk o zemětřesení informoval jen stručně a v následujících desetiletích se o něm nemluvilo. Dlouho se věřilo, že ztráty jdou „pouze“ do několika málo desítek tisíc obyvatel. Odhady přesahující číslo 40.000 nebyly přípustné. Asi i proto je dnes o tomto zemětřesení k dispozici podstatně méně informací, než o jiných srovnatelně ničivých živelných pohromách. Faktem zůstává, že Ašchabadská oblast byla zcela nepřipravená, přestože leží na tektonickém zlomu a režim o zemětřesení nevěděl, a tudíž neprovedl včas evakuaci. Na druhou stranu do oblasti poslal relativně rychle pomoc a později město znovu postavil. Den, kdy zemětřesení propuklo, 6. říjen, je od roku 1995 státním svátkem jako Den vzpomínky a smutku.

---

³⁸ V angličtině a jiných jazycích se tyto cihly označují slovem „abode“, český málo známý název zní „vepřovice“.

Kromě Ašchabadu zemětřesení poškodilo také desítky kilometrů vzdálené vesnice. Vzhledem k tomu, že Ašchabad je od Íránských hranic vzdálený jen něco okolo deseti kilometrů, zemětřesení částečně zasáhlo též na íránské území, nicméně vzhledem k jeho slabému osídlení při severní hranici napáchalo jen minimální škody.

Druhé závažné zemětřesení potkalo roku 1966 Uzbekistán. Podobně jako Ašchabad i Taškent leží na místě tektonického zlomu. Jeho obyvatelé jsou zvyklí na zemětřesení okolo tří stupňů magnituda, 26. dubna propuklo zemětřesení, které mělo 5,2 stupně magnituda v epicentru, ale než doputovalo z hlubiny několika kilometrů na povrch, síla se navýšila k něčemu okolo osmi stupňů magnituda. Následky byly ničivé. Zemětřesení sice nezanechalo mnoho mrtvých, podle oficiálních údajů sovětské vlády zemřelo 15 lidí, nejčastější údaje potom mluví o dvou stech obětech. Při zemětřesení však byly zničeny desítky tisíc domů, včetně mnohých památek. Přibližně 300 000 lidí ztratilo své domovy. Záchranné práce byly organizovány podstatně lépe, než při zemětřesení v Ašchabadu.

Sovětské režim na katastrofu reagoval masivní výstavbou (během čtyř let postavil až sto tisíc domů). Zemětřesení viděl jako možnost Taškent – největší město Střední Asie – přebudovat na ukázkové socialistické sídliště, což je charakter, který si zachovává dodnes.

Za triumfální lze považovat otevření taškentské metra roku 1977, které se často dává do souvislosti s předchozím zemětřesením. Jeho stavba započala v roce 1968. Druhá trasa byla otevřena roku 1984. V současné době má metro 3 trasy a staví se čtvrtá (příloha č. 10). Ročně přepraví přes 60 milionů cestujících. Konstruováno je tak, aby odolalo zemětřesení o síle 9 stupňů magnituda a mohlo v jeho případě sloužit k evakuaci.

Tento případ je výbornou ilustrací cíleného exportu sovětské kultury spojeného s rozvojem infrastruktury a zvýšení životní úrovně. Kdyby nedošlo k zapojení centrální vlády, samotný Uzbekistán by se s následky zemětřesení tak snadno vypořádat nezvládl.

9.2. Infrastruktura a průmysl

Kromě Taškentského metra budovala sovětská vláda ve Střední Asii i další dopravní síť. Jednalo se především o silnice a železnice. Nebyla však v tomto ohledu první, se stavbou Turkestánsko-Sibiřské železniční dráhy započala už předchozí carská vláda. Hlavním úkolem železnic bylo zajištění rychlého a efektivního propojení odlehlého regionu a ruského centra za průmyslovým účelem. Ze Střední Asie se vyvážely vytěžené kovy, uhlí a další přírodní bohatství a přivážel materiál potřebný k další výstavbě.

Silnice spojovaly především jednotlivé části středoasijského regionu mezi sebou. Nejdelší a nejvýznamnější dálnice byla trasa Almaty-Biškek-Taškent-Samarkand-Termez, postavená mezi lety 1957 až 1965. S délkou přes jeden a půl tisíce kilometru spojovala nejdůležitější střediska tří států a končila na uzbecko-afghánské hranici v Termezu. Ve stejném období byla zbudována také kyrgyzská magistrála Biškek-Oš, spojující dvě největší kyrgyzská města, která byla napojena na dříve vybudovanou transpamírskou cestu z Oše do Chorogu.³⁹

V podobném období začalo docházet také k výstavbě vodních elektráren. Nejvýznamnějšími jsou Nurek v Tádžikistánu s instalovaným výkonem 3000 megawattů⁴⁰ a Toktogul v Tádžikistánu s instalovaným výkonem 1200 megawattů. Dále poté Buchtarma v Kazachstánu s instalovaným výkonem 738 megawattů, ta však na rozdíl od předchozích se Vsvou polohou na severu Kazachstánu neovlivňuje politickou situaci v regionu. Všechny byly vystavěny a spuštěny mezi lety 1960 až 1980, za stejnou dobu byly na území Ruska postaveny nejméně čtyři podobně velké elektrárny. Stavba tádžické vodní elektrárny Rogun, která byla plánovaná jako největší, započala roku 1976 a nebyla dokončena, v současnosti je projekt pozastaven.

Při výstavbě infrastruktury se nebral přílišný ohled na hranice jednotlivých republik a zejména menší dopravní díla často přecházela z jedné republiky do druhé a zase zpět. Svévolný přeshraniční přesah se týkal i vodních nádrží, zavlažovacích kanálů, nebo záležitostí typu rozvodů elektřiny či vody. Centrální plánování infrastruktury bez ohledu na hranice svazových republik tak způsobilo mnohé problémy, které zůstávají do dnešní doby příčinou konfliktů mezi jednotlivými státy Střední Asie a paralyzují spolupráci v regionu (Winterová, 2009).

Sovětský režim podporoval i rozvoj těžby a průmyslu ve Střední Asii. Práci našlo mnoho lidí, kteří, zejména v chudších regionech, na SSSR s nostalgií vzpomínají. Prudký rozvoj těžby a průmyslové výroby, častokrát zastaralými metodami (nové nešlo do zaostalých regionů zavést, nebo byly příliš nákladné), však v některých případech poškodil zdroje, které by při šetrnějším využití mohly z dlouhodobého hlediska přinést větší užitek. Například na ropných zařízeních v Kaspickém moři došlo k několika nehodám.

---

³⁹ Centrum Horského Badachšanu, tádžické největší, nejméně zalidněné, nejvýše položené a nejvýchodnější oblasti.

⁴⁰ pro srovnání, Jaderná elektrárna Temelín má instalovaný výkon 2100 megawattů

Kromě výše zmíněného se sovětská vláda snažila také dokázat svou převahu nad západem překonáváním různých rekordů. K jedné z uhelných elektráren v Kazašském Ekibatuzu dodnes náleží nejvyšší komín na světě.

9.3. Kosmodrom Bajkonur

V padesátých letech s vývojem balistických raket Sovětská vláda pocítila potřebu nového testovacího centra. Teprve později se základna začala využívat pro účely kosmického výzkumu. Po necelém roce plánování byla jako lokalita zvolena jižní část Kazachstánu (zavržené nápady zahrnovaly Turkmenistán, Dagestán nebo Kamčatku). Na plánování i samotné výstavbě se významnou měrou podílela armáda. Stavba byla realizována v blízkosti železničního uzlu Tjuratam na významné trase Moskva-Taškent. Za výběrem této lokality stála právě snadná dostupnost dvou významných státních center a určitá odlehlost od těžce obydlených oblastí. Nevýhodou bylo klima, které zahrnovalo extrémní letní (50°C) i zimní (-25°C) teploty a časté bouře.

K otevření kosmodromu došlo roku 1955 a jeho poloha byla přísně utajena. Jméno Bajkonur bylo vybráno v roce 1961 jako reakce na nutnost uvést jméno a polohu vypouštěcího kosmodromu v souvislosti s prvním letem člověka do vesmíru. Sovětská strana nadále tajila skutečnou polohu a nepravdivě uvedla jméno a lokalitu vesnice stovky kilometrů severním směrem ve středním Kazachstánu. Tímto jménem nadále kosmodrom označovala při všech příležitostech.

V roce 1955 byla dále založena obec Leninsk (zpočátku označována krycím názvem Taškent-90) k ubytování pracovníků a zajištění základní infrastruktury, roku 1966 dostala status města. Po pádu komunismu byl Leninsk přejmenován na Bajkonur podle přilehlého kosmodromu. Bajkonur drží tři významná prvenství – byla z něho do vesmíru vyslána první umělá družice (1957), první člověk (1961) a první žena (1963).⁴¹ Po vzniku nezávislého Kazachstánu se Bajkonur ležící na kazašské půdě stal jeho majetkem. V současné době je město včetně kosmodromu pronajato Ruské federaci za cenu 115 milionů amerických dolarů nejméně do roku 2050. Obývá ho několik desítek tisíc lidí zejména ruské národnosti.

9.4. Zemědělství

Střední Asie přešla na konvenční zemědělství teprve ve třicátých letech dvacátého století v souvislosti s kolektivizací. Původně stepní biomy nebyly pro masivní pěstování

---

⁴¹ Baikonur Cosmodrome. *ILS* [online]. [cit. 2016-01-25]. Dostupné z: <http://www.ilslaunch.com/node/8>

plodin příliš vhodné, navíc centrální vláda usilovala o pěstování náročnějších plodin, na kterých mohla vydělat následným průmyslovým zpracováním, avšak za cenu poškození životního prostředí. V osmdesátých letech po zavedení bavlníkových plantáží, jejichž zhoubný vliv bude popsán v závěru této kapitoly, bylo ve Střední Asii použito až desetkrát více chemických látek na hektar pole, než byl svazový průměr. Podle výzkumu provedeného roku 1990 na území Tádžikistánu obsahovalo 15 % pitné vody škodlivé chemikálie. Lze předpokládat souvislost mezi těmito čísly (Nourzhanov, 2013).

Dále je toto období typické zvětšováním plochy obdělávané půdy. Často opomíjený Tádžikistán ztratil tímto způsobem za dobu sovětské vlády devadesát procent svých lesů (Nourzhanov, 2013).

Významný projekt v této oblasti byl takzvaný „program panenské půdy“. Začal ho připravovat ukrajinský rodák Nikita Chruščov poté, co byl zvolen do funkce Generálního tajemníka ÚV KSSS roku 1953 s cílem obdělávat dosud hospodářsky nevyužitou půdu v odlehlých částech Ruska a zejména severního Kazachstánu (příloha č. 11). Jeho realizace započala o rok později. Původním záměrem bylo rozšíření obilné produkce o 20 milionů tun kultivace 33 milionů akrů (13,3 milionů hektarů). Tři čtvrtiny vyprodukovaného obilí měly jít na vývoz (Watkins). Vzhledem k údajnému úspěchu programu byl nadále rozšiřován a toto číslo stoupl na 89 milionů akrů (36 milionů hektarů), z čehož 62 milionů akrů (25 milionů hektarů) se nacházelo na území Kazašské SSR. Plán měl od počátku řadu kritiků, kteří považovali princip tvorby nových polností za ekonomicky nevýhodný a propagovali zvýšení výnosnosti stávajících. Výnosnost polí hlavního sovětského rivala, Spojených států, byla 3,3x větší, než svazový průměr a například právě Kazachstán využíval v této době v průměru jeden traktor na 218 hektarů pole. Navzdory nárůstu produkce obilí o 80 tun musel neúspěch této politiky přiznat i sám Chruščov, což učinil roku 1963 (Watkins).

Rekordní výnosnosti obilná pole dosáhla roku 1958, od té doby klesala, navzdory zvýšení absolutních čísel způsobenému prudkým nárůstem obdělávané půdy. V důsledku programu panenské půdy začalo v Kazachstánu docházet k půdním erozím a ztrátám úrodné země. Technologická a společenská nepřipravenost způsobila, že se nově nabytá půda vůbec neosívala, případně osívala, ale nestíhala včas sklízet, nebo sklídila a obilí před vyláčením shnilo (Watkins). Na druhou stranu v Kazachstánu našly na polích práci stovky tisíc lidí a zúrodnování půdy vedlo v dlouhodobějším horizontu k investicím do zemědělských strojů a

tedy zvýšení životní úrovně. Půda kultivovaná programem panenské půdy se stala ziskovou ke konci osmdesátých let (Eaton, 1985).

Jedním z nejznámějších a nejkatastrofičtějších socialistických zásahů do přirozené krajiny je příklad Aralského jezera. Jedná se o jednu z nejzávažnějších lokálních ekologických katastrof na světě. Na počátku byl megalomanský plán na učinění Uzbekistánu světovou bavlníkovou velmocí. Na jeho masovou závlahu bylo třeba zbudování kanálů odvádějících vodu z řek Amudarja a Syrdarja, které se do jezera tradičně vlévaly. Se stavbou se započalo již na konci čtyřicátých let. Mnohé z nich byly vybudovány nekvalitně a nemalá část vody se po cestě vytratila. Například Karakumský kanál, svého času největší umělý vodní kanál na světě, ztrácí až 75 % jím protékající vody (Eyem, 2012).

V šedesátých letech se stal průtok řek v oblasti ústí několikanásobně slabší a nadále se snižoval. Podle plánů z tohoto období sovětsí inženýři výhledově počítali s tím, že voda z řek do jezera ani nedoteče a jeho existence byla dokonce nazývána „omylem přírody“, přestože tradičně poskytovalo obživu desetitisícům rybářů (Eyem, 2012). Důsledkem postupného vysychání jezera (příloha č. 12) došlo k nárůstu jeho salinity, což způsobilo výrazné snížení počtu ryb. Z dvaatřiceti druhů jich šestadvacet vymřelo docela a rybolov v oblasti ustal během osmdesátých let (Micklin, 2008).

Další sůl z vyschlého dna byla rozfoukána větrem do okolní půdy společně s toxickými látkami – Sovětský Svaz testoval v oblasti biologické⁴² i chemické zbraně – jedovatými hnojivy a ochrannými postřiky za desítky let do jezera naplavenými z okolních polí, čímž se stala půda v okruhu několika desítek kilometrů neúrodná a životu nebezpečná (Eyem, 2012).

Kromě ryb vymřelo i mnoho dalších živočišných druhů a to jak nárůstem salinity a rozšířením toxických látek, tak řetězovou reakcí na snížení biodiverzity. Z 319 druhů ptáků v oblasti roku 2007 žilo jen 160 druhů. Počet savců klesl za sedmdesáti na dvaatřicet (Micklin, 2008).

Zkáza jezera má tragické důsledky na zdraví obyvatelstva. Nadměrná konzumace soli ve vodě a potravinách způsobuje poruchy trávicí soustavy, ledvin a jater. Omezení ryb

---

⁴² Centrem výzkumu byl ostrov Vozrožděnija, viz kapitola 9.5. Testování zbraní.

v jídelníčku poté stojí za chudokrevností a nemocemi z podvýživy včetně nedostatku jódu. Průměrná délka života v okolí klesla z pětasedesáti na jednašedesát let.⁴³

Uzbekistán využívá sovětských zavlažovacích kanálů dodnes a řadí se mezi 10 největších producentů bavlny na světě. Kromě něho využívá kanály i Turkmenistán. Bavlna se pěstuje také v Kazachstánu, ten však sovětské zavlažovací systémy používá jen ve velmi omezené míře. Katastrofou je přitom postižen nejhůře. V roce 2012 byl mezi producenty bavlny Uzbekistán na 6. místě. Pro srovnání, Turkmenistán s 5x nižší absolutní produkcí byl na místě 13. a Kazachstán s téměř 10x nižší absolutní produkcí na místě 16. Produkce bavlny ve dvou prvně zmíněných státech od rozpadu Sovětského Svazu klesla (v případě Uzbekistánu o 20 %, v případě Turkmenistánu téměř o polovinu). Dělo se tak zejména v prvních letech fungování nezávislých států. V posledních deseti letech zůstává křivka bavlníkové produkce obou států neměnná.⁴⁴

V devadesátých letech připravil Kazachstán projekt na výstavbu hráze, která oddělí severní část jezera napájenou ze Syrdarje. Ta se v průběhu stavby několikrát zřítla. Poté, co v roce 2005 poskytla světová banka finanční prostředky na její obnovu, došlo k jejímu zdárnému dokončení a je nadále rozšiřována. Cílem je zachránit severní část jezera, kam stále teče část vody z řeky Syrdarji (Eyem, 2012).

9.5. Testování zbraní

V době studené války Sovětský svaz zneužil svou periferní oblast k testování chemických, biologických i jaderných zbraní. Jedním z míst těchto pokusů byl ostrov Vozroždenija na odlehlém místě uprostřed Aralského jezera, kde byly vyvinuty modifikované verze antraxu a moru a testováno mnoho dalších zbraní včetně tularémie, brucelózy, tyfu, botulismu a pravých neštovic, které jednou unikly a způsobily smrt tří pracovníků. Vlivem necitlivého zásahu do přírody došlo roku 2001 ke spojení ostrova s pevninou⁴⁵ a vzhledem k tomu, že při jeho evakuaci nebyly všechny nádoby s nebezpečným materiálem správně zlikvidovány, se objevily dosud nedoložené obavy a spekulace, že někteří z původců nemocí mohli přežít a rozšířit se do okolí.

---

⁴³ Tento pokles se zdá nevýrazný, ovšem je nutno vzít v úvahu také rychlost, jakou průměrná doba dožití celosvětově roste.

⁴⁴ Viz statistiky zemědělské produkce FAO dostupné online na stránce Faostatu:

<http://faostat.fao.org/site/339/default.aspx>

⁴⁵ Celý příběh vyschnutí Aralského jezera je popsán v předchozí kapitole 9.4. Zemědělství

Roku 1982 byl v kazašském Stepnogorsku otevřen Výzkumný a technický institut pro mikrobiologii, který se též zaměřoval na vývoj biologických zbraní. Ten se stal největším světovým zařízením tohoto typu. Jeho hlavní specializací byl antrax, kterého zde byly vyráběny stovky tun ročně. Roku 1995 začali ve Stepnogorsku, na základě dohody s vládou nezávislého Kazachstánu, pracovat američtí odborníci, kteří měli pomoci s odstraněním škod a přestavbou zařízení pro civilní účely.

Největší jaderný polygon stál v Semipalatinsku (dnešní Semej) na severovýchodě Kazachstánu. První test, jenž byl zároveň prvním úspěšným testem jaderné zbraně ze strany Sovětského svazu, zde byl proveden 29. srpna 1949. Od té doby tu proběhlo celkem 456 jaderných pokusů, z nichž 116 nebylo podzemních. Poslední takový test byl uskutečněn 19. října 1989 a k oficiálnímu uzavření polygonu došlo po lidových protestech 29. srpna 1991 na čtyřicáté-druhé výročí prvního testu (Kassenova, 2009).

Okolí je dodnes zamořeno odpadem a je zde zvýšený výskyt nemocí. Rakovina je mezi lidmi žijícími v této oblasti o 35 % častější, než ve zbytku kazašské populace (Kassenova, 2009).

9.6. Nerovné postavení vůči Rusům

Dalším negativním vlivem Rusů ve Střední Asii bylo nerovné postavení domorodých obyvatel a ruské menšiny. Rusové obvykle dostávali větší podíl důležitých řídicích pozic v ekonomice a politice, než odpovídalo jejich demografickému zastoupení a za stejnou práci dostávali vyšší mzdu.

Z důvodu vysokého počtu místních řídicích postů v rukou ruského obyvatelstva, přenesení většiny pravomocí na centrální vládu a minimálnímu zastoupení středoasijského obyvatelstva v centrální vládě někteří sovětské vedení považují za pokračování (nebo vzhledem k násilné kolektivizaci a některým dalším zásahům do života jako jazykové reformě dokonce prohloubení) carského kolonialismu. Od klasické koloniální vlády se však odlišovalo tím, že obyvatelé veškerých národnostní měli zákonem zaručená rovná práva, došlo k masivnímu a organizovanému rozvoji školství a gramotnosti a centrální vláda v regionu více peněz investovala, než z něho vytěžila. Součástí vzdělání ovšem byla propaganda, která sloužila k potlačení náboženského a národního vědomí a investice měly v dlouhodobém horizontu přinést centrální vládě zpátky větší zisk, než byla jejich hodnota (viz investice do bavlny, kterou Střední Asie nepotřebovala a přes 90 % se jí vyváželo). Sovětská vláda se

proto občas považuje jako skrytý kolonialismus, nebo tzv. blahobytný kolonialismus⁴⁶ (Pipes, 1987).

Postoj k tomuto se mezi jednotlivými republikami lišil. Zatímco v nejvyspělejších Kazachstánu, kde měla velkou roli inteligence (viz hnutí Alaš) a životní úroveň obyvatel byla nejvyšší, byl spíše negativní, chudý Tádžikistán bohatnoucí ze sovětských investic a nemající dostatek vlastní inteligence, která by pozice obsazované Rusy (zejména vědu, výzkum, řídicí pozice v podnicích) zastala, období sovětské nadvlády vzýval. Nelze přitom říct, že by jejich národnímu citění v pozdějších obdobích nadvlády nevycházela Moskva vstříc. Tádžickou národní identitu brala jako protiváhu k identitě náboženské, narušení turkické jednoty regionu a příležitost zvýšit svou prestiž v Tádžikistánu. Bobodžon Gafurov, přední tádžický historik, a mezi lety 1946-1956 první tajemník komunistické strany Tádžikistánu, vydal několik knih, z nichž nejdůležitější byla „Tádžikové: Pravěká, starověká a středověká historie“ (Nourzhanov, 2013).

9.7. Brežněvova éra a velcí mužové

Z hlediska politické historie je významná epocha vlády pětice velkých mužů. Jednalo se o delší dobu působící první tajemníky ústředních výborů komunistických stran jednotlivých republik. Nejvýznamnějším a nejdéle sloužícím byl Šaraf Rašidov v Uzbekistánu (1959-1983). Dalšími byli Dinmuhammet Kunajev (1964-1986, Kazachstán), Turdakun Usubalijev (1961-1985, Kyrgyzstán), Džabar Rasulov (1961-1982, Tádžikistán) a Muhametnazar Gapurov (1969-1985, Turkmenistán). Tito muži měli zpravidla velmi pozitivní vztahy s celostátním lídrem, Leonidem Brežněvem, které však nebyly čistou podřízeností. Za jejich vlády sice došlo k importu mnohých sovětských myšlenek a hodnot, a systému byrokratické administrativy, zároveň ovšem ve svých republikách posílili míru autonomie na centru a pozici klanových struktur. Z tradičního i sovětského společenského systému si tak tito představitelé vybrali prvky, které jim vyhovovaly, aby zvýšili svůj mocenský status, čímž dopomohli podstatně zvýšit již tak značnou míru politické korupce.

Dalším významným aspektem Brežněvovy politiky bylo zastavení aktivního potlačování Islámu a snaha o jeho regulaci a tím pádem částečné asimilování do státních složek (Exnerová, 2008). Také tato politika je v souladu s tím, co bylo napsáno výše a ukazuje

---

⁴⁶ Anglicky „welfare colonialism“, s tímto pojmem jsem se poprvé setkal v práci amerického historika Daniela Pipese

na Brežněvovu tendenci ke větší toleranci vůči rozdílnostem výměnou za splnění požadavků centra.

Zajímavým důkazem spolupráce velkých mužů s centrální vládou je například hlášení turkmenského prvního tajemníka Gapurova o stavu republiky pro Leonida Brežněva z roku 1973, ve kterém žádá o zintenzivnění vědecko-ateistické propagandy. Stěžuje si nedostatečné prosazování socialistických myšlenek na školách a na pomalé mizení islámských posvátných míst, náboženských rituálů i osob je vykonávajících. Proti těmto živlům je třeba dle něho vytrvale bojovat i z důvodu, že se na ně vážou národní myšlenky a odrazují obyvatele od společensky užitečné práce. Zároveň však popírá, že by obyvatelstvo jeho země bylo a priori protisystémové a vinu za stav dává náboženským a kulturním představitelům (mluví například o spisovatelích lživě adorujících dobu chánů) a špatné spolupráci při jejich potlačování (Gapurov, 1973). Podobné snahy lze vidět i u Džabara Rasulova a Turdakuna Usabalijeva, tedy zástupců dvou nejmenších a nejchudších středoasijských států – Tádžikistánu a Kyrgyzstánu.

Posílení pozice klanových struktur vypadalo obvykle tak, že určité klany, zejména ten, z něhož generální tajemník pocházel, byly za jeho vlády zvýhodněny, čímž mezi nimi vznikaly třenice. Konkrétně Rašídov například podporoval samarkandský a částečně i bucharský klan a okolo svého rodiště Džizzaku vytvořil samostatnou správní oblast, čímž výrazně posílil pozici zdejších autorit a podle některých názorů je pasoval do role samostatného klanu. Naopak potlačoval vlivné klany z Taškentu a zejména Fergany, které republiky vládly před jeho nástupem. Prováděl to však chytrým způsobem skrze infiltraci rivalských klanových struktur svými spojenci a částečné uspokojování požadavků nižšími posty (svým způsobem druh politické korupce). Také často uplatňoval sňatkovou politiku, asi nejdůležitější byl sňatek jeho syna s dcerou předsedy Karakalpackého oblastního výboru – odlehlý a nehostinný Karakalpakstán byl takřka nekontrolovatelný bez přízně zdejších elit. Pomáhala mu i jeho manželka, která udržovala styky s manželkami jeho politických spojenců i oponentů (Horák, 2005).

V souvislosti s Rašídovou vládou je ještě nutné se zmínit o vyhrocení kampaně proti uzbeckým Tádžikům, kteří se zhruba tři desítky let předtím stali rozhodnutím sovětské centrály součástí uzbecké republiky, a tudíž se častokráte jednalo ještě o první generaci. Podle Masova zašla situace až tak daleko, že dostali na výběr buď zavrhnout tádžickou národnost,

anebo odejít z republiky do podstatně chudšího a zemědělsky takřka nevyužitelného Tádžikistánu⁴⁷ (Masov, 2013).

Za celou dobu vlády proti Rašidovi proběhla jen jedna vzpoura (ze strany zástupců ferganského, taškentského a bucharského klanu), do níž se zapojila i tehdejší předsedkyně Nejvyššího uzbeckého sovětu Jadgar Nasreddinová narozená ve Ferganě. Podařilo se ji lehce potlačit vzhledem k tomu, že měl – podobně jako ostatní velcí mužové – kladné vztahy s Leonidem Brežněvem a centrální vládou (Horák, 2005). Pravda o jeho působení vyšla najevo až za vedení Andropova, kdy byla odhalena bavlníková aféra, kterou se podrobně zabývám v kapitole 9.9. Bavlníková aféra.

Tádžický vůdce Džabar Rasulov zase podporoval klany z bohatých a usedlých regionů Chodžentu a Kuljóbu, které tvořili průmyslové (v případě Chodžentu) a zemědělské (v případě Kuljóbu) centrum státu a kde žily tři pětiny tádžických obyvatel. Tyto regiony profitovaly ze sovětského rozvoje zemědělství a infrastruktury, zatímco chudší oblasti Kurgan-Tjube a Badachšanu byly zatlačeny do opozice. Nepřímo tak vytvořil jednu z několika příčin pozdější občanské války z devadesátých let (Hiro, 2009). Paradoxně i v těchto regionech nyní vzpomínají lidé na SSSR s nostalgií, přičemž si cení zejména faktu, že tehdy měli práci a plat pokrývající životní potřeby. Zejména je to vidět v případě Horského Badachšanu, který byl válkou nejhůře postižen a nyní stojí mimo zájem a částečně i kontrolu centrální vlády (Energy for the Pamir mountains – Tajikistan [film], 2009).

Po Rasulově smrti v roce 1982 se vlády ujal Rahmón Nabíjev, který pokračoval v jeho politice, jako první tajemník komunistické strany Tádžikistánu sloužil mezi lety 1982-1985, poté byl odvolán, ale vrátil se v roce 1991 po odvolání svého nástupce Kahara Mahkamova, aby dalšího roku odstoupil tváří v tvář zbraním opozice v občanské válce, na jejímž rozpoutání měl nezanedbatelný podíl.

9.8. Gorbačov: Perestrojka a Želtoksan

Gorbačov, který se dostal k moci na začátku roku 1985, přišel s politikou perestrojky a glasnosti, která se ve vztahu ke Střední Asii projevila velmi rozporuplným způsobem. Na jednu stranu chtěla posílit pozici menších administrativních celků a řadových členů komunistické strany, umožnit otevřenější diskuzi o některých tématech a umožnit občanům seskupovat se do soukromých družstev, nebo začít s drobným podnikáním. Na druhou stranu

---

⁴⁷ Většinu státu pokrývají hory přesahující 3000 metrů nad mořem a převažuje pastevecká činnost

měla za cíl oslabit nebo zlikvidovat tradiční klanové a kmenové sociální struktury, které byly chápány jako příčina korupce, odstranit stávající středoasijské lídry a posílit vliv na místní dění z centra (Nourzhanov, 2013).

Představitelé byli ke Gorbačovovým reformám skeptičtí a přáli si zachování starých pořádků, které jim umožňovaly páchat korupci značných rozměrů při minimálním množství zodpovědnosti a ještě zůstat relativně oblíbeni. Jejich vztah ke Gorbačovovi a reformním kruhům lavíroval někde mezi odporem a nezájmem, který byl pro ně výhodnější, protože situaci stejně nemohli zvrátit a zbytečně na sebe neupozorňovali. Když byla po srpnovém puči nakrátko obnovena vládě radikálních kruhů, přihlásili se k ní čtyři z pěti středoasijských lídrů (Rupert, 1991).

Gorbačov s odmítavým postojem středoasijských lídrů počítal a krátce po svém nástupu odvolal všechny generálními tajemníky středoasijských republik, s výjimkou uzbeckého Usmanchodzajeva,⁴⁸ které chápal jako relikv zkorumpovaného konzervativního ideologického systému neboť až na Nabíjeva patřili mezi Brežněvovy kádry. V roce 1985 se jednalo o Muhametmazara Gapurova (Turkmenistán), Turdakuna Usubalijeva (Kyrgyzstán) a Rahmóna Nabíjeva (Tádžikistán), o rok později Dinmuhammeda Kunajeva (Kazachstán). Tato odvolání však provázely i jisté kontroverze. Ve všech státech došlo k propuštění většiny kádrů od centrální až po místní úroveň a jejich nahrazení příslušníky jiných klanů případně i jiné národnosti. Nejmarkantnější je to v případě Uzbekistánu a Tádžikistánu (oba případy jsou popsány později), ovšem i v Kyrgyzstánu byla společně s odvoláním zástupce severních klanů Usubalijeva a nástupem již znaného Masalijeva nahrazena nadpoloviční většina představitelů nejen vyšších, ale i nižších správních jednotek (Berdikeeva, 2006).

Tento postup centrální vlády lze chápat různě – jako snahu omezit míru politické korupce instalací klanů, které neměly vůdčí pozici v dosavadním systému; jako snahu způsobit mezi klany konflikt a využít jej k oslabení vytvořené autonomie Střední Asie; jako snahu dosadit do funkce osoby, které budou za svůj postup vděčné a splní příkazy z centra či jako snahu stabilizovat region nabídnutím spravedlivého podílu na moci potlačovaným klanům, která byla zneužita. Pravděpodobná je určitá kombinace více těchto interpretací a vyloučit nelze ani možnost, že se centrální vláda nedostatečně orientovala ve středoasijských klanech a její jednání bylo alespoň částečně náhodné či neúmyslné.

---

⁴⁸ Ten byl odvolán až roku 1988; uzbecký vývoj je vysvětlen v kapitole 9.9. Bavlínková aféra

Za asi nejkontroverznější lze přitom považovat odvolání kazašského generálního tajemníka Kunajeva. Ten byl sice Brežněvovým osobním přítelem, ovšem míra kazašské korupce za jeho vlády nedosahovala úrovně ostatních středoasijských států a spíše se blížila ruským standardům, a o jeho osobním zapojení neexistovaly důkazy, byť je vzhledem k období předpokládáné. Navíc byl – snad s výjimkou Rašidova, který ale stabilitu nedokázal zajistit po dobu celé své éry – jediný z velkých mužů, kterému se podařilo předejít vnitro-národním konfliktům a rozdělit moc mezi jednotlivé skupiny k jejich spokojenosti, byť měl snazší výchozí pozici, než například právě Rašidov, který přebíral republiku, ve které byl jeho vlastní klan delší dobu potlačován.

Jeho odvolání poukazuje na to, že Gorbačev měl, kromě výše zmíněného, za cíl také oslabit nezávislost Střední Asie na centru, kterou velcí mužové budovali. Spekuluje se, že ze stejného důvodu byl odvolán i tři roky působící Nabíjev, který odmítl jmenovat do řídicích pozic 78 netádžiků a oficiálně za jeho odvoláním stály korupce a alkoholismus. Nahradil ho Kahar Mahkamov, jehož manželka byla Tatarského původu a děti provdány za Korejku a Litevce. To mohlo být jedním z důvodů ke jmenování, protože tím byl vyřazený z tradičních struktur a neměl významnější kontakty nebo závazky. Druhým tajemníkem se roku 1986 stal Moldavan Petru Lucinschi,⁴⁹ který bývá označován za nositele skutečné politické moci v Tádžikistánu. Za jejich vlády bylo pod vlivem centra nahrazeno 80 % zástupců nižších samospráv. Druhý tajemník z doby Nabíjevovy vlády označuje Lucinschiho za hlavního viníka pozdější občanské války pro jeho potlačování dlouho vládnoucího kuljóbského klanu a puštění potlačovaných klanů do okrajových pozic výkonné moci, zatímco jiní jsou v takovém hodnocení zdrženlivější a velkou část viny přikládají samotnému Nabíjevovi, který se v roce 1991 do čela republiky vrátil. Obecně však lze říci, že každá z vedoucích osobností Tádžikistánu této éry přispěla svou troškou do mlýna (Nourzhanov, 2013).

Kunajev byl nahrazen Genadym Kolbinem, etnickým Rusem,⁵⁰ který až do svého jmenování nežil na území Kazachstánu. To vyvolalo protesty desetitisíců lidí v Almatě⁵¹ později známé pod jménem Želtoksan,⁵² které v některých místech přerostli v násilnosti. Zda je vyprovokovali demonstranti či státní síly, není jasné, často se zmiňuje i zapojení vládních provokatérů mezi protestující. Policie společně s armádou nakonec protesty krvavě potlačila, mluví se o desítkách, stovkách nebo i tisících obětech. Po potlačení protestů byli někteří

---

⁴⁹ Pozdější prezident Moldávie z let 1997-2001

⁵⁰ Podle některých zdrojů Čuvašem, ale verze, v nichž se hovoří o ruské národnosti, bývají obvyklejší

⁵¹ Tehdejší vládní čísla udávají jedenáct tisíc osob, nezávislé studie třicet až čtyřicet tisíc

⁵² Kazašský výraz pro prosinec, anglicky přepisováno dvěma způsoby: Jeltoqsan či Zheltoksan

účastníci mučení, nebo „zmizení“⁵³ a následně došlo k odsouzení přibližně pěti tisíc z nich. Velká část byla propuštěna, ale téměř všichni odsouzení i neodsouzení účastníci demonstrací byli propuštěni z práce i ze studia. Přesné informace ohledně rozsahu represí neexistují, sovětská vláda se je pochopitelně snažila bagatelizovat a tvrdila, že uvěznila 660 násilných výtržníků a při potlačování demonstrace zemřel jeden student (Pannier, 2006).

Při hodnocení mírotvorné role Gorbačova se na události z Almaty často zapomíná, byť je otázka, jestli byl za postup policie a vyšetřovatelů přímo zodpovědný. Často se hovoří i o roli současného kazašského prezidenta Nursultana Nazarbajeva, který byl tehdy dvojkou v kazašské komunistické straně, není však prokázána (možná právě proto, že je již od vzniku nezávislého státu prezidentem). V současnosti je Želtoksan v Kazachstánu chápán jako klíčová událost moderních dějin a projev kazašského národního vědomí a odporu proti sovětské ideologii a diktatuře. Je diskutabilní, nakolik je toto chápání přesné, ale je součástí národní identity. Obětím Želtoksanu byly zbudovány nejméně dva pomníky a protesty bývají každoročně připomínány. Při příležitosti dvacátého výročí Želtoksanu uveřejnil zpravodajský server Rádio Svobodná Evropa zajímavá svědectví přímých účastníků, včetně komentáře kyrgyzského vojáka, který se podílel na jejich potlačení a vrátil obdržené vyznamenání.⁵⁴

Gorbačov zdědil Sovětský svaz v nezáviděníhodné situaci. Populační exploze, korupce a neodborné vedení státních podniků, nedostatečné investice do lehkého průmyslu spojené s přeceněním průmyslu těžkého, který nemohl zaměstnat dostatek obyvatel a poškozoval životní prostředí, a neefektivní využití půdy vedoucí k její degradaci zemi vehnaly do těžké krize. Neefektivitu státních podniků se Gorbačov rozhodl vyřešit omezením dotací ztrátových a necháním volnější ruky managementu ziskových. V chudých státech však došlo ke kolapsu většiny podniků a zhoršení hospodaření zbytku, který nejenže po kolapsu ostatních ztratil dodavatele a odběratele, ale přišel i o své jasně byrokraticky zakotvené místo v celostátním systému výroby a především instrukce z vyšších míst, která měla větší zájem na udržení hospodářského výkonu, než místní elity, jež se snažily především o obohacení svého klanu. V důsledku hospodářských reforem došlo například v Tádžikistánu mezi lety 1988 a 1991 ke zvýšení počtu obyvatel žijících pod hranicí chudoby z 58,6 na 87,3 % (Nourzhanov, 2013).

---

⁵³ Zmizení jako zločin proti lidskosti označuje stav, kdy je osoba státními složkami, nebo se souhlasem státních složek uvězněna nebo zavražděna při popření těchto skutků a absenci důkazů

⁵⁴ Všechny výpovědi lze nalézt online na následující stránce:
<http://www.rferl.org/content/article/1073453.html>

Další série nepokojů potkala Střední Asii mezi lety 1989-1991⁵⁵ a byla do značné míry způsobena právě Gorbačovovou politikou, která, kromě výše zmíněného poklesu hospodářské a životní úrovně, umožnila doutnajícím sporům vyjít na povrch díky omezení cenzury a odstranění dosavadních struktur držících status quo. Gorbačov, který si uvědomil, že jeho reformy selhaly a místo, aby hrozící kolaps odvrátily, jej naopak urychlily, se následně rozhodl povolit mírové rozdělení Sovětského svazu, což je další věc, kterou mu nemohou chudší obyvatelé, jejichž životní úroveň za SSSR výrazně vzrostla, odpustit. V nejhudším Tádžikistánu, kde navíc v důsledku rozpadu SSSR vypukla občanská válka, byl roku 1994, tedy v jejím průběhu, zvolen největším zloduchem dějin před druhým Adolfem Hitlerem (Nourzhanov, 2013).

9.9. Bavlníková aféra

Korupce je v této práci zmíněna nesčetněkrát. Zasahovala jak do vysokých pater celostátní sovětské politiky, tak i do každodenního života průměrného obyvatele. K jejímu největšímu rozmachu došlo za éry Brežněva, který ji podporoval, nebo alespoň toleroval výměnou za dobré vztahy se středoasijskými vůdci. Její rozmach byl zapříčiněn kombinací dvou příčin – převzetím systému sovětské byrokracie a posílením pozice klanových struktur. Jednotlivé klany mezi sebou bojovaly o moc a přitom se snažily urvat pro sebe co největší část národního bohatství z jimi ovládaných institucí rozbujelé státní správy. Jestliže předtím byla korupce pro středoasijský region typická, v tomto období se stala jeho synonymem. Považuji za vhodné upozornit na fakt, že systém nastartovaný za tohoto období byl natolik silný, že Uzbekistán a Turkmenistán pokračující ve vyjeté trajektorii jsou dodnes řazeny mezinárodní protikorupční organizací Transparency International mezi desítku nejvíce zkorumpovaných režimů světa (Transparency International, 2014).

Uzbecký vůdce Šaraf Rašídov ve velkém falšoval údaje o produkci bavlny a od centrální vlády dostával desítky miliard rublů za bavlnu, která nikdy neexistovala. Rašídov vytvořil nejrozsáhlejší korupční chobotnici na území Střední Asie, neboť většinu energie věnoval tomu, aby podvedl centrální moskevské vedení, a ve své republice se snažil se všemi klany udržovat alespoň neutrální vztahy a buďto částečně uspokojit jejich požadavky, nebo je infiltrovat svými lidmi (viz kapitola 9.7. Brežněvova éra a velcí mužové), tím omezit jejich vzájemný boj, zabránit tak plýtvání zdroji a energií a získat více prostoru ke korupčnímu jednání. Některými Uzbeky je proto považován za hrdinu a chytrého národního vůdce, který

---

⁵⁵ Podrobněji rozebrány v kapitolách 9.10. Spor mezi Uzbeky a Meschetskými Turky a 9.11. Nepokoje v ostatních republikách

přelstil sovětské okupanty, což je pohled, kterého se drží, a po původně jednoznačně negativním dopadu Bavlíkové aféry jej pomohlo zavést, současné uzbecké vedení. Zajímavou ironií je, že Rašídov jako jediný člověk získal za svůj život devět řádů Vladimíra Iljiče Lenina a všechny za zásluhy při dodávkách bavlny (Horák, 2005).

Bavlíková aféra je název skandálu, který vzniknul po odhalení falšování údajů o dodávkách bavlny, ke kterému došlo až po Brežněvově smrti za vedení Andropova, který se snažil omezit míru korupce, která v průběhu Brežněvovi éry narostla. Při rozsáhlém korupčním skandálu bylo zatčeno 2600 lidí. Zasáhl až do nejvyšších pater celostátní politiky a mezi obviněnými se ocitl i Brežněvův zeť Jurij Čurbanov. Bavlíková aféra pokračovala a byla oživena i za Gorbačova, který ji vzal jako nástroj k omezení politické nezávislosti Střední Asie a vlivu konzervativních a nacionálních kruhů komunistické strany Uzbekistánu a dalších komunistických stran Střední Asie, například kyrgyzské nebo tádzické. V podstatě každá čistka na území Střední Asie byla dávana do souvislosti s nechvalně známou Bavlíkovou aférou a nahrazování předchozích lídrů povolnějšími kádry, včetně posil z jiných částí svazu, bylo propagandisticky popisováno jako záchrana Střední Asie před korupcí (Peterson, 2013).

Důležité je ovšem zmínit, že Rašídovo odvolání (a následná smrt) roku 1983, ani následné tažení Gorbačova tyto problémy nevyřešily, spíše prohloubily. Během následujících šesti let se v zemi na pozici prvního tajemníka vystřídalí tři lidé. První nastoupil Inamdžon Usmanchodzajev z marginalizovaného ferganského klanu, od něhož sovětská vláda očekávala odpovědný přístup k prošetření problému, za který byly ferganské struktury jen minimálně zodpovědné. Ten sice skutečně staré zkorumpované kádry vyházal, ale nahradil je vlastními lidmi, ztratil poslušnost ostatních klanů a nakonec byl roku 1988 odvolán za to, že namísto zastavení podvodů do nich zasvětil svůj vlastní klan. Jeho nástupce Rafík Nišanov z Taškentu zase ztratil kontrolu nad oblastí Ferganské kotliny, ve které záhy vypukly střety mezi Uzbeky a Meschetskými Turky.

9.10. Konflikt mezi Uzbeky a Meschetskými Turky

Meschetští Turci jsou skupinou, která se do Střední Asie dostala v rámci Stalinových deportací. Po staletí žila v Gruzii a během druhé světové války byl celý národ čítající zhruba 115 tisíc lidí přemístěn, největší část do Uzbekistánu. Na rozdíl od většiny národů nebylo Meschetským Turkům povoleno vrátit se do vlasti. Podle údajů z roku 1989 jich 106.000 obývalo Uzbekistán, 50.000 Kazachstán a 21.000 Kyrgyzstán (UNHCR, 1999).

Vzhledem k tomu, že většina uzbeckých Turků žila ve Ferganské kotlině, kde čtyři procenta území obývá pětina obyvatelstva a mísí se Uzbekové s Tádžiky a Kyrgyzy, byl potenciál ke střetu značný. Na konci osmdesátých let se ve Střední Asii zpožděně začala dostavovat reflexe uvolňujících se poměrů a národní uvědomění a spolu s tím i spory se sousedy. Banální obchodní neshoda mezi dvěma jedinci odlišných národností tak v polovině roku 1989 vedla k pogromům, které nepřežily stovky Meschetských Turků. Sedmdesát tisíc z nich v reakci na událost odešlo do kulturně blízkého Ázerbajdžánu, ostatní do Ruska, Kyrgyzstánu nebo Kazachstánu (UNHCR, 1999).

Gruzie jako země původu od získání nezávislosti pod mezinárodním tlakem hovoří o nutnosti repatriovat Meschetské Turky, ovšem agentura OSN pro uprchlíky roku 1999 upozorňovala, že ve skutečnosti přijímá zákony, které tomu brání (UNHCR, 1999). Jejich otázka dodnes není vyřešená, vzhledem k tomu, že jsou integrováni do ázerbajdžánské společnosti, lze předpokládat, že většina z nich o návrat již nestojí.

Vláda se masakrů neúčastnila, ale nedokázala jim předejít, ani je zastavit. Nišanov byl proto odvolán a nahrazen nenápadným Islamem Karimovem. Samarkandský rodák stojící mimo tradiční klanové vazby, který byl známý jako dobrý hospodář, ale neměl žádný politický vliv, vyhovoval všem stranám jako schopný, ale zároveň slabý a snadno ovlivnitelný kandidát. Záhy však překvapil svou neústupností a tvrdou linií. Přežil pád komunismu, zemi dovedl k nezávislosti a v čele jedné z vůbec nejbrutálnějších diktatur současné doby zůstává dosud. Navzdory Rašidově démonizaci druhé poloviny osmdesátých let obnovil jeho image národního hrdiny, který přelstil ruské utlačovatele.

9.11. Nepokoje v ostatních republikách

Střety mezi Uzbeky a Meschetskými Turky byly prvním projevem středoasijských nepokojů v revolučních letech 1989-1991, ani ostatním republikám se nevyhnuly. V červenci 1989 byl po ozbrojeném vystoupení opozice odvolán Kazašský tajemník Kolbin, týž rok se v Tádžikistánu střetly tisíce Tádžiků a Kyrgyzů. Následujícího roku proběhly podstatně masivnější etnické střety v Tádžikistánu a Kyrgyzstánu, tentokrát však cílily Armény nebo Uzbeky.

V Kazachstánu vypukly nepokoje v návaznosti na události z Uzbekistánu a měly charakter ozbrojeného boje. Napadaly se policejní stanice i budovy infrastruktury. Hnací motorem byl nacionalismus a cílem přistěhovalci z ostatních států a nenáviděná vláda ruského

lídra Kolbina. Ten byl po pár dnech Gorbačevem odvolán a nahradil ho Nursultan Nazarbajev, který byl poslední z národních vůdců při deklaraci nezávislosti, ale poté nejlépe ze Střední Asie zvládl přechod na nezávislý stát – na čemž mají zásluhu i velká naleziště nerostného bohatství a kondice, v níž republiku zdědil – v jehož čele stojí dosud.

Nepokoje v Tádžikistánu vypukly 10. února 1990 a měly protiarménský charakter. Vyprovokovány byly fámou, že tisíce arménských uprchlíků z Ázerbájdžánu⁵⁶ dostanou náhradní bydlení v hlavním – a nejbohatším – městě Tádžikistánu, Dušanbe, zatímco Tádžické rodiny marně čekaly na přidělení bytu řádově desítky let. Ve skutečnosti do Dušanbe přesídlilo jen 29 Arménů, kteří zde měli své rodiny. Protestní hnutí mezi 10. a 12. únorem narostlo z 300 na asi 5000 lidí a vrostly i jeho požadavky, mezi které přibyla rezignace Mahkamova. Po dvou dnech začaly protesty doprovázet násilnosti, došlo k vyhlášení stanného práva a do čela hnutí se postavila skupina Vahdat (Jednota) skládající se z představitelů komunistické strany, zakázané opoziční politické organizace, zástupců inteligence, obchodníků a jednoho dělníka a islámského klerika. Mahkamov a další vysocí představitelé po setkání s Vahdat rezignovali, ovšem jejich rezignace nebyla přijata ústředním výborem komunistické strany Tádžikistánu. Po tomto kroku začaly protesty postupně slábnout a 19. únor přinesl definitivní konec násilností. Zemřelo při nich 25 obyvatel, z nichž bylo 16 Tádžiků a 5 Rusů. Armén nezemřel ani jeden, protože byli hned při jejich propuknutí evakuováni. Zraněných bylo několik stovek lidí a z 56 % se jednalo o Rusy. Protesty, které původně nezačaly jako protiruské, dostaly protiruský charakter a způsobily počátek opouštění města etnickými Rusy, kteří si uvědomili, že zde rovněž přestali být v oblibě (Nourzhanov, Bleuer, 2013).

Spousta Tádžiků a někteří západní autoři věří, že nepokoje byly zorganizovány KGB, ovšem skutečná pravda o pozadí nepokojů není známa. Jisté je, že nebyly zcela spontánní, protože podstatná část protestujících nepocházela z Dušanbe a byla na místo nepokojů dovezena, některým protestujícím bylo zapláceno a někteří dostali psychotropní látky, aby vzrostla jejich agresivita. Do protestního hnutí byla zapojena i část představitelů tádžické komunistické strany, kteří stáli v opozici vůči Gorbačovově perestrojce. Jedním z nejaktivnějších byl Buri Karimov, který po rezignaci Mahkamova ani nečekal, zda bude přijata a rovnou začal se sestavováním nové vlády. Častý je však názor, že byl jen figurkou

---

⁵⁶ V lednu 1990 proběhly v ázerbájdžánském hlavním městě Baku pogromy proti Arménům související s konfliktem v Náhorním Karabachu, které zanechaly desítky mrtvých a ukončeny byly až příjezdem sovětské armády, která postřílela desítky výtržníků a sama utrpěla škody na životech; událost následovalo masové vystěhovalectví Arménů

řízenou z pozadí buďto jinými politickými představiteli nebo důstojníky KGB, kteří v rámci Gorbačovovy perestrojky ztratili svůj dřívější vliv na politickou reprezentaci (Nourzhanov, 2013).

Možná vůbec nejdůležitější jsou střety, které proběhly v létě roku 1990 mezi Kyrgyzy a Uzbeky ve druhém největším kyrgyzském městě Oši, které je zároveň centrem kyrgyzské části Ferganské kotliny, a jeho okolí. Bezprostřední příčina byla podobná jako v Uzbekistánu. Banální spor dvou národních skupin o území bývalé kolektivní farmy odhalil dlouhodobě vyhozené vztahy panující mezi oběma skupinami, které vycházely z nerovnováhy v ekonomické a mocenské oblasti. Uzbeki tvořili čtvrtinu obyvatel regionu, ale drželi jen čtyři procenta úřadů. Naproti tomu byli většinou bohatými obchodníky, pracovníky vyspělých a rostoucích průmyslových odvětví anebo drobnými farmáři. Kyrgyzové pracovali na kolektivních farmách, jejichž význam upadal a byly pomalu rušeny, díky čemuž přesáhla jejich nezaměstnanost dvacet procent. Za svou neutěšenou situaci obviňovali Uzbeky.

Vzájemný střet demonstrujících skupin v Oši zapůsobil jako rozbuška a Kyrgyzové, kteří měli početně i mocensky navrch, rozšířili násilnosti do mnoha míst Ošského regionu. Cílem pogromů se stávali uzbeckí civilisté a počet obětí se pohybuje v řádech stovek. Situaci zklidnila až centrální sovětská armáda a kyrgyzská vláda roku 1991 zahájila nezávislé prošetření události. Došla k závěru, že bylo zabito 300-600 lidí a spácháno přes 3000 zločinů,⁵⁷ za což odsoudila 46 lidí převážně kyrgyzské národnosti, některé však jen k podmíněným trestům. Lehké střety mezi Uzbeky a Kyrgyzy se od té doby občas vrací. K nejhroššímu vyhození situace došlo po státním převratu roku 2010, kdy počet obětí přesáhl čísla z roku 1990, a nepokoje trvaly dlouhé měsíce.

Obecně můžeme konstatovat, že ve srovnání se zbytkem Sovětského svazu bylo středoasijské obyvatelstvo k probíhajícím změnám celkem netečné. Pokud o něco usilovalo, pak se jednalo o zlepšení ekonomické situace a podivným způsobem nacionalisticky uchopenou spravedlnost.⁵⁸

Kromě krátkých období etnických střetů, kterých se účastnil jen zlomek populace, nebyla politická situace veřejným tématem a rovněž zde neprobíhaly masivnější demonstrace. Obyvatelé byli ze situace zmatení, a kromě toho, že navzdory uvolnění poměrů nadále

---

⁵⁷ Neoficiální údaje jsou vyšší, ale nemusí hovořit pravdu – Uzbekové měli velký zájem na zveličení svých ztrát

⁵⁸ Kazaši považovali za křivdu, že mají ruského prvního tajemníka, Kyrgyzové, že cizí etnická menšina se má lépe, Uzbekové, že jsou vyřazeni z mocenských struktur kyrgyzské republiky, a tak podobně.

považovali diskuze o politice za tabu, nevěděli, zda se identifikovat se svým klanem, sověty kodifikovaným národem, národu nadřazeným etnikem, nebo snad islámským náboženstvím. Neuměli si život v jiném režimu, hlavně jeho výhody a nevýhody, dobře představit a obávali se reakce okolí na své názory, pokud si vůbec nějaké byly schopní vytvořit. Členy opozice se stávali jen vzdělanější lidé a jako taková byla nejednotná, přičemž nejsilnějšími, ale nikoli jedinými, frakcemi byly demokraté hledající vzor v západní společnosti a islamisté hledající vzor v některých historických státech (Rupert, 1991). Slabý vliv těchto idejí výrazně vzrostl v osmdesátých letech po událostech v Íránu, kde Islámská revoluce roku 1979 zhatila zájmy USA, a Afghánistánu, kde mnozí středoasijské Muslimové byli svědky odporu afghánských mudžahedínů proti bezprostřední sovětské invazi, jíž se jako členové sovětské armády účastnili.

V Uzbekistánu a Turkmenistánu situace vyústila v pokračování totalitních diktatur, zatímco kazašskou diktaturu lze označit spíše za „osvícenou“. V Tádžikistánu, který sdílí hranici i těsnou etnickou a kulturní příbuznost s Íránem i Afghánistánem došlo ke dlouhé a krvavé občanské válce, která měla více příčin, přičemž islamismus byl jednou z nich. Kyrgyzský případ byl ne zcela úspěšným pokusem o zavedení pluralitního systému. Kyrgyzstán sice jako jediný stát ve Střední Asii od vyhlášení nezávislosti vystřídal čtyři prezidenty a v současnosti funguje jako parlamentní republika, ale k výměně vlád docházelo zpravidla revoluční cestou a vykazuje značnou míru politické nestability.

10. Závěr

Kromě úvodu a závěru obsahuje práce osm stěžejních kapitol. Ty rozebírají její historický vývoj průřezovým způsobem od nejranějších lidských osídlení až do rozpadu Sovětského svazu. Druhá kapitola po úvodu popisuje ranou historii regionu před jeho připojením k Mongolské říši, další se zabývá právě obsazením regionu Mongoly a jeho důsledky zejména z hlediska etnicity. Následuje bližší rozbor Kazašského chanátu a Uzbekých chanátů, jež prošly specifickým vývojem a vyvinuly specifickou společenskou strukturu, která výrazně ovlivnila podobu regionu i kulturní příslušnost jeho obyvatel. Poté je vylíčeno obsazení regionu Ruskem a následně sovětské období, které je pro rozsáhlost tématu ještě rozděleno na předválečnou a poválečnou epochu.

Dvě posledně jmenované kapitoly odpovídají zhruba za polovinu celkového rozsahu práce. Předchozí témata jsou zpracována stručněji a je jim věnována relativně menší pozornost. Cílem kapitol dvě až sedm nebylo podrobně zmapovat jedno téma do všech jeho podrobností, ale naopak

komplexně pojmout celou středoasijskou historii a vytknout všechny důležité události, které měly na charakter regionu vliv.

Tento cíl se domnívám, že byl splněn, neboť práce obsahuje popis veškerých společenských proměn, kterými region procházel a pojednává o většině přelomových dat i význačných osobností. Měla by tak sama o sobě být schopná posloužit k porozumění danému regionu, co se týče jeho vývojové kontinuity a jejích příčin, což byl cíl, který jsem si v úvodu vytkl.

Naopak druhá polovina práce tvořena dvojicí kapitol 8 a 9, nazvaných: „Upevnění sovětské moci a období do konce Druhé světové války“ a „Poválečné období“, je zpracována o poznání obšírněji, neboť přímý vliv sovětské epochy na dnešní podobu Střední Asie je velmi patrný prakticky ve všech aspektech tamní společnosti a ucelená studie soudobých okolností je proto velmi žádoucí.

Zpracování tématu komplexním způsobem se mi nepodařilo najít. Existují mnohé práce zabývající se současnou podobou Střední Asie či naopak starší historií. Nemálo prací se také zabývá komplexním pojetím jednoho státu či jedním konkrétním problémem, jako je třeba kolektivizace zemědělství či bavlníková aféra.

Sovětské období ve Střední Asii, není možné hodnotit pouze negativně či pozitivně. Jeho temné i světlé stránky se tato práce pokouší čtenáři představit v nezaujaté formě. Sovětské období umožnilo zvýšení materiálních standardů nespočtu obyvatel a také zajištění základních potřeb většiny z nich.

Na druhou stranu ovšem podivná schizofrenní snaha zároveň o likvidaci tradiční sociální struktury a zároveň o její využití pro vlastní cíle, způsobila oblasti vážné problémy. Ze sovětského přístupu ke Střední Asii vyplývá pohrdání tímto regionem, které v sobě snoubí snahu donést do oblasti civilizaci a v určité rozumné míře ji zneužít ve prospěch oblastí jiných či konkrétních institucí a osob. Můžeme dojít k závěru, že způsob její správy naplňuje mnohé znaky kolonialismu.

Následkem sovětského období ve Střední Asii je veliká míra zmatenosti ve středoasijské společnosti. Sověti ustanovili jednotlivé středoasijské národy do značné míry uměle a podporovali určitou část jejich cítění, která směřovala proti jednotě obyvatel středoasijského prostoru. Snažili se ovšem potlačit ty ideje, které by mohly ohrozit myšlenku společného sovětského státu a žádat výraznější odklon od sovětských hodnot. Zároveň se snažili potlačovat Islám, jehož radikální projevy začaly z oblasti ustupovat už před jejich příchodem. Pozdější výrazně represivní přístup jim naopak dodal ospravedlnění a punc boje proti zlu a mučednictví.

Komunističtí představitelé tak za sebou nechali zmatenou a hluboce rozdělenou společnost, v níž část lidí vyznává přísně sekulární přístup, část tíhne k radikálním projevům Islámu jakožto prostředku odporu a část neví, jak se k náboženství, o kterém dlouho neexistovaly svobodné informace, postavit. Podobně z hlediska národnostního, mnoho lidí neví, čím se vlastně jejich národ vyznačuje, co jej spojuje, jaká je jeho skutečná historie, jež byla totalitním režimem propagandisticky deformována. Dokonce si nejsou jisti ani v tom, zda do něho patří i Rusové, kteří po statisících až milionech žijí v jednotlivých středoasijských státech. Podobně rozporuplný postoj mají obyvatelé Střední Asie i k minulému komunistickému režimu, na který mnozí lidé s nostalgií vzpomínají, zatímco jiní jej považují za ztělesnění všeho zlého.

Výše popsaný koktejl ztráty identity způsobuje, že lidé tíhnou k různým radikálním interpretacím ze všech částí spektra a bojí se budoucnosti. Námětem k dalšímu rozvinutí tématu může být otázka, jakým způsobem se jednotlivé státy s touto situací vyrovnaly, jak na ni reagovali političtí vůdcové, který směr politické a ekonomické transformace nakonec převládl a jak byl přijat obyvateli.

11. Literatura a zdroje:

Literatura

BRUMMELL, Paul. *Turkmenistan*. Brandt Travel Guides, 2005. ISBN 9781841621449

CUMMINGS, Sally. *Kazakhstan Power and the Elite*. I.B.Tauris, 2002. ISBN 9781860648540

EXNEROVÁ, Věra. *Islám ve Střední Asii za carské a sovětské vlády - na příkladu jednoho z center oblasti, Ferganské doliny*. Karolinum, 2008. ISBN 9788024615042

FILIPSKÝ, Jan. *Indie*. Libri, 2008. ISBN 9788072773817

HIRO, Dilip. *Inside Central Asia: A Political and Cultural History of Uzbekistan, Turkmenistan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkey, and Iran*. Overlook Duckworth, 2009. ISBN 9780715638774

HORÁK, Slavomír. *Střední Asie mezi Východem a Západem*. Karolinum, 2005. ISBN 9788024609065.

HORÁK, Slavomír. *Rusko a Střední Asie po rozpadu SSSR*. Karolinum, 2008. ISBN 9788024614724.

KOKAISL, Petr, Jan PARGÁČ a kol. *Pastevecká společnost v proměnách času: Kyrgyzstán a Kazachstán*. Nostalgie, 2006. ISBN 9788073081195

KOKAISL, Petr, Jan PARGÁČ a kol. *Lidé z hor a lidé z pouští: Tádžikistán a Turkmenistán*. Nostalgie, 2007. ISBN 9788073081676

NOURZHANOV Kirill a Christian BLEUER. *Tajikistan: A Political and Social History*. ANU E Press, 2013. ISBN 9781925021165

PAKSOY, H. B. *Alpamysh: Central Asian Identity Under Russian Rule*. AACAR, 1989. ISBN 9780962137990

PARGÁČ, Jan a František VRHEL. *Střední Asie a Kazachstán: historie, etnicita, jazyky: od migrace stepních Uzbeků a Kazachů v 15. století do roku 1924*. BCS, 2009. ISBN 9788090449107

ROUX, Jean-Paul a Zdeněk MÜLLER. *Dějiny Střední Asie*. Nakladatelství Lidové noviny, 2007. ISBN 9788071068679

Elektronické odborné práce

BAKER, Nicolas. *The Ferghana Valley: A Soviet Legacy faced with Climate Change* [online]. 2011 [cit. 2016-01-25]. Dostupné z: <http://www1.american.edu/ted/ICE/ferghana.html>

BERDIKEEVA, Saltanat. *National Identity in Kyrgyzstan: the Case of Clan Politics* [online]. 2006 [cit. 2016-01-25]. Dostupné z: http://www.aymatov.org/metinler/national_identity_of_kyrgyzstan_-_the_case_of_clan_politics.pdf

CRHA, Martin. *Mongolsko jako partner rozvojové spolupráce* [online]. Olomouc, 2010 [cit. 2016-01-24]. Dostupné z: <http://theses.cz/id/g453zx/53181-826531729.pdf>. Diplomová práce. Univerzita Palackého v Olomouci. Vedoucí práce RNDr. Miloš Fnukal, PhD.

ENKHTAIVAN, Dashmaa. *Zahraniční politika raných mongolských států* [online]. Praha, 2009 [cit. 2016-01-24]. Dostupné z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/download/130122663>. Bakalářská práce. Univerzita Karlova v Praze. Vedoucí práce Veronika Zikmundová.

KAMP, Marianne a Russell ZANCA. *Writing the History of Collectivization in Uzbekistan: Oral Narratives* [online]. 2008 [cit. 2016-01-25]. Dostupné z: http://www.ucis.pitt.edu/nceeer/2008_818-08g_Kamp.pdf

MASOV, Rahim a Iraj BASHIRI (překl.). *The History of a National Catastrophe* [online]. 2013 [cit. 2016-01-24]. Dostupné z: <http://www.angelfire.com/rnb/bashiri/Masov/MasovHistoryNationalCatastrophe.pdf>

PARMA, Radúz. *Legitimizace moci ve střední Asii: Případ Uzbekistánu a Kyrgyzstánu* [online]. Brno, 2010 [cit. 2016-01-25]. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/143899/fss_m/Legitimizace_moci_ve_stredni_Asii.Pripad_Uzbekistanu_a_Kyrgyzstanu.txt. Magisterská práce. Masarykova Univerzita v Brně. Vedoucí práce Doc. PhDr. Jan Holzer, Ph.D.

PETERSON, Derek Edward. *When a Pound Weighed a Ton: The Cotton Scandal and Uzbek National Consciousness* [online]. 2013 [cit. 2016-01-26]. Dostupné z: https://etd.ohiolink.edu/!etd.send_file?accession=osu1366199014

WINTEROVÁ, Barbora. *Vliv tribalismu na vnitropolitickou situaci v Kyrgyzstánu* [online]. Brno, 2012 [cit. 2016-01-25]. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/219831/fss_m/Winterova_Barbora_diplomova_prace-1.txt. Diplomová práce. Univerzita Masarykova v Brně. Vedoucí práce PhDr. Roman Chytilék, Ph.D.

Elektronické dokumenty a reporty

BERIA, Lavrentii a James VON GELDERN (překl.). *From the Report of L. B. Beria to I. V. Stalin, V. M. Molotov and A. I. Malenkov. July 1944* [online]. 2015 [cit. 2016-01-27]. Dostupné z: <http://soviethistory.msu.edu/1943-2/deportation-of-minorities/deportation-of-minorities-texts/beria-report-on-the-deportation/>

GAPUROV, Muhammetnazar. *Report by Comrade M. Gapurov, First Secretary of the Turkmenian Communist Party Central Committee, at the Plenary Session of the Turkmenistan Communist Party Central Committee 'On the Tasks of the Republic's Party Organizations in the Further Intensification of Ideological-Political Work and the Internationalist Upbringing of the Working People in the Light of Comrade L. I. Brezhnev's Report "On the 50th Anniversary of the Union of Soviet Socialist Republics."* [online]. 1973 [cit. 2016-01-27]. Dostupné z: <http://soviethistory.msu.edu/1973-2/shakeup-in-the-republics/shakeup-in-the-republics-texts/turkmenia-the-persistence-of-national-culture/>

Transparency International. *Corruption perceptions index 2014* [online]. 2014 [cit. 2016-01-25]. Dostupné z:

http://files.transparency.org/content/download/1856/12434/file/2014_CPIBrochure_EN.pdf

UNHCR. *UNHCR CDR Background Paper on Refugees and Asylum Seekers from Georgia* [online]. 1999 [cit. 2016-01-25]. Dostupné z: <http://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain?docid=3ae6a6590>

Články v periodických

GILFAN, Rim. Džadídismus – tatarská cesta k reformě islámu. *Navýchod* [online]. 2003, **2003**(4) [cit. 2016-01-25]. Dostupné z: <http://www.navychod.cz/articles.php?id=a3b1779c-8e22-11df-aa30-00304830bcc4>

MICKLIN, Philip a Nikolay ALADIN. Regenerace Aralského jezera. *Scientific American České vydání* [online]. 2008, **2008**(6-7) [cit. 2016-01-26]. Dostupné z: http://www.sciam.cz/files/vydani/SA_06_2008/cerven_cervenec_2008_aralske_jezero_web.pdf

LARUELLE, Marlene. TENGRISM: IN SEARCH FOR CENTRAL ASIA'S SPIRITUAL ROOTS. *Central Asia-Caucasus Analyst* [online]. 2006, **2006**(6), 3-4 [cit. 2016-01-24]. Dostupné z: <http://old.cacianalyst.org/files/20060322Analyst.pdf>

WINTEROVÁ, Barbora. Konflikt o vodu ve Střední Asii. *Obrana a strategie* [online]. 2009, **2009**(1) [cit. 2016-01-25]. Dostupné z: <http://www.obranaastrategie.cz/cs/aktualni-cislo-1-2009/clanky/konflikt-o-vodu-ve-stredni-asii.html>

Příspěvky na webu

EDWARD, Kristen. Deportation Wartime Evacuation. In: *Seventeen Moments in Soviet History* [online]. 2015 [cit. 2016-01-27]. Dostupné z: <http://soviethistory.msu.edu/1943-2/wartime-evacuation/>

EYEM, Tomáš. Aralské jezero: příběh jedné tragédie. *Rozvojovka* [online]. 2012 [cit. 2016-01-25]. Dostupné z: <http://www.rozvojovka.cz/clanky/1157-aralske-jezero-pribeh-jedne-tragedie.htm>

- GENTÉ, Régis. The Goktepe battle commemoration goes beyond nationalism. In: *Chronicles of Turkmenistan* [online]. 2013 [cit. 2016-01-25]. Dostupné z: <http://www.chrono-tm.org/en/2013/01/the-goktepe-battle-commemoration-goes-beyond-nationalism/>
- HROMKOVÁ, Lucie. Budování státu a národní identity v Kyrgyzské republice po roce 1991. In: *e-Polis* [online]. 2008 [cit. 2016-01-26]. Dostupné z: <http://www.e-polis.cz/clanek/budovani-statu-a-narodni-identity-v-kyrgyzske-republice-po-roce-1991.html>
- HUPKA, Peter. In: *Lidé a země* [online]. 2008 [cit. 2016-01-25]. Dostupné z: <http://www.lideazeme.cz/clanek/tady-a-ted-v-uzbekistanu>
- KASSENOVA, Togzhan. The lasting toll of Semipalatinsk's nuclear testing. In: *Bulletin of the Atomic Scientists* [online]. 2009 [cit. 2016-01-25]. Dostupné z: <http://thebulletin.org/lasting-toll-semipalatinks-nuclear-testing>
- KHAMIDOV, Alisher. Kyrgyzstan's Unrest Linked to Clan Rivalries. In: *EurasiaNet* [online]. 2002 [cit. 2016-01-25]. Dostupné z: <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav060502.shtml>
- PANNIER, Bruce. Kazakhstan: Zheltoqsan Protest Marked 20 Years Later. In: *Radio Free Europe/Radio Liberty* [online]. 2006 [cit. 2016-01-26]. Dostupné z: <http://www.rferl.org/content/article/1073453.html>
- PANNIER, Bruce. Kazakhstan: The Forgotten Famine. In: *Radio Free Europe/Radio Liberty* [online]. 2007 [cit. 2016-01-25]. Dostupné z: <http://www.rferl.org/content/article/1079304.html>
- PÁTRÁČ. Největší profesionální úspěch generála Skobeleva. In: *Palba.cz* [online]. 2009 [cit. 2016-01-25]. Dostupné z: <http://www.palba.cz/viewtopic.php?f=284>
- RECKNAGEL, Charles, Salimjon AIOUBOV a Torokul DOOROV. Small Exclave Spells Big Problems For Kyrgyzstan, Tajikistan. In: *Radio Free Europe/Radio Liberty* [online]. 2014 [cit. 2016-01-25]. Dostupné z: <http://www.rferl.org/content/kyrgyzstan-tajikistan-exclaves-vorukh-tensions/25232311.html>
- RFE/RL. Sokh Exclave: Two Decades Of Simmering Tension. In: *Radio Free Europe/Radio Liberty* [online]. 2013 [cit. 2016-01-25]. Dostupné z: <http://www.rferl.org/content/sokh-exclave-two-decades-of-simmering-tension/24817411.html>
- RUPERT, James. The Strange State of Soviet Central Asia. In: The Alicia Patterson Foundation [online]. 1991 [cit. 2016-01-26]. Dostupné z: <http://aliciapatterson.org/stories/strange-state-soviet-central-asia>
- VÍTEK, Antonín. Seznamte se s neznámým příběhem kosmodromu Bajkonur. Tady vše začalo. In: *Technet.cz* [online]. 2010 [cit. 2016-01-25]. Dostupné z: http://technet.idnes.cz/seznamte-se-s-neznamym-pribehem-kosmodromu-bajkonur-tady-vse-zacalo-1i2-tec_vesmir.aspx?c=A100809_122156_tec_vesmir_kuz

VON GELDERN, James. Deportation of Minorities. In: *Seventeen Moments in Soviet History* [online]. 2015 [cit. 2016-01-27]. Dostupné z: <http://soviethistory.msu.edu/1943-2/deportation-of-minorities/>

Novinové články

EATON, William Khrushchev's 'Fiasco' Vindicated : Soviet 'Virgin Land' Finally Bears Fruit. In: *Los Angeles Times* [online]. 1985 [cit. 2016-01-25]. Dostupné z: http://articles.latimes.com/1985-10-06/news/mn-5597_1_virgin-lands

FEIN, Esther Rioting Youths Reportedly Attack The Police in Soviet Kazakhstan. In: *The New York Times* [online]. 1989 [cit. 2016-01-26]. Dostupné z: <http://www.nytimes.com/1989/06/26/world/rioting-youths-reportedly-attack-the-police-in-soviet-kazakhstan.html>

SCHMEMANN, Serge. Big Tremor Rocks Central Asia Area. In: *The New York Times* [online]. 1984 [cit. 2016-01-25]. Dostupné z: <http://www.nytimes.com/1984/03/21/world/big-tremor-rocks-central-asia-area.html>

TREND. Over 176,000 people suffered earthquake in Ashgabat in 1948. In: *Trend News Agency* [online]. 2009 [cit. 2016-01-25]. Dostupné z: <http://en.trend.az/azerbaijan/politics/1554271.html>

Ostatní seriózní články

BELL, Douglas I. *Soviet Collectivization: A Historiographical Essay* [online]. 2013 [cit. 2016-01-25]. Dostupné z: <http://douglasibell.com/2013/12/14/soviet-collectivization-a-historiographical-essay/>

PAKSOY, H. B. *Tengri in Eurasia* [online]. 2009 [cit. 2016-01-24]. Dostupné z: <http://historicaltextarchive.com/sections.php?action=read&artid=783>

PIPES, Daniel. *The Third World Peoples of Soviet Central Asia* [online]. 1987 [cit. 2016-01-26]. Dostupné z: <http://www.danielpipes.org/1025/the-third-world-peoples-of-soviet-central-asia>

RICHARDSON, David a Sue RICHARDSON. *The Russian Conquest of Khiva* [online]. 2012 [cit. 2016-01-25]. Dostupné z: <http://www.karakalpak.com/histrussia.html>

WATKINS, Thayer. *The Virgin Lands Program in the Soviet Union under Nikita Khrushchev* [online]. [cit. 2016-01-25]. Dostupné z: <http://www.sjsu.edu/faculty/watkins/virginlands.htm>

Ostatní weby a webové stránky

Welcome to the first virtual Temple of Tengri. *Temple of Tengri* [online]. 2009 [cit. 2016-01-24]. Dostupné z: <http://www.tangrim.org/main.html?src=%2Findex2.html>

Hungarian Genetics: Abstracts and Summaries. *Khazaria.com* [online]. [cit. 2016-01-26] <http://www.khazaria.com/genetics/hungarians.html>

HISTORY OF KAZAKHSTAN [online]. ©2013-2016 [cit. 2016-01-25]. Dostupné z: <http://e-history.kz/en>

Kazakh Kenesary Khan. *Atababa* [online]. [cit. 2016-01-25]. Dostupné z: http://atababa.kz/en/history/read/Kenesary_khan

Turkmenistan: Ashkhabad Earthquake, 1948. *FindTheData* [online]. [cit. 2016-01-25]. Dostupné z: <http://earthquakes.findthedata.com/1/3430/Turkmenistan-Ashkhabad>

Ashkhabad earthquake of 1948. *Природные катастрофы* [online]. 2012 [cit. 2016-01-25]. Dostupné z: <http://priroda.co.ua/articles/1/47/ashkhabad-earthquake-of-1948/print.html>

A memorial to the 1966 tashkent earthquake. *Flying north: navigating the twenty-first century world* [online]. [cit. 2016-01-25]. Dostupné z: <http://flyingnorth.net/2012/09/08/a-memorial-to-the-1966-tashkent-earthquake/>

Tashkent Metro. *Metro Scheme* [online]. [cit. 2016-01-25]. Dostupné z: <http://metroscheme.com/Uzbekistan/Tashkent.html>

Notes From Underground: The Tashkent Metro. *Steppe* [online]. 2011 [cit. 2016-01-25]. Dostupné z: <http://steppemagazine.com/articles/notes-from-underground-the-tashkent-metro/>

RussianSpaceWeb.com [online]. [cit. 2016-01-25]. Dostupné z: <http://www.russianspaceweb.com/baikonur.html>

Baikonur Cosmodrome. *ILS* [online]. [cit. 2016-01-25]. Dostupné z: <http://www.ilslaunch.com/node/8>

Faostat. *FAO* [online]. [cit. 2016-01-27]. Dostupné z: <http://faostat.fao.org/site/339/default.aspx>

Russo-Kokandian War 1864-1865 *OnWar.com* [online]. [cit. 2016-01-27]. Dostupné z: <https://www.onwar.com/aced/chrono/c1800s/yr60/frussokokandian1864.htm>

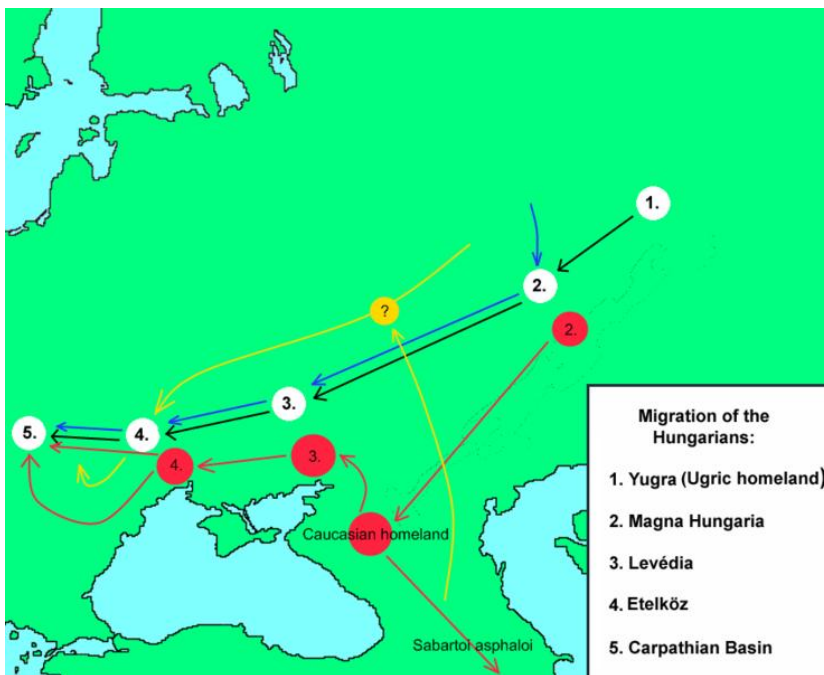
Stepnogorsk/Stepnagorsk *GlobalSecurity* [online]. [cit. 2016-01-29]. Dostupné z: <http://www.globalsecurity.org/wmd/world/russia/stepnogorsk.htm>

Filmy a videa

Energy for the Pamir mountains – Tajikistan [film]. Directed by: Luis PATRON. United Nations University, 2009 [cit. 2016-01-27]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=seSUbA1pIOE>

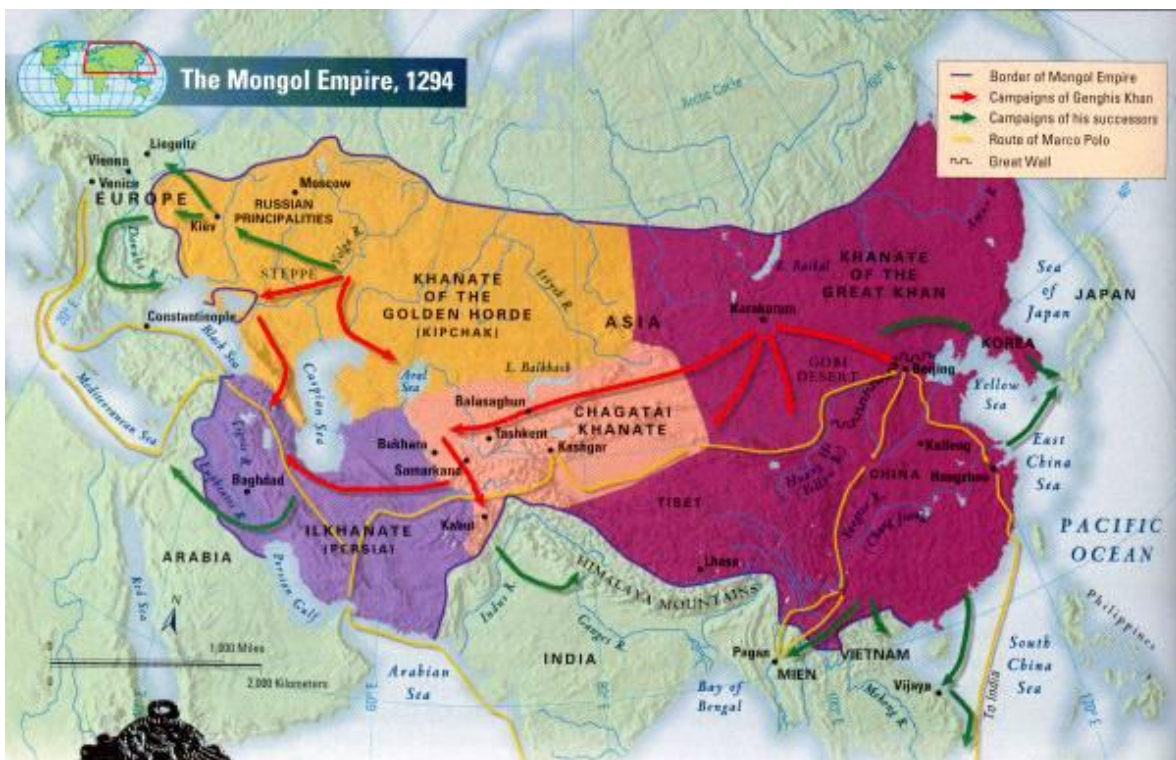
12. Přílohy:

Příloha 1 – Předpokládaný původ a směr migrace starých Maďarů

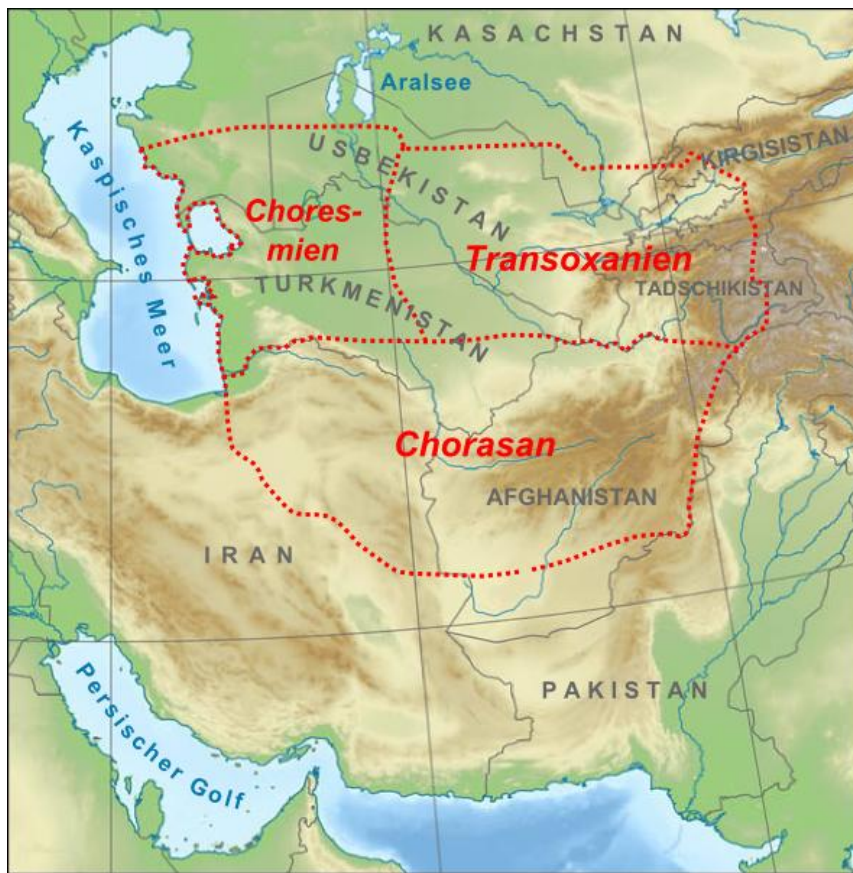
Zdroj: http://en.wikipedia.org/wiki/File:Hungarian_migration.png

Příloha 2 – Mongolská říše na sklonku 13. století

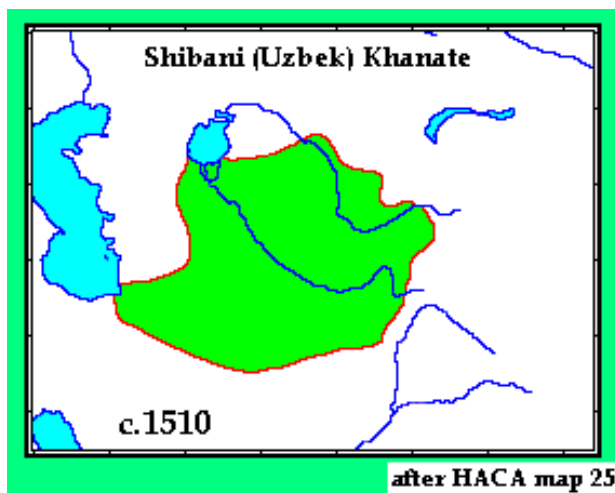
Zdroj: http://3.bp.blogspot.com/_D8a6qdVTe_s/SwnWxcxKgTI/AAAAAAAAAB0/23969r-CzGU/s1600/IslamMongolEmpireMap.jpg

Příloha 3 – Tradiční rozdělení Turkestánu a jeho okolí na subregiony

Zdroj: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b7/Karte_Map_Chorasan-Transoxanien-Choresmien.png

Příloha 4 – Uzbecký chanát na konci vlády Muhammada Šejbáního

Zdroj: <http://www.zum.de/whkmla/histatlas/centrasia/haxuzbekistan.html>

Příloha 5 – Kazašské žusy

Zdroj: Kokaisl a kol., 2006

Příloha 6 – Trojice uzbeckých chanátů v 19. století

Zdroj: <http://www.zum.de/whkmla/histatlas/centrasia/haxuzbekistan.html>

Příloha 7 – Rozmach Ruského impéria

Zdroj: http://en.wikipedia.org/wiki/File:Russia_1533-1896.gif

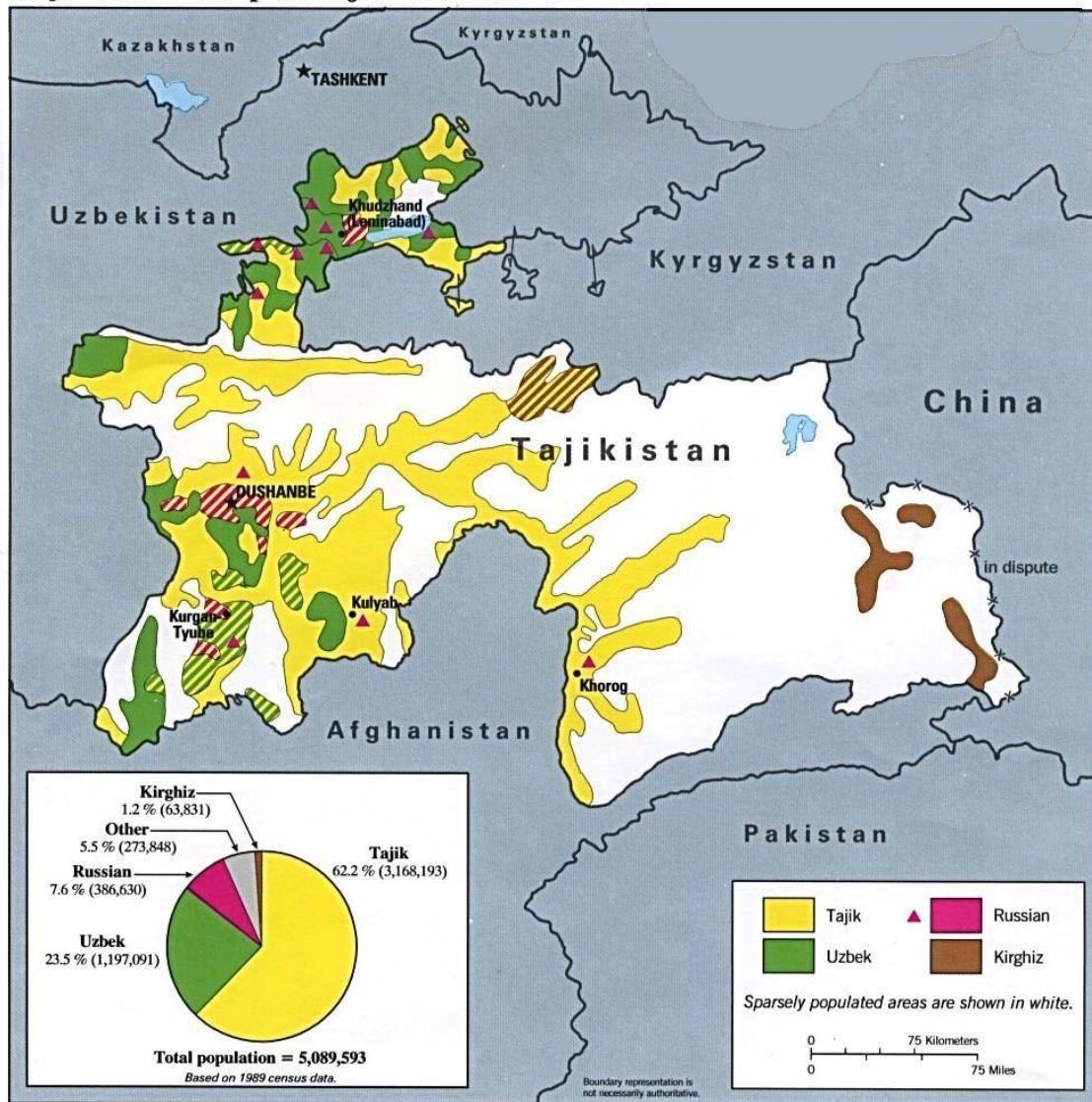
Příloha 8 – Sovětská Střední Asie roku 1922

Zdroj: http://en.wikipedia.org/wiki/Soviet_Central_Asia#/media/File:SovietCentralAsia1922.svg

Příloha 9 – Etnické složení dnešního Tádžikistánu

Major Ethnic Groups in Tajikistan

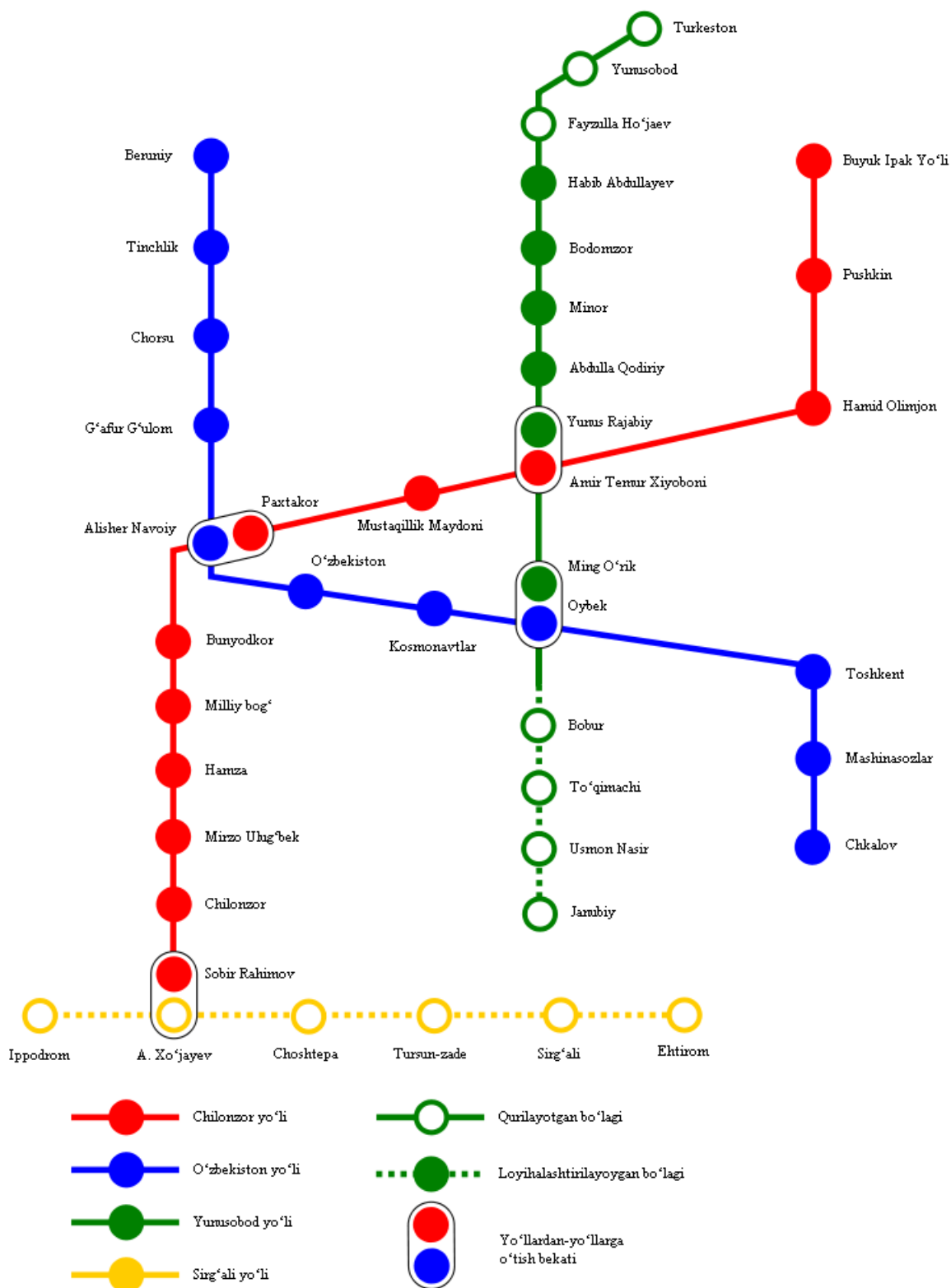

Zdroj:

http://en.wikipedia.org/wiki/Demographics_of_Tajikistan#/media/File:Tajikistan_ethnic_92.jpg

Příloha 10 – Plánek taškentského metra

TOSHKENT METROPOLITENI

Zdroj: <http://metroscheme.com/img/tashkent.gif>

Příloha 11 – Program panenské půdy

Zdroj: <http://www.sjsu.edu/faculty/watkins/virginlandmap1.jpg>

Příloha 12 – Postupné vysychání Aralského jezera

